

НАЦІОНАЛЬНА БЕЗПЕКА і ОБОРОНА

№ 1 (13)

2001

Засновник і видавець:

УКРАЇНСЬКИЙ ЦЕНТР ЕКОНОМІЧНИХ І ПОЛІТИЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ
ІМЕНІ ОЛЕКСАНДРА РАЗУМНОВА

Президент Центру Анатолій Гриценко
Головний редактор Людмила Шангіна

Журнал зареєстровано в Державному
комітеті інформаційної політики України,
свідчення KB № 4122

Журнал видається українською
та англійською мовами
Додатковий тираж
650 примірників

Адреса редакції:
Київ, 01034, вул. Прорізна, 9, кімн. 20
тел.: (380 44) 228-86-87
тел./факс: (380 44) 244-34-53
e-mail: info@uceps.com.ua
WEB-сторінка: www.uceps.com.ua

При використанні матеріалів
посилання на журнал
«Національна безпека і оборона»
обов'язкове

Редакція може не поділяти точки зору
авторів

Фотографії надані:
УНІАН — обкладинка і стор. 22;
Мир фото — стор. 74.

Технічно-комп'ютерна підтримка —
Володимир Кекух

Макет — Павло Войтенко,
Олександр Москаленко

© УЦЕПД, 2001

Видання журналу здійснене за
фінансового сприяння
Міжнародного фонду «Відродження»

З М І С Т

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ІНФОРМАЦІЙНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ (Аналітична доповідь УЦЕПД)	2
1. ІНФОРМАЦІЙНИЙ ПРОСТІР УКРАЇНИ	3
2. СИСТЕМА ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ІНФОРМАЦІЙНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ	16
3. ЧИННИКИ ЕСКАЛАЦІЇ ЗАГРОЗ ІНФОРМАЦІЙНІЙ БЕЗПЕЦІ УКРАЇНИ	29
4. ВИСНОВКИ ТА ПРОПОЗИЦІЇ	49
ПРОЕКТ КОНЦЕПЦІЇ (ОСНОВ ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ) ІНФОРМАЦІЙНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ	50

ІНФОРМАЦІЙНА БЕЗПЕКА УКРАЇНИ: ПРОБЛЕМИ ТА ШЛЯХИ ЇХ ВИРІШЕННЯ (Заочний круглий стіл)	60
Микола ЖУЛИНСЬКИЙ	61
Олександр ЗІНЧЕНКО	62
Олександр БЕЛОВ	63
Олег ШЕВЧУК	64
Григорій ЛАЗАРЄВ	66
Артур ГАБОВИЧ	68

Статті	
ИНФОРМАЦИОННЫЙ СУВЕРЕНИТЕТ ИЛИ ИНФОРМАЦИОННАЯ БЕЗОПАСНОСТЬ? Александр БАРАНОВ	70
РОЗВИТОК ІНФОРМАЦІЙНОГО ПРОСТОРУ: НОВІ МОЖЛИВОСТІ, НОВІ ЗАГРОЗИ Ігор ГАВРИЛОВ	77
ЗАЩИТА ИНФОРМАЦИИ В ИНФОРМАЦИОННО-ТЕЛЕКОММУНИКАЦИОННЫХ СИСТЕМАХ Григорий ЛАЗАРЕВ	80
ЗМІ і ВЛАДА в УКРАЇНІ: ЯК ПОДОЛАТИ КОРУПЦІЮ? Микола МЕЛЬНИК, Василь ПОСТУЛЬГА	84

Читайте наші аналітичні матеріали
на WEB-сторінці в Інтернет:
www.uceps.com.ua

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ІНФОРМАЦІЙНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ

Світові процеси глобалізації, впровадження новітніх інформаційних технологій, формування інформаційного суспільства посилюють важливість такої складової національної безпеки, як інформаційна безпека.

Вже найближчим часом саме розвиток інформаційної сфери, рівень інформаційної безпеки будуть визначати: політичну й економічну роль окремих держав на світовій арені; поділ країн за інформаційною ознакою; процеси демократизації та подолання наслідків тоталітаризму в самій Україні. Це зумовлено наступними чинниками.

Забезпечення свободи слова, відкритість органів державної влади для громадського контролю є необхідними передумовами побудови в Україні громадянського суспільства, підвищення ролі засобів масової інформації, політичних партій, громадських організацій, які створюють надійну систему зворотних зв'язків між владою і громадянами.

Інформація є важливим і необхідним підґрунтям для інтенсивного розвитку економіки; сфери, в яких використовуються сучасні інформаційні технології, стають все більш прибутковими.

Лише наявність оперативної і достовірної інформації дає можливість органам державної влади приймати виважені та адекватні рішення; інформаційне забезпечення внутрішньої і зовнішньої політики держави створює передумови для її підтримки громадянами, сприяє формуванню об'єктивного іміджу України в світі.

Водночас, аналіз сучасного стану та тенденцій розвитку вітчизняного інформаційного простору свідчить, що рівень інформаційної безпеки України, за окремими показниками, наближається до критично низької межі, за якою — втрата демократичних принципів і норм, повернення до авторитаризму, міжнародна ізоляція України. Таке становище спричинене негативним впливом, перш за все, внутрішніх політичних чинників.

Аналітична доповідь складається з чотирьох розділів.

У першому розділі аналізуються кількісні та якісні показники, що характеризують стан і тенденції розвитку інформаційного простору України.

У другому розділі аналізуються система забезпечення інформаційної безпеки України, функції, повноваження та схема взаємодії її основних елементів, а також чинники, що знижують ефективність діяльності системи.

У третьому розділі визначаються основні загрози інформаційній безпеці України, внутрішні та зовнішні чинники їх ескалації.

У четвертому розділі узагальнюються висновки та пропозиції, які подані у вигляді проекту Концепції (основ державної політики) інформаційної безпеки України, підготовленого експертами УЦЕПД.

1. ІНФОРМАЦІЙНИЙ ПРОСТІР УКРАЇНИ

Інформаційний простір України перебуває в процесі становлення і розвивається досить нерівномірно. Окремі його сектори (друковані ЗМІ, книговидавництво, бібліотечний, архівний та кінематографічний комплекси) не відповідають стандартам розвинутих країн, зазнають подальшого скорочення і навіть руйнування; інші (Інтернет, мобільний зв'язок) — хоч і не досягли рівня передових держав, однак виявляють стійку тенденцію до зростання.

Доступ громадян до високотехнологічних засобів зберігання та поширення інформації є обмеженим; зазнає обмежень і доступність традиційних джерел отримання інформації.

Рівень присутності держави в інформаційному просторі залишається високим, що не сприяє реалізації демократичних принципів свободи слова та вільного доступу громадян до альтернативних джерел інформації, обмежує їх право на отримання повної та об'єктивної інформації.

У цьому розділі на основі наявної статистичної інформації¹ аналізуються кількісні показники, що характеризують стан і тенденції розвитку інформаційного простору України: кількість, динаміка, територіальна поширеність, форма власності структур, головним функціональним призначенням яких є виробництво, обробка, зберігання та поширення інформації².

1.1 ЗАСОБИ МАСОВОЇ ІНФОРМАЦІЇ

Засоби масової інформації є першорядною, за значимістю для сучасного українського суспільства, складовою інформаційного простору. Певне уявлення про важливість окремих ЗМІ та рівень довіри до них з боку громадян дають діаграми «З яких ЗМІ Ви от-

римуєте інформацію про новини?» та «Рівень довіри населення до ЗМІ», на яких представлені результати опитування, проведеного соціологічною службою УЦЕПД у квітні та грудні 2000р. відповідно.

Як видно з діаграм, саме вітчизняні ЗМІ, насамперед, телебачення, преса і радіо, є для

¹ Враховуючи обмеження, зумовлені статусом неурядового аналітичного центру, окремі складові інформаційного простору (наприклад, системи урядового та спеціального зв'язку, життєво важливі елементи інформаційної інфраструктури, інформаційні ресурси, системи захисту інформації тощо) в доповіді не аналізуються, оскільки відповідна інформація має закритий характер.

² Інші важливі проблеми інформаційної безпеки України не є предметом цього дослідження, оскільки вони досить глибоко висвітлюються в спеціалізованих виданнях: «Безопасность информации», «Сети и телекоммуникации», «Зв'язок», «Компьютерное обозрение», «Компьютеры + Программы», «СНІР», «Computer World», «ММ. Деньги и технологии» та ін.

громадян України основним джерелом отримання інформації про актуальні події в житті країни та світу.

Наступні підрозділи присвячені аналізу кількісних параметрів, що характеризують стан і тенденції розвитку друкованих і електронних ЗМІ.

Друковані засоби масової інформації

Станом на 1 січня 2000р., в Україні було зареєстровано 3925 періодичних друкованих видань, у т.ч. 2551 газета та 1374 журнали. Аналіз динаміки кількості та тиражів друкованих видань протягом 1985-1999рр. свідчить про наявність двох тенденцій: до сталого зростання кількості найменувань газет та журналів і водночас — до скорочення їх загальних тиражів. Так, з 1985р. по 1999р. кількість періодичних друкованих видань збільшилася з 1799 газет і 206 журналів³ до відповідно 2551 і 1374. Однак, при цьому їх загальний річний тираж зменшився більш ніж на третину — з 4608 млн. примірників до 3024 млн.⁴ (діагр. «Періодичні друковані видання»).

В результаті, показник кількості примірників на одного жителя в Україні став значно нижчим від мінімального за світовими стандартами. За визначенням ЮНЕСКО, мінімальна кількість примірників періодичних друкованих видань на одного жителя країни має становити 100; в Україні ж у 1999р. цей показник не перевищував 60 примірників. Для порівняння: в СРСР наприкінці 1980-х років на одного жителя припадало близько 440 примірників (з них

біля 95 — видавалося в Україні). В розвинутих державах на кожного жителя припадає не менше 300 примірників друкованих періодичних видань; у Швеції та Японії, наприклад, — по 550.

Падіння тиражів друкованих ЗМІ зумовлене, головним чином, низьким попитом на друковані видання, спричиненим низькою платоспроможністю населення, та відносно високою вартістю видань. Остання, в свою чергу, зумовлюється високими цінами на папір та несприятливою податковою політикою в галузі видавничої діяльності⁵.

Збільшення кількості найменувань друкованих видань при одночасному скороченні їх загального тиражу створює суперечливу ситуацію в секторі друкованих ЗМІ. З одного боку, збільшення кількості найменувань газет і журналів сприяє розширенню джерел отримання інформації громадянами. З іншого — **значне зниження тиражу друкованих видань свідчить про все меншу доступність преси для жителів України.**

Мова періодичних видань. Масив друкованих періодичних видань характеризується перевагою російськомовної преси. Щоденний разовий тираж російськомовних газет, що реально виходять в Україні, становить майже 25 млн. примірників, україномовних — близько 16 млн., тобто в півтора рази менше. За рік на одного українця припадає 27 примірників газет рідною мовою, а на одного громадянина України, росіянина за етнічним походженням — 178⁶.

Більше третини (37,6%) видань в Україні зареєстровані як україномовні, п'ята частина (21,8%) — як російськомовні; двомовних видань (таких, що вміщують матеріали одночасно і російською, і українською мовами) — 20%, паралельних (таких, що видають кожен випуск і українською, і російською мовами), — 16,7% (діагр. «Мова періодичних видань»).

³ Враховано журнали та інші періодичні видання. Загалом, за даними Державного комітету інформаційної політики, телебачення і радіомовлення України, станом на 1 грудня 2000р., було зареєстровано 11416 видань (з них 4605 розраховані на загальнодержавну сферу розповсюдження), однак не всі вони реально виходять.

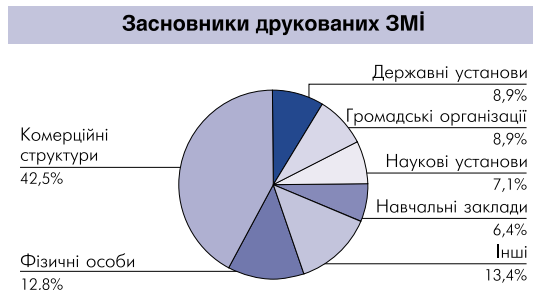
⁴ Статистичний щорічник України за 1999р. — Київ, 2000, с.502.

⁵ Чинники, що спричиняють збитковість друкованих ЗМІ, детально аналізуються в розділі 3.

⁶ Розраховано за даними, наведеними у виданні: Друк України (1999). Статистичний збірник. — Київ, с.42.

Цільове призначення періодичних видань. За цільовим призначенням, в Україні зареєстровано: загальнополітичних та інформаційних видань — по 22% від загальної кількості, рекламних — 15%, для дозвілля — 5,8%, виробничо-практичних — 4,7%, офіційних — 3,9%. Лише 3,7% складають наукові й релігійні видання, 3,2% — для дітей і юнацтва, 2,6% — навчальні⁷. **Невеликий відсоток наукових, дитячих та навчальних видань свідчить про незадоволеність наукових і освітніх потреб українських громадян, про недостатність інформаційного забезпечення розвитку науки та освіти.**

Засновники періодичних видань. Переважна частина (55,3%) засновників друкованих ЗМІ — це окремі громадяни та комерційні структури, отже частка недержавної преси в Україні є досить високою (діагр. «Засновники друкованих ЗМІ»).

Водночас, 8,9% друкованих видань засновано державними органами⁸. **Такий високий рівень присутності держави на ринку друкованих ЗМІ не відповідає досвіду розвинутих демократичних країн, створює потенційні можливості для маніпулювання масовою свідомістю.** В демократичних суспільствах державні органи, як правило, виступають засновниками не масових газет або журналів, а спеціальних інформаційних бюлетенів, в яких висвітлюється їх діяльність. Наприклад, у Польщі залишилася, фактично, єдина державна газета «*Polska Zbrojna*».

До того ж, відповідальні працівники державних засобів масової інформації України, в т.ч. телебачення і радіомовлення, прирівняні в своїх посадах до відповідних посад в органах державної влади. Наприклад, посада головного редактора засобу масової інформації, заснованого Верховною Радою або Кабінетом Міністрів, відповідає посаді заступника голови Верховної Ради або віце-прем'єр-міністра України⁹. Це означає, що їм виплачується

надбавка до посадового окладу за ранг державного службовця, гарантуються пристойне медичне забезпечення, високий рівень пенсії. Такий стан справ накладає певні обмеження на діяльність журналіста, редактора стосовно надання об'єктивної і неупередженої інформації про діяльність державних органів — засновників ЗМІ.

Передплата. Кількість передплачених видань має сталу тенденцію до зменшення. Причинами цього, як зазначалося вище, є низька платоспроможність населення та відносно висока передплатна вартість газет і журналів. Додатковим чинником зростання вартості передплати є висока вартість послуг доставки газет і журналів дописувачам, оскільки розповсюдження преси в країні фактично монополізоване державним підприємством «Укрпошта».

Наслідком такого становища є істотне обмеження доступу громадян до інформації, яку продукують друковані ЗМІ. За п'ять років, з 1995р. по 2000р., кількість передплачених одиниць періодичних видань знизилася вдвічі — з 1594,4 млн. до 765,5 млн.¹⁰ **Якщо кілька років тому пересічна українська сім'я передплачувала три-чотири видання, то тепер — менше одного (в середньому 0,71)¹¹.**

За даними соціологічного дослідження, проведеного УЦЕПД у грудні 2000р., лише трохи більше третини (37,6%) громадян зазначили, що вони передплачують газети або журнали; при цьому, більше половини (55,2%) передплатників отримують лише одне періодичне видання, близько чверті (27,8%) — два¹². Загалом же, **переважна більшість (62,4%) громадян України друкованих видань не передплачують взагалі.**

Сфера розповсюдження. Кількість газет загальнонаціональної сфери розповсюдження становить 355 найменувань; регіональної — 464, місцевої — 1732 найменування¹³.

Тиражі 10-ти найбільш поширених в Україні суспільно-політичних видань, за даними їх редакцій, наведено в діаграмі «*Тиражі найбільш поширених газет*».

Якщо врахувати, що в Україні налічується близько 18 млн. сімей, то можна впевнено стверджувати, що **жодне з періодичних видань, навіть найбільш тиражне, поки що не наближається до рівня загальнонаціонального.**

⁷ Решту видань складають медичні, спортивні тощо. Див.: Стан дотримання та захисту прав і свобод людини в Україні. Перша щорічна доповідь Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини. — Київ, 2000, с.204.

⁸ За даними Інформаційного управління Апарату Верховної Ради України.

⁹ Постанова Кабінету Міністрів України №377 від 15 березня 1999р.

¹⁰ Інтерфакс-Україна, 25 октября 2000г.

¹¹ Стан дотримання та захисту прав і свобод людини в Україні, с.206.

¹² Кожен десятий респондент (10,2%) передплачує три видання, кожен двадцятий (4,8%) — чотири, і лише 2% передплатників отримують п'ять і більше періодичних видань.

¹³ Друк України (1999), с.23.

Електронні засоби масової інформації

В інформаційному просторі України телебачення і радіомовлення посідають важливі позиції: за експертними оцінками, електронні ЗМІ становлять лише дещо більше 11% загальної кількості суб'єктів поширення інформації, однак, за показниками охоплення населення та впливу на громадську думку вони значно переважають інші ЗМІ¹⁴.

Станом на початок 2000р., було видано 974 ліцензії на здійснення телерадіомовлення¹⁵, до державного реєстру внесено 797 телерадіомовних організацій¹⁶, в т.ч. 513 приватних і 28 державних (діагр. «Структура телерадіомовних організацій за формою власності»).

Обсяги мовлення. Загальний обсяг щоденного телерадіомовлення в Україні складає близько 19 тис. годин¹⁷. За обсягами мовлення, програми недержавних телерадіокомпаній у кілька разів перевищують показники державних ЗМІ¹⁸.

Однак, незважаючи на досить велику присутність в інформаційному просторі України недержавних телерадіомовних організацій, держава має значний вплив на його формування та відповідно — на формування громадської думки, що створює потенційні можливості для маніпулювання суспільною свідомістю. Така ситуація зумовлена наступними чинниками.

По-перше, в країні функціонує досить потужна система державного телебачення і радіо. Вона включає Національну телекомпанію, Національну радіокомпанію, державну телерадіокомпанію «Крим», Київську та Севастопольську державні регіональні телерадіокомпанії, обласні державні телерадіокомпанії, Концерн радіомовлення, радіозв'язку і телебачення, студію «Укртелефільм».

По-друге, держава фактично є монополістом у наданні послуг дрогового радіомовлення, яке традиційно має досить великий вплив на людей похилого віку та жителів сільської місцевості. Станом на 1 січня 2000р., мережа дрогового радіомовлення «Укртелекому» нараховувала 9,6 млн. радіоточок, у т.ч. 2,7 млн. (28%) — у сільській місцевості. Як правило, вона забезпечує прийом трьох радіопрограм в обласних центрах, великих містах та однієї програми — в сільській місцевості.

По-третє, серед обставин, що впливають на формування інформаційного простору, вагомою є форма фінансування електронних ЗМІ: 83,8% з них мають госпрозрахункову форму фінансування, 8,1% — бюджетну, ще 8,1% — змішану. Зрозуміло, що ЗМІ, які повністю або частково фінансуються з державного бюджету, будуть транслювати інформацію, що відбиває переважно точку зору органів державної влади (іноді не зовсім об'єктивну). Таким чином створюються можливості для порушення конституційних прав громадян на отримання неспотвореної інформації.

Територіальне поширення телерадіомовлення. В Україні діють три загальнонаціональні канали телебачення¹⁹. Найбільшу час-

¹⁴ Стан дотримання та захисту прав і свобод людини в Україні, с.204.

¹⁵ У 2000р. закінчився строк дії 82 ліцензій у 78 телерадіокомпаній. 23 листопада 2000р. Національна Рада України з питань телебачення і радіомовлення прийняла рішення про оголошення конкурсу на 51 канал мовлення, на конкурс також подано 30 нових каналів, які ще не задіяні у мовленні, але на які Державний комітет зв'язку та інформатизації видав ліцензії операторам зв'язку. Перевага буде надаватися компаніям, які гарантують інвестиції протягом трьох-чотирьох років, або які вже працювали на цьому каналі з обсягом мовлення понад 16 годин на добу. Див.: Лешик В. «Ми вже попереджали, але ніяких змін не відбувається...» — Експерт-центр, 13 грудня 2000р., www.expert.org.ua/2000/12/13/001213z2.shtml.

¹⁶ За даними Інформаційного управління Апарату Верховної Ради України. Якщо виходити з даних прес-служби Національної Ради України з питань телебачення і радіомовлення, то до державного реєстру внесено 791 телерадіомовна організація. Водночас, за даними Державного комітету інформаційної політики, телебачення і радіомовлення, в Україні функціонують 850 телерадіомовних організацій. Отже, точну інформацію з цього питання отримати дуже важко.

¹⁷ За даними прес-служби Національної Ради України з питань телебачення і радіомовлення.

¹⁸ Наприклад, у Києві з 380 годин щодобового радіомовлення лише 64 години здійснюється державним радіо, зі 128 годин сумарного телевізійного мовлення — 26 годин.

¹⁹ Стаття 1 Закону України «Про телебачення і радіомовлення» визначає загальнонаціональний канал мовлення як «канал мовлення, призначений для трансляції телерадіопрограм більш як на половину областей України». Тому останнім часом дискутується питання щодо віднесення до загальнонаціональних таких каналів, як ICTV, СТБ, «Новий канал», які ретранслюють свої телепередачі через регіональних мовників.

тину території України (98%) покриває сигнал каналу УТ-1; реально приймає його такий же відсоток жителів України. Канал УТ-2 технічно покриває 95% території держави, але приймають його 88,5% населення. Сигнал каналу УТ-3 поширюється на 62% території України²⁰ (діагр. «Охоплення території України сигналом центральних телеканалів»).

На УТ-1 мовлення веде державна Національна телекомпанія України (НТКУ) з середньодобовим обсягом 18,7 годин, а також телерадіокомпанія «Ера». Основним мовником на УТ-2 є Студія «1+1» (14 годин на добу), частину ефіру на цьому ж каналі (4 години) займає НТКУ з програмою культурологічно-освітнього характеру. На каналі УТ-3 працює телекомпанія «Інтер» (14 годин на добу), з якою в регіонах співпрацюють обласні державні телерадіокомпанії (по 2-6 годин на добу)²¹.

Високою є присутність телерадіомовних організацій у регіонах — 332 телемовних, 417 радіомовних і 44 телерадіомовних організацій, тобто в середньому майже 30 на регіон (діагр. «Класифікація телерадіомовних організацій») —

це сприяє створенню конкурентного середовища на місцевому рівні. Сумарний щоденний ефір усіх місцевих телерадіомовних організацій складає біля 13 тис. годин із 19 тис. його загального всеукраїнського обсягу²².

Кабельне телебачення. Доступ громадян до інформації забезпечують і підприємства, що організують мовлення за допомогою кабельного телебачення. За ліцензіями Національної Ради України з питань телебачення і радіомовлення діють 59 організацій кабельного телебачення, 23 з яких мають також ліцензію Державного комітету зв'язку та інформатизації України на будівництво й експлуатацію кабельних мереж. Вони обслуговують до 500 тис. абонентів (за неофіційними даними, кількість таких абонентів сягає 2 млн.)²³.

Отримання громадянами інформації, що продукується електронними ЗМІ, часто обмежується внаслідок причин організаційного та фінансового характеру (у випадках відключення електроенергії населенню, заборгованості за користування передавачами сигналу тощо). Наприклад, 23 грудня 2000р. у Львові не транслювалися телеканали УТ-1, УТ-2, УТ-3 через заборгованість за електроенергію Львівського обласного телерадіопередавального центру²⁴. Останнім часом для сімейного бюджету значної частини громадян, особливо в сільській місцевості, є проблемою навіть виділення 25-30 грн. для придбання найпростішої телевізійної антени.

В Україні поступово створюється конкурентне середовище, в якому функціонують електронні ЗМІ, що сприяє диверсифікації джерел розповсюдження та отримання інформації. З'являються перші ознаки конкурентної боротьби за глядача, особливо на загальнонаціональному рівні. За даними компанії AGB, яка проводить постійний електронний моніторинг телеаудиторії в Україні, в першій декаді вересня 2000р. рейтинги телеканалів були наступними: Інтер — 26,2%, Студія «1+1» — 21,7%, «Новий канал» — 7,2%, СТБ — 5,1%, УТ-1 — 4,7%, ICTV — 2,9%, інші центральні та місцеві канали — 32,2%²⁵ (діагр. «Рейтинг провідних центральних телеканалів»). Рівень довіри населення до них відображено на діаграмі «Рівень довіри населення до провідних центральних телеканалів». Наведені дані отримані в ході загальнонаціонального опитування, проведеного УЦЕПД у грудні 2000р.

²⁰ За даними Інформаційного управління Апарату Верховної Ради України.

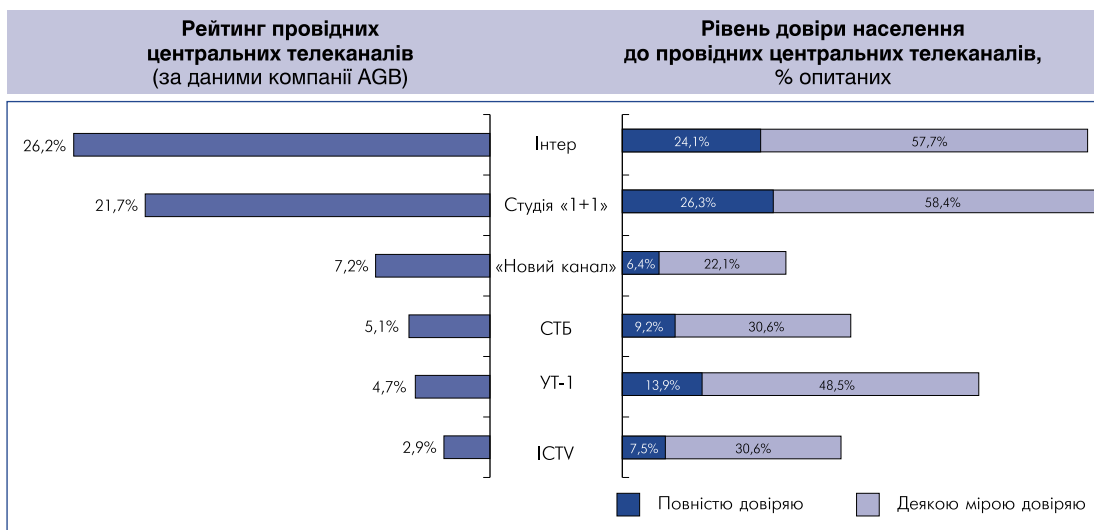
²¹ За даними Інформаційного управління Апарату Верховної Ради України.

²² За даними прес-служби Національної Ради України з питань телебачення і радіомовлення.

²³ Гір Г. Кабельне телебачення України. Стихія чи система? — Віче, 2000, №8, с.134.

²⁴ Львов днем живет без телевидения. — Украинская сеть новостей Корреспондент.net, 23 декабря 2000г. Це непоодинокі випадки. Наприклад, у жовтні 2000р. був відключений передавач, що ретранслював телевізійний сигнал в одному з районів Полтавської обл.

²⁵ Лемиш А. Рейтинг — цар медіа-простору чи його слуга? — День, 13 жовтня 2000р., с.13.

В інформаційному просторі України помітною є присутність телерадіомовних організацій зарубіжних країн. Програми російських телеканалів ОРТ, РТР, НТВ, ТВ-6 та інших приймаються майже на всій території України: безпосередньо (в східних областях) або шляхом ретрансляції через системи супутникового та кабельного телебачення. Крім того, окремі програми ОРТ, ТВ-6 передаються телеканалами Інтер, ЮТАР та ін.

У західних областях є можливість приймати програми польського телебачення (канали POLSAT, Polonia, TVP-1, TVP-2), в Закарпатті — чеського та угорського. На півдні України є технічна можливість приймати програми телебачення Туреччини.

Супутникове та кабельне телебачення транслює відомі телеканали західних країн, зокрема, CNN (США), BBC (Велика Британія), ZDF (Німеччина), TVE (Іспанія), Eurosport та ін.

Помітною є присутність зарубіжних мовників і в *радіопросторі* України — перш за все, відомих радіостанцій, що традиційно користуються певною популярністю в Україні: радіо «Свобода», «Голос Америки», BBC. Українськими мовниками передаються програми окремих російських радіостанцій, наприклад, «Русское радио». Як засвідчили опитування, популярними, наприклад, у Львівській області, є програми таких радіостанцій, як «Німецька хвиля», «Радіо Варшави», «Вільна Європа», «Радіо Ватикан», «Радіо Канада»²⁶.

Присутність електронних ЗМІ іноземних держав (особливо російських) в інформаційно-

му просторі України є досить високою. З одного боку, це сприяє диверсифікації джерел отримання інформації, розвитку конкурентного середовища на ринку ЗМІ, підвищенню якості телерадіопрограм, а з іншого — створює можливості для формування суспільної думки в Україні в інтересах зарубіжних держав.

Інформаційні агентства

Станом на 1 січня 2000р., в Україні було зареєстровано 35 інформаційних агентств: в Києві — 25, Дніпропетровську — три, Криму — два, Донецьку, Жашкові (Черкаська обл.), Нікополі, Ужгороді, Харкові — по одному²⁷. Однак, дійсно впливовими на сьогодні можна вважати лише три інформаційних агентства.

Державне інформаційне агентство України (**Укрінформ**) видає 20 інформаційних стрічок (з них дві — англомовні) для понад 1000 вітчизняних і закордонних суб'єктів інформаційного ринку, в т.ч. для 300 місцевих періодичних видань. За межами України, до останнього часу, закордонні кореспонденти Укрінформу працювали лише в 16 країнах²⁸.

Серед недержавних інформаційних агентств впливовими є **Интерфакс-Україна** та Українське незалежне інформаційне агентство «Новини» (**УНІАН**). Їх передплатниками є практично всі центральні і переважна більшість регіональних ЗМІ. Решта інформаційних агентств мають обмежений вплив на формування інформаційного простору України.

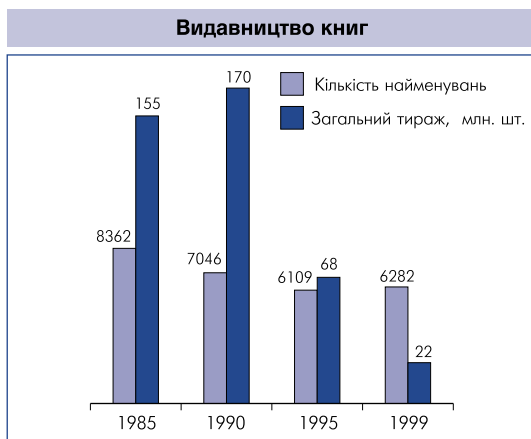
²⁶ Синявский В. Взгляды и вкусы граждан определили лидеров телерадиоэфира. — Высокий замок, 29 декабря 2000г., с.5.

²⁷ За даними Інформаційного Управління Апарату Верховної Ради України.

²⁸ 20 вересня 2000р. Уряд України прийняв рішення, спрямоване на оновлення технічних засобів Укрінформу та розширення його закордонної мережі для більш широкого інформування міжнародної спільноти про Україну.

1.2 КНИГОДРУКУВАННЯ

Загальні обсяги книгодрукування в Україні зменшуються, не відповідають показникам розвинутих країн, що негативно впливає на стан інформаційної безпеки громадянина і суспільства.

В 1999р. в Україні видано 6282 найменування книг загальним тиражем близько 22 млн. примірників²⁹. Як видно з діаграми «Видавництво книг», з 1985р. по 1999р. кількість найменувань виданих книг зменшилася більш ніж на 2000 одиниць, а їх тираж — у сім разів³⁰. Кількість виданих книг, у розрахунку на одного жителя України, зменшилася за вказаний період у вісім разів (з 3,2 до 0,4 книги). Для порівняння: в Росії цей показник складає 3,2 книги, в Польщі — 9,5, у Німеччині — 12 (діагр. «Кількість книг, у розрахунку на одного жителя країни»).

Зменшується видання підручників, що негативно впливає на стан освіти. Якщо в 1989-1990рр. щорічний тираж підручників становив 40-46 млн., то в 1997-1999рр. їх було видано не більше 28 млн. примірників³¹.

Система книготоргівлі в Україні практично зруйнована, попит населення на книги — незначний. За даними соціологічного опитування, проведеного УЦЕПД у грудні 2000р., половина громадян України (49,8%) протягом року взагалі не купували книг (за винятком підручників)³².

Головними причинами низького попиту на книги є, знову ж таки: *недостатня платоспроможність населення* — відсутність фінансових можливостей купувати книги засвідчили 71,5% громадян з числа тих, хто не купував їх протягом останнього року; *висока собівартість книг*, зумовлена високими цінами на папір та несприятливою податковою політикою в галузі видавничої діяльності. **Видання книг в Україні є нерентабельним, тому обсяги книгодрукування скорочуються, а за позицією «підручники» вони вже сьогодні не відповідають стандартам розвинутих країн.**

1.3 БІБЛІОТЕЧНИЙ КОМПЛЕКС ТА АРХІВНІ УСТАНОВИ

Бібліотечний комплекс. Мережа бібліотек та бібліотечні фонди в Україні мають сталу тенденцію до скорочення. Протягом 1985-1999рр., бібліотечний фонд зменшився на 72,2 млн. примірників або на 17%; кількість бібліотек (діагр. «Кількість бібліотек») — більш ніж на 5000 одиниць або на 20%, у т.ч. в сільській місцевості на — 3245³³. У сільській місцевості бібліотеки припиняють діяльність, як правило, внаслідок недостатнього фінансування. Це обмежує доступ до інформації населення сіл і маленьких містечок.

За даними соціологічного опитування, проведеного УЦЕПД у грудні 2000р., протягом останнього року лише 28,8% громадян України користувалися бібліотеками, причому регулярно — 13,2%, а 15,6% — час від часу³⁴.

²⁹ З них 57,1% — українською мовою, 30,5% — російською, 12,4% — іншими мовами.

³⁰ Статистичний щорічник України за 1999р., с.502.

³¹ Стан дотримання та захисту прав і свобод людини в Україні, с.206.

³² 5,9% респондентів не змогли згадати, коли вони востаннє придбали книгу. 50,2% опитаних заявили, що остання книга, яку вони придбали, була художньою. Востаннє придбали спеціальну книгу з фаху 9,1% респондентів, довідкову літературу — 5,8%, публіцистичну — 3,5%.

³³ Статистичний щорічник України за 1999р., с.497.

³⁴ Найбільший попит мала художня література, її брали 16,2% громадян; 15,1% — цікавилися спеціальною літературою, 10% — періодичною.

Національний архівний фонд. В Україні діють сім центральних архівів та Науково-довідкова бібліотека центральних державних архівів України; сім галузевих державних архівів (міністерств закордонних справ, оборони, внутрішніх справ, Служби безпеки, окремих державних комітетів України); архівні установи Національної академії наук України, Міністерства культури і мистецтв, Міністерства освіти і науки України; республіканський архів Автономної Республіки Крим, 25 обласних архівів, Київський і Севастопольський міські архіви; 153 міські архіви; 487 архівних відділів при районних державних адміністраціях. Загалом, національний архівний фонд налічує 55 млн. одиниць зберігання інформації³⁵.

В бібліотеках та архівах України недостатньо використовуються новітні інформаційні технології, зокрема електронний пошук інформації, мережа Інтернет. Можливості бібліотек в оновленні фондів та передплаті періодичних друкованих видань є недостатніми. Бібліотеки та архіви часто розташовані в непристосованих приміщеннях, діють в умовах обмеженого фінансування. Таке становище обмежує доступ до інформації громадян, дослідників, експертів; може спричинити втрату значного масиву сучасної та архівної інформації.

1.4 КІНЕМАТОГРАФІЧНИЙ КОМПЛЕКС

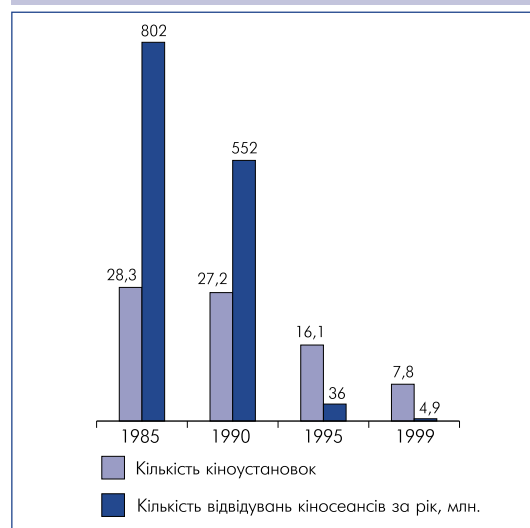
Кіновиробництво. Протягом 1991-2000рр. виробництво кінофільмів в Україні неухильно скорочувалось: 1991-1992рр. — 136 картин; 1993р. — 47; 1994р. — 23; 1995р. — 16; 1996р. — вісім, 1997р. — сім; 1998р. — чотири; 1999р. — сім; 2000р. — чотири³⁶. Водночас, за даними начальника Управління кінематографії Міністерства культури і мистецтв М.Мазяра, щорічно на ринок кіновідеопродукції України надходить близько 20 тис. зарубіжних фільмів³⁷. З трьох кіностудій України сьогодні реально працює лише кіностудія ім.О.Довженка, м.Київ.

Кінопрокат. На кінець 1990р. Україна мала найбільш структуровану в Європі систему кінопрокату, яка налічувала 27,2 тис. кінотеатрів і кіноустановок; лише в селах працювали 22,2 тис. кіноустановок.

Протягом 1991-1999рр. мережа кінотеатрів та кіноустановок скоротилася більш ніж утричі — до 7800, кількість відвідувань кі-

носеансів впала в 113 разів — з 552 млн. до 4,9 млн. за рік. Порівняно з 1985р., кількість щорічних відвідувань кіносеансів зменшилася ще більше — в 164 рази³⁸ (діагр. «Кількість кіноустановок та відвідувань кіносеансів»). Наведені показники свідчать про руйнування цієї складової інформаційного простору.

Кількість кіноустановок та відвідувань кіносеансів

1.5 СИСТЕМА ЗВ'ЯЗКУ ТА ТЕЛЕКОМУНІКАЦІЙ

Система зв'язку та телекомунікацій в Україні має стабільну тенденцію до сталого розвитку³⁹. Протягом 1985-1999рр. кількість автоматичних телефонних станцій збільшилася з 10650 до 16808 одиниць, в т.ч. електронних та квазіелектронних — з 11 до 3742⁴⁰. За п'ять років побудовано 4000 км волоконно-оптичних ліній зв'язку, що з'єднують Україну з усіма сусідніми державами. Цифровий сегмент каналів міжміського й первинного зв'язку становить 42%⁴¹. Однак, поки що це в двічі менше, ніж, наприклад, в Угорщині. Введено в дію цифрову систему передавання інформації з Росією, чим розширене коло держав, з якими Україна має такий від зв'язку.

Послуги зв'язку. Серед послуг зв'язку найбільша частка припадає на міжміський телефонний зв'язок, включаючи міжнародний (42,1%), міський телефонний (22,7%) та мобільний (18,1%) зв'язок⁴² (діагр. «Структура видів зв'язку»).

³⁵ Архівні установи України. Довідник. — Київ, 2000, с.5.

³⁶ Тримбач С. 90-е годы. Пока никто никуда не идет. — Зеркало недели, 16 декабря 2000г., с.15.

³⁷ Там само.

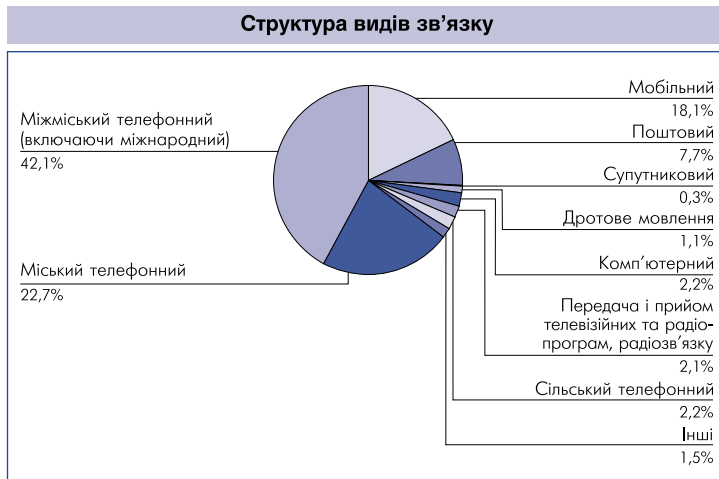
³⁸ Розраховано за даними Державного комітету статистики України.

³⁹ Концепція розвитку зв'язку в Україні до 2010р. затверджена Постановою Кабінету Міністрів України №2238 від 9 грудня 1999р.

⁴⁰ Статистичний щорічник України за 1999р., с.263.

⁴¹ Интерфакс-Украина, 11 января 2000г.

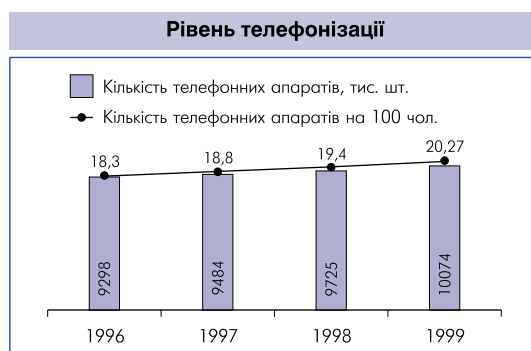
⁴² Експрес-доповідь «Підсумки роботи підприємств зв'язку України за I півріччя 2000р.» — Державний комітет статистики України, 21 серпня 2000р.

Впроваджуються нові послуги зв'язку: електронні грошові перекази, електронна пошта та ін. Наприклад, через ДП «Укрпошта» у травні 2000р. було здійснено 1545 електронних грошових переказів, а вже через п'ять місяців (у жовтні 2000р.) — вчетверо більше (6365). **Активно розвивається система пейджингового зв'язку:** вона вже діє в 22 регіонах України.

Найбільше підприємство галузі — ВАТ «Укртелеком» надає 75% послуг зв'язку⁴³. «Укртелеком» є фактичним монополістом магістральних ліній зв'язку: його клієнтами є близько 10 млн. абонентів, які користуються послугами міжнародного, міжміського, місцевого зв'язку; радіозв'язку; радіомовлення і телебачення; документального електрозв'язку; проведення відеоконференцій.

Рівень телефонізації. Загальна кількість стаціонарних телефонів в Україні перевищує 10 млн. апаратів⁴⁴ (діагр. «Рівень телефонізації»). В середньому на 100 жителів припадає близько 20 телефонних апаратів, тоді як ана-

логічний показник розвинутих країн становить 45-50. Високий рівень насиченості телефонними апаратами характерний лише для столиці — 45 на 100 жителів (усього в Києві 970 тис. телефонів)⁴⁵.

Отже, проблема телефонізації населення залишається досить актуальною. Загалом по Україні, станом на кінець 1999р., не було задоволено 2,661 млн. заявок про встановлення домашніх телефонів⁴⁶, що обмежує інформаційні можливості громадян.

Низька якість телефонної мережі і автоматичних телефонних станцій ускладнює доступ до інформаційних потоків і знижує ефективність використання мережі Інтернет з домашніх комп'ютерів. Справа в тому, що аналоговий сегмент ліній телефонного зв'язку сягає в Україні 60%, причому більша його частина припадає на сільську місцевість. Із понад 10 тис. автоматичних телефонних станцій, що забезпечують телефонний зв'язок у *сільській місцевості*, лише 599 (менше 6%) є електронними або квазіелектронними, решта — застарілі аналогові АТС⁴⁷. За цих умов, користувачі мережі Інтернет, які підключаються до неї через звичайні телефонні лінії, не можуть розраховувати ні на стійку, безперебійну роботу, ні на прийнятну швидкість передачі даних, оскільки аналогові АТС не пристосовані до такої роботи. Швидкість передачі даних через звичайну телефонну мережу є обмеженою навіть у Києві — близько 30-35 кБіт/сек. В окремих районах столиці цей показник не перевищує 8-10 кБіт/сек, в сільській місцевості — 3-4 кБіт/сек.

Мобільний зв'язок. Продовжує розвиватися система мобільного зв'язку: вона вже охоплює територію, на якій проживає 63% населення України. Її абонентами на кінець 2000р. стали близько 700 тис. чол. — це менше 1,5% населення країни, однак динаміка зростання є досить переконливою (діагр. «Чисельність абонентів мобільного зв'язку»)⁴⁸. Однак, ви-

⁴³ Интерфакс-Украина, 25 января 2000г.

⁴⁴ За даними Державного комітету зв'язку та інформатизації України.

⁴⁵ Приобрел опцион — вот тебе телефон! — Комсомольская правда в Украине, 13 октября 2000г, с.20.

⁴⁶ Статистичний щорічник України за 1999р., с.267.

⁴⁷ Там само, с.263.

⁴⁸ Лідер ринку — СП «Український мобільний зв'язок» на 1 жовтня 2000р. мало 290 тис. абонентів або 52% ринку, ЗАТ «Київстар GSM» — 200 тис. (близько 37%), ТОВ «Golden Telecom» — 35 тис. (6% ринку), АТ «Українські радіосистеми» -25 тис. (4%). ТОВ DCC здійснює послуги фіксованого мобільного зв'язку в стандарті D-AMPS на частоті 800 МГц. Абонентами компанії є близько 35 тис. осіб. Див.: Интерфакс-Украина, 1 ноября 2000г.

сокі тарифи на послуги мобільного зв'язку (\$0,40-0,45 за хвилину розмови) роблять їх недоступними для переважної більшості громадян⁴⁹.

Варто зазначити, що мобільний зв'язок — це перспективна, спрямована у майбутнє галузь телефонного зв'язку. У Фінляндії його сьогодні використовують 67 осіб із 100, а в Південній Кореї кількість мобільних телефонів вже перевищила кількість стаціонарних апаратів. Уряд Китаю прийняв програму, що передбачає пріоритетний розвиток саме мобільного, а не звичайного телефонного зв'язку. За розрахунками компанії *Deutsche Telekom*, до 2005р. власником мобільного телефону стане кожний другий житель Чехії, Польщі та Угорщини.

Супутниковий зв'язок. Україна є учасником впровадження супутникового зв'язку, який побудований, зокрема, на основі системи геостационарних супутників. Вони належать міжнародним організаціям, за програмами INTELSAT, EUTELSAT, INMARSAT, INSTAR, CIRIUS та ін.

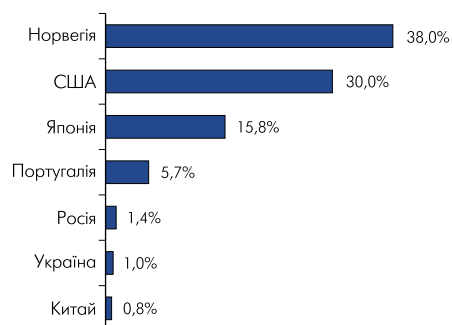
Отже, система зв'язку в Україні характеризується високими темпами розвитку, однак інформаційні потреби громадян задоволені ще далеко не повною мірою, насамперед, стосовно встановлення домашніх телефонів і забезпечення якісного цифрового зв'язку.

1.6 УКРАЇНСЬКИЙ СЕГМЕНТ МЕРЕЖІ ІНТЕРНЕТ

Український сегмент мережі Інтернет почав розвиватися з кінця 1990р., а домен .ua був зареєстрований у грудні 1992р. За даними Державного комітету зв'язку та інформатизації, в Україні налічується близько 260 тис. постійних і 140 тис. нерегулярних користувачів Інтернет. За іншими оцінками, кількість користувачів Інтернет становить близько 1% населення України. Для порівняння: в Норвегії цей показник складає 38%, у США — 30%, Японії — 15,8%, Португалії — 5,7%, Росії — 1,4%, Китаї — 0,8%⁵⁰ (дiагр. «Кількість користувачів мережі Інтернет у різних країнах світу»). Наведені дані свідчать про значне відставання України від розвинутих держав у розвитку вітчизняного сегменту мережі Інтернет.

Загальний рівень насиченості і розвитку Інтернет-контенту в Україні є низьким. За ек-

Кількість користувачів мережі Інтернет у різних країнах світу, % загальної чисельності населення

спертними оцінками, обсяги інформаційних ресурсів вільного доступу, представлених у текстовому вигляді в українському сегменті Інтернет, станом на травень 2000р., не перевищували 10 Гб. За оцінками спеціалістів, **український сегмент мережі Інтернет у 6-10 разів менший від російського і дуже відстає від польського, словацького, чеського, не кажучи вже про розвинуті держави**⁵¹.

Станом на жовтень 2000р., в Україні функціонувало близько 32 тис. Інтернет-хостів, у зоні .ua було зареєстровано до 11 тис. доменів, інформаційні ресурси розміщувалися більш ніж на 6000 web-серверах, а кількість web-сайтів на них перевищила 1 млн. Однак, значну частку цього обсягу складають «дзеркала» або копії російських інформаційних ресурсів. Число професійно виконаних інформативних web-сайтів складає біля 4000 (в Росії — близько 40 тис.)⁵².

За даними Державного комітету інформаційної політики, телебачення і радіомовлення України, **до 90% ресурсів українського сегменту Інтернет є російськомовними**. В Україні створено лише близько 10 інформаційно-пошукових систем, здатних здійснювати повноцінний пошук інформації з використанням української мови.

За експертними оцінками, **до 9% від загального числа вітчизняних web-сайтів розташовані за межами України** (з них 5% — в Росії, 4% — в інших державах). Одна з причин — можливість безкоштовного розміщення інформації на окремих іноземних серверах будь-яким клієнтом у межах визначеної обмеженої квоти. В Україні такий сервіс практично відсутній⁵³.

⁴⁹ Примітно, що останнім часом компанії пропонують пільгові умови придбання мобільних телефонів: власне мобільний телефон іноді можна придбати навіть за одну гривню, однак вартість послуг мобільного зв'язку залишається високою.

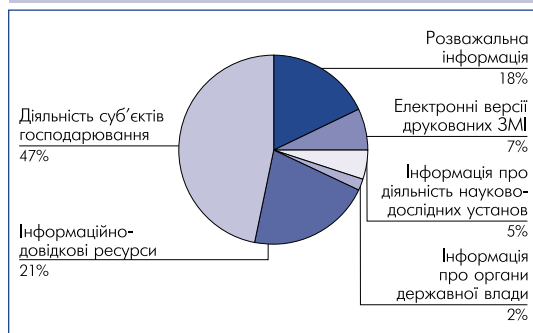
⁵⁰ Недюха Н. Потрібен рішучий крок до інформаційного суспільства. І тоді ми зможемо вирватися з економічної кризи. — Світ, жовтень 2000, №37-38, с.2.

⁵¹ Стан дотримання прав і свобод людини, с.204.

⁵² Дані приведені за оцінками Д.Ланде та В.Пірієва (Інформаційний центр «Elvisti»).

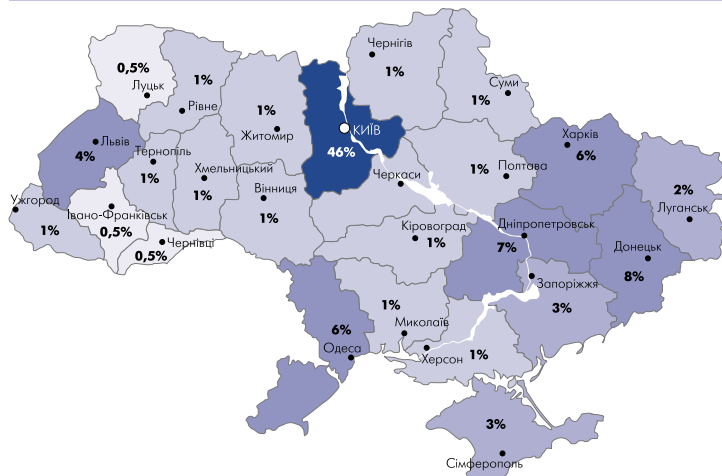
⁵³ Там само.

Структура українського сегменту мережі Інтернет

Інформація про діяльність органів державної влади в мережі Інтернет є недостатньою для громадського контролю за їх діяльністю⁵⁵. Лише 40% органів державної влади мають власні web-сайти, причому інформація на них є досить обмеженою, до того ж оновлюється нерегулярно⁵⁶.

Розподіл Інтернет-контенту по регіонах України

На серверах українського сегменту мережі Інтернет представлені лише 104 науково-дослідні установи та вісім навчальних закладів⁵⁷, що жодною мірою не відповідає науково-освітньому потенціалу країни. Станом на 1 січня 2000р., в Україні діяло 1506 організацій, що виконували науково-технічні роботи, в т.ч. 787 самостійних науково-дослідних організацій, 160 вищих навчальних закладів, 60 проектних та проектно-пошукових організацій⁵⁸.

Регіональний розподіл Інтернет-контенту є досить нерівномірним: м.Київ та область — 46%, Донецька обл. — 8%, Дніпропетровська обл. — 8%, Одеська та Харківська обл. — по 6%. Саме ці регіони є основними центрами зосередження інформації в українському сегменті Інтернет. Решта регіонів мають значно нижчі показники (*діагр.* «Розподіл Інтернет-контенту по регіонах України»). Найбільш повно (не лише обласними, але й районними центрами) в мережі Інтернет представлені Донецька та Дніпропетровська обл. (відповідно 10 і сім районних центрів).

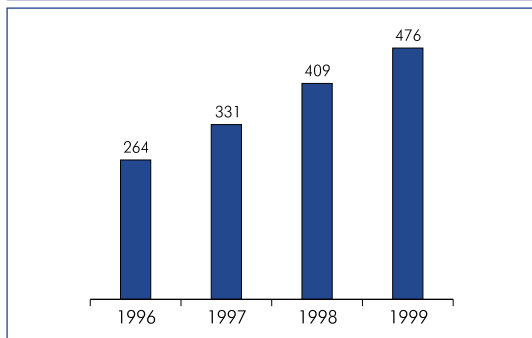
Попри низький нинішній рівень, темпи розвитку мережі Інтернет в Україні є близькими до середньоевропейських. Доступ до мережі Інтернет забезпечують близько 260 провайдерів, які обслуговують 20-22 тис. компаній. На початок 2001р., за оцінками компанії *Price Water House Coopers*, кількість користувачів Інтернет в Україні збільшиться до 500 тис. Середньорічні темпи росту мережі Інтернет становлять 50%-55%, а її українського сегменту — 40%, що приблизно дорівнює середньоевропейському показнику⁵⁹.

Соціологічні дослідження свідчать про те, що більшість українців ще не знають, що таке Інтернет. За даними опитування, проведеного УЦЕПД у грудні 2000р., лише 41,7% респондентів підтвердили, що «точно знають, що таке Інтернет»; регулярно користуються Інтернет 2,1% опитаних, час від часу — 4%. Лише 2,7% громадян заявили, що вони обов'язково стануть постійними користувачами Інтернет у 2001р.

⁵⁹ УНІАН, 18 жовтня 2000р. За оцінками окремих компаній-провайдерів, темпі розвитку Інтернет в Україні в 1999-2000рр. були значно нижчими, що спричиняє падіння рентабельності послуг провайдерів.

Персональні комп'ютери. Середньорічний 20% приріст парку обчислювальної техніки збільшив їх загальну кількість на початок 2000р. до 476 тис. одиниць (*діагр «Кількість персональних комп'ютерів»*).

Кількість персональних комп'ютерів, тис. шт.

У 1998-1999рр. парк персональних комп'ютерів зростав за рахунок сучасної техніки з процесорами Pentium і подібних до них (в середньому, на 43 тис. щорічно). За неофіційними даними, в 2000р. використовувалося 0,8-1,0 млн. комп'ютерів. Найбільш активно комп'ютери використовували установи Міністерства освіти і науки (20% від їх загальної кількості) та банківські установи (14%)⁶⁰.

Частка сучасних моделей в загальному обсязі персональних комп'ютерів досягла на 1 січня 2000р. 38,4% (181,4 тис.)⁶¹. Близько 60% персональних комп'ютерів, що використовуються в Україні, — це застарілі моделі PC XT 286, 386, 486⁶². На жаль, значна частина застарілого парку припадає на освітні, науково-дослідні установи, державні структури. В окремих органах державної влади (наприклад, у Державному комітеті України з питань релігій) комп'ютери взагалі відсутні.

Наведені дані свідчать, що персональними комп'ютерами користується не більше 1-2% населення країни⁶³, а сучасні моделі персональних комп'ютерів становлять близько третини від загального їх числа, що значно ускладнює створення умов для формування в Україні інформаційного суспільства, інтеграції до світового інформаційного простору. За кількістю комп'ютерів, у розрахунку на душу населення, Україна відстає в півтора-два рази від Росії, від країн Балтії — в кілька разів⁶⁴.

Інтернет-видання. Протягом останніх років в Україні інтенсивно розвивається сектор Ін-

тернет-видань. Практично всі центральні друковані ЗМІ виробляють електронні копії газет (журналів) для мережі Інтернет, формують електронні архіви власних видань, пропонують сучасні пошукові системи. Досить інформативними є web-сайти газет «День», «Зеркало недели», «Сегодня», «Факты и комментарии» та ін. Таким чином, за рахунок Інтернет значно розширюються можливості друкованих ЗМІ щодо інформування громадськості. Наприклад, лише протягом другого півріччя 2000р. web-сайт тижневика «Зеркало недели» відвідали понад 100 тис. чол. Телекомпанії України також пропонують додаткові інформаційні послуги в Інтернет, що збільшує їх внесок у загальні інформаційні ресурси держави.

В Україні створені спеціальні електронні видання, що не мають аналогів серед друкованих ЗМІ, наприклад, Інтернет-видання ProUa, UaToday, PartOrg, «Експерт-центр», «Українська правда» та ін. Створення таких засобів інформації не потребує значних фінансових та організаційних затрат — достатньо нечисельного (до 10 осіб) колективу професіоналів, \$10-15 тис. коштів і протягом місяця в мережу видається досить якісна інформаційно-аналітична продукція. Зрозуміло, що створення і реєстрація друкованих ЗМІ потребує набагато більших організаційних, часових, фінансових і технічних ресурсів.

В Україні створюються якісні інформаційні сервери, що пропонують в Інтернет різноманітні інформаційно-аналітичні, довідкові та інші матеріали. Прикладами можуть слугувати інформаційно-аналітичний центр «Ліга» (правова інформація), Український фінансовий сервер (економічна інформація), сервери новин у різних сферах життя — Korrespondent.net, News та ін.

Важливим чинником є те, що Інтернет позбавлений політичної цензури. Під час розслідування справи стосовно зникнення журналіста Г.Гонгадзе Інтернет виявив свою нову роль — своєрідного «каталізатора» висвітлення незалежних думок, неупередженої оцінки дій державних органів у цьому процесі. Примітно, що кількість відвідувань Інтернет-видання «Українська правда» (керівником проекту був Г.Гонгадзе) протягом кількох місяців сягнула 1 млн.

Функціонування Інтернет-видань дозволяє отримувати інформацію, практично, в режимі реального часу і досить дешево.

⁶⁰ Шевчук О. Національна інфраструктура інформатизації. — Зв'язок, 2000, №5, с.4.

⁶¹ Експрес-доповідь «Наявність та поповнення парку обчислювальної техніки в Україні в 1999р.» — Державний комітет статистики України, 12 червня 2000р.

⁶² Статистичний щорічник України за 1999р., с.263.

⁶³ Окремим і досі не вивченим питанням залишається співвідношення користування населенням комп'ютерами та Інтернетом на робочому місці та вдома. За оцінками експертів, лише 10-20% загальної чисельності користувачів Інтернету в Україні мають можливість доступу до комп'ютерної мережі з дому.

⁶⁴ Уткин Е. На интеллектуальный прорыв — три-пять лет. — День, 30 сентября 2000г., с.4.

ВІСНОВКИ

Інформаційний простір України перебуває в процесі становлення і розвивається досить нерівномірно. Окремі його сектори (друковані ЗМІ, книговидання, бібліотечний, архівний та кінематографічний комплекси) не відповідають стандартам розвинутих країн, зазнають подальшого скорочення і навіть руйнування; інші (Інтернет, мобільний зв'язок) — хоч і не досягли рівня передових держав, однак виявляють стійку тенденцію до зростання.

Високий рівень присутності держави на ринку друкованих та електронних ЗМІ не відповідає досвіду розвинутих демократичних країн, створює можливості для маніпулювання масовою свідомістю, порушення конституційних прав громадян на отримання та поширення інформації.

У секторі друкованих ЗМІ спостерігається тенденція до збільшення кількості періодичних видань, однак тираж газет і журналів помітно скорочується — в розрахунку на одного жителя, він вже менший від визначених ЮНЕСКО стандартів. Преса стає недоступною для населення — 62,4% громадян не передплачують її взагалі.

На ринку друкованої продукції недостатньо представлені вітчизняні наукові, освітні та дитячі видання, що стримує розвиток науки та освіти.

Телебачення і радіо мають розвинутий характер і поширені по всій території країни. В секторі електронних ЗМІ поступово створюється конкурентне середовище, що сприяє альтернативності розповсюдження та отримання інформації. Разом з тим, в Україні зберігається досить потужна система державного телебачення і радіо.

Присутність в інформаційному просторі України ЗМІ іноземних держав (особливо російських) є досить високою. З одного боку, це сприяє диверсифікації джерел отримання інформації, розвитку конкурентного середовища, підвищенню якості телерадіопрограм і преси, а з іншого — створює можливості для формування суспільної думки в Україні в інтересах зарубіжних держав.

В Україні створена національна система зберігання інформації, однак у бібліотеках та архівах недостатньо використовуються новітні інформаційні технології, зокрема, електронний пошук інформації, мережа Інтернет. Можливості бібліотек в оновленні фондів та передплаті періодичних друкованих видань

є недостатніми. Бібліотеки та архіви часто розташовані в непристосованих приміщеннях. Це обмежує доступ громадян до інформації; може спричинити втрату значного масиву сучасної та архівної інформації.

Обсяги книгодрукування в Україні постійно зменшуються. Система книготоргівлі практично зруйнована, попит населення на книги є незначним. Зменшується видання підручників, що негативно впливає на стан освіти.

Продовжується стрімке скорочення кінопрокату, катастрофічно зменшується виробництво кінофільмів, що свідчить про руйнування цієї складової інформаційного простору.

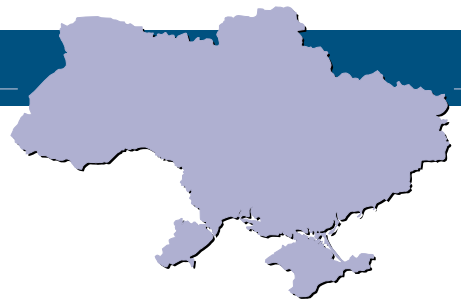
Система зв'язку та телекомунікацій в Україні має стійкі темпи розвитку: впроваджуються її нові види та послуги (наприклад, мобільного і супутникового зв'язку), розвивається мережа волоконно-оптичних ліній, збільшується цифровий сегмент телефонного зв'язку. Однак, проблема телефонізації населення залишається актуальною. Низька якість телефонної мережі та автоматичних телефонних станцій знижує ефективність використання мережі Інтернет з домашніх комп'ютерів.

Поширення мережі Інтернет в Україні ще не відповідає показникам розвинутих країн. Рівень насиченості й розвитку Інтернет-контенту є низьким: вітчизняний сегмент мережі Інтернет у 6-10 разів менший від російського і дуже відстає від польського, словацького, чеського, не кажучи вже про розвинуті держави. Однак, темпи розвитку Інтернет в Україні є близькими до середньоєвропейських.

За рахунок Інтернет значно розширюються можливості ЗМІ. Функціонування Інтернет-видань дозволяє отримувати інформацію, практично, в режимі реального часу і досить дешево.

Персональними комп'ютерами користуються не більше 1-2% населення країни: за кількістю комп'ютерів, у розрахунку на душу населення, Україна відстає в півтора-два рази від Росії, від країн Балтії — в кілька разів. Близько 60% персональних комп'ютерів — це застарілі моделі. Значна частина застарілого парку припадає на освітні, науково-дослідні установи, державні структури; (в окремих органах державної влади комп'ютери взагалі відсутні). Це стримує формування в Україні інформаційного суспільства, інтеграцію до світового інформаційного простору. ■

2. СИСТЕМА ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ІНФОРМАЦІЙНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ

За роки незалежності в Україні створено основні елементи системи забезпечення інформаційної безпеки, напрацьовано нормативно-правову базу їх діяльності, визначено основні функції й повноваження державних органів в інформаційній сфері.

Проведений у попередньому розділі аналіз основних складових вітчизняного інформаційного простору засвідчив наявність дуже серйозних невирішених проблем, що спричиняють порушення конституційних прав громадян, стримують поступальний розвиток суспільства і держави. Отже, діюча в Україні система забезпечення інформаційної безпеки є недостатньо ефективною, а відтак — потребує вдосконалення.

У цьому розділі наводиться перелік основних елементів системи забезпечення інформаційної безпеки України, їх функцій та повноважень, схема взаємодії. Аналізуються чинники, що знижують ефективність діяльності органів державної влади по забезпеченню інформаційної безпеки України.

2.1 ОСНОВНІ ЕЛЕМЕНТИ СИСТЕМИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ІНФОРМАЦІЙНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ

Правові засади побудови, поточної діяльності та розвитку системи забезпечення інформаційної безпеки України складають: Конституція України, Концепція (основи державної політики) національної безпеки України, інші законодавчі та нормативні акти, що регулюють відносини в інформаційній сфері⁶⁵. Створене правове підґрунтя має досить розвинутий характер; більшість правових норм відповідають міжнародним стандартам, принципам і нормам забезпечення прав громадян на свободу слова, отримання та поширення інформації. Водночас, чинна нормативно-правова база в інформаційній

сфері потребує вдосконалення з метою усунення суперечностей і заповнення прогалин у законодавстві⁶⁶.

Концепція (основи державної політики) національної безпеки України визначає сім сфер національної безпеки: політичну, економічну, соціальну, воєнну, екологічну, науково-технологічну та інформаційну. Отже, інформаційна безпека є складовою національної безпеки України. В Концепції досить системно формулюються й основні функції, які має виконувати система забезпечення національної безпеки в усіх сферах. Їх конкретизація (з урахуванням особливостей інформаційної сфери) дає можливість визначити основні функції системи забезпечення інформаційної безпеки України (див. вставку). Виконання повного переліку цих функцій є

⁶⁵ Закони України «Про інформацію», «Про друковані засоби масової інформації (пресу)», «Про радіо і телебачення», «Про науково-технічну інформацію», «Про захист інформації в автоматизованих системах», «Про інформаційні агентства», «Про звернення громадян», «Про рекламу», «Про державну таємницю», «Про порядок висвітлення діяльності органів державної влади та органів місцевого самоврядування в Україні засобами масової інформації», «Про систему суспільного телебачення і радіомовлення України», «Про державну підтримку засобів масової інформації та соціальний захист журналістів», «Про зв'язок», «Про радіочастотний ресурс України», «Про Національну програму інформатизації», «Про концепцію Національної програми інформатизації», окремі статті та норми Цивільного та Кримінального кодексів України, інші законодавчі акти, в т.ч. ратифіковані Верховною Радою України Загальна декларація прав людини, Міжнародний пакт про громадянські і політичні права; укази та розпорядження Президента України, постанови Кабінету Міністрів України та ін.

⁶⁶ Пропозиції експертів УЦЕПД щодо вдосконалення законодавства викладені в розділі 3, а також у попередніх розробках. Див.: Свобода слова і влада в Україні. Аналітична доповідь Українського центру економічних і політичних досліджень. — Київ, 1997, 47 с. Свої думки стосовно розвитку інформаційного законодавства України висловили також учасники заочного круглого столу УЦЕПД та автори статей, розміщених у цьому журналі.

ОСНОВНІ ФУНКЦІЇ СИСТЕМИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ІНФОРМАЦІЙНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ

1. Створення та забезпечення діяльності державних органів - елементів системи забезпечення інформаційної безпеки, що включає:

- ❖ створення правових засад для побудови, розвитку та функціонування системи;
- ❖ формування організаційної структури системи та її окремих елементів, визначення та раціональний розподіл їх функцій;
- ❖ комплексне забезпечення діяльності елементів системи: кадрове, фінансове, матеріальне, технічне, інформаційне та ін.;
- ❖ підготовку елементів системи до виконання покладених на них функцій згідно з призначенням.

2. Управління діяльністю системи забезпечення інформаційної безпеки, що включає:

- ❖ вироблення стратегії і планування конкретних заходів щодо забезпечення інформаційної безпеки;
- ❖ організацію і безпосереднє керівництво системою та її структурними елементами;
- ❖ оцінку результативності дій, витрат на проведення заходів щодо забезпечення інформаційної безпеки та їх наслідків.

3. Здійснення планової та оперативної діяльності щодо забезпечення інформаційної безпеки, що включає:

- ❖ визначення національних інтересів та їх пріоритетів в інформаційній сфері;
- ❖ прогнозування, виявлення та оцінку можливих загроз, дестабілізуючих чинників та конфліктів в інформаційній сфері, причин їх виникнення, а також наслідків їх прояву;
- ❖ запобігання та усунення впливу загроз та дестабілізуючих чинників на національні інтереси в інформаційній сфері;
- ❖ локалізацію, деескалацію та розв'язання інформаційних конфліктів;
- ❖ ліквідацію наслідків інформаційних конфліктів або впливу дестабілізуючих чинників.

4. Міжнародне співробітництво в сфері інформаційної безпеки, що включає:

- ❖ розробку нормативно-правової бази, що регулює інформаційні відносини між державами та їх взаємодію в галузі інформаційної безпеки;
- ❖ входження в існуючі та утворення нових двосторонніх і багатосторонніх структур (організацій), діяльність яких спрямована на спільне вирішення проблем інформаційної безпеки;
- ❖ участь у роботі керівних, виконавчих та забезпечуючих підрозділів цих структур (організацій), спільне проведення планових та оперативних заходів.

необхідною умовою ефективного функціонування системи забезпечення інформаційної безпеки України.

Основні елементи системи забезпечення інформаційної безпеки України зображені на схемі, що розміщена на наступній сторінці. Аналіз чинних нормативно-правових актів дає можливість сформулювати їх повноваження та функції наступним чином.

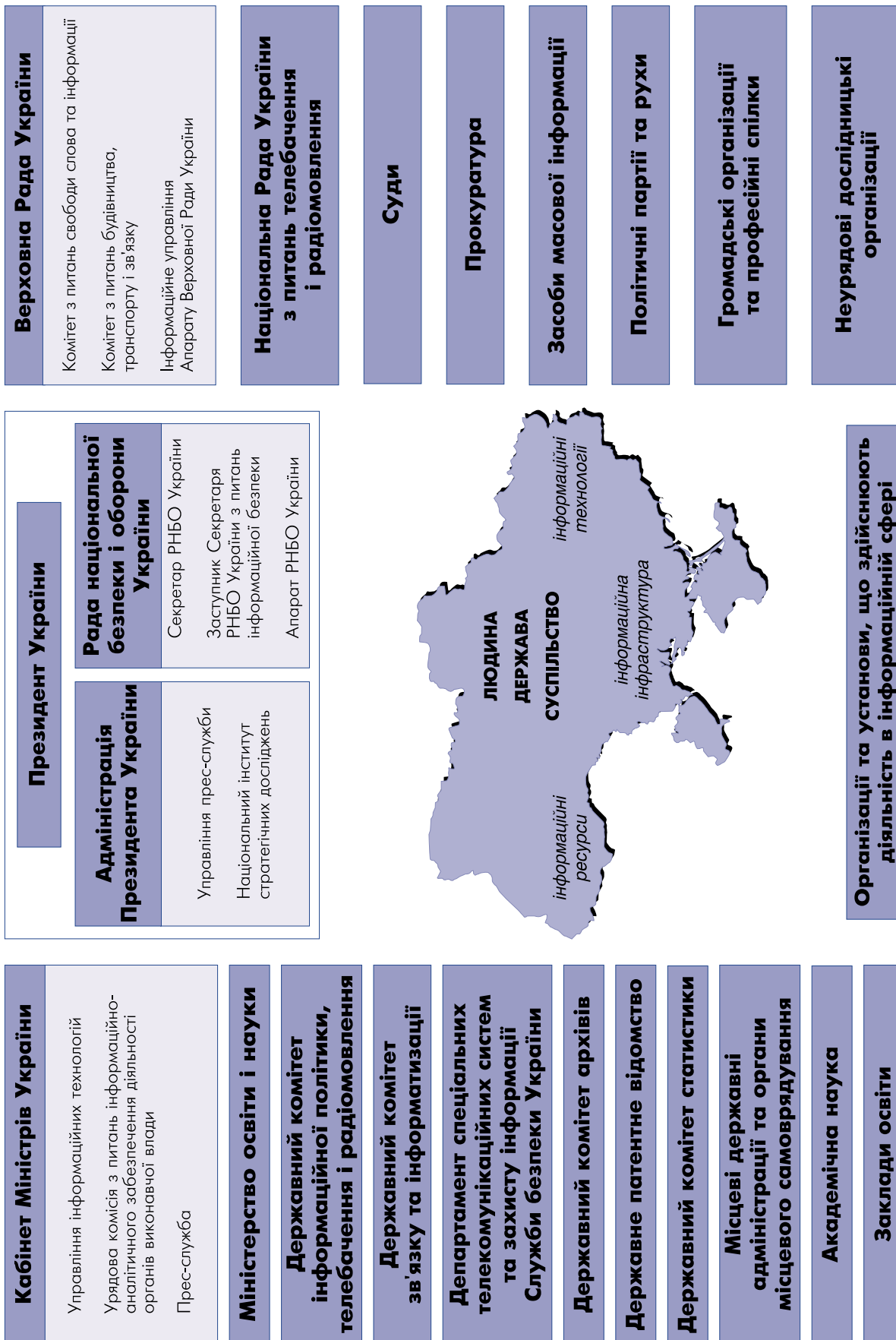
Громадяни України — на виборах, референдумах, через інші форми безпосередньої демократії, а також через органи державної влади та місцевого самоврядування висловлюють і реалізують своє бачення національних інтересів України в інформаційній сфері, засобів їх захисту; привертають увагу суспільних і державних інститутів до небезпечних явищ і процесів в інформаційній сфері; захищають власні права та інтереси в інформаційній сфері всіма законними способами та засобами.

Верховна Рада України здійснює законодавче регулювання і контроль за діяльністю органів державної влади та посадових осіб щодо виконання ними функцій і завдань у сфері інформаційної безпеки; ухвалює засади внутрішньої і зовнішньої політики держави в інформаційній сфері; затверджує державний бюджет, в якому передбачає кошти на забезпечення інформаційної безпеки України; схвалює національні програми розвитку інформаційної сфери; проводить парламентські слухання з питань забезпечення свободи слова та інформаційної безпеки України; призначає половину складу (чотири особи) Національної Ради України з питань телебачення і радіомовлення⁶⁷; дає згоду на призначення та звільнення з посади Президентом України голови Державного комітету телебачення і радіомовлення України⁶⁸.

⁶⁷ Іншу половину призначає Президент України. Див.: Конституція України, п.20 статті 85.

⁶⁸ Так записано в Конституції України (п.24 стаття 85). У грудні 1999р. Президент України своїм указом затвердив нову назву цього органу — Державний комітет інформаційної політики, телебачення і радіомовлення України.

ОСНОВНІ ЕЛЕМЕНТИ СИСТЕМИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ІНФОРМАЦІЙНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ

Профільний парламентський Комітет з питань свободи слова та інформації (голова — **О.Зінченко**) готує законопроекти з питань інформаційної політики й безпеки. **Комітет з питань будівництва, транспорту і зв'язку** (голова — **Ю.Крук**) вносить законодавчі пропозиції з питань функціонування та розвитку системи зв'язку як одного з ключових елементів інформаційної інфраструктури.

Структурним підрозділом Апарату Верховної Ради є **Інформаційне управління** (керівник — **С.Куций**), у складі якого діє прес-служба Верховної Ради. Зв'язки з громадськістю спікера Парламенту забезпечує прес-секретар Голови Верховної Ради України **В.Уколов**.

Президент України, в межах своїх повноважень, здійснює керівництво в сфері інформаційної безпеки; створює, реорганізує та ліквідує органи виконавчої влади, визначає їх функції та основні завдання; видає укази і розпорядження, що стосуються функціонування та розвитку інформаційної сфери; звертається з щорічними (позачерговими) посланнями до Верховної Ради про внутрішнє і зовнішнє становище України, в т.ч. в інформаційній сфері; призначає (за поданням прем'єр-міністра) та звільняє з посад керівників міністерств, державних комітетів, інших центральних органів виконавчої влади, що здійснюють повноваження в інформаційній сфері: міністра освіти і науки України, голів Державного комітету інформаційної політики, телебачення і радіомовлення, Державного комітету зв'язку та інформатизації, Державного комітету архівів, Державного патентного відомства, Державного комітету статистики, президентів Національної телекомпанії України, Національної радіокомпанії України; призначає (за поданням голови Служби безпеки України) та звільняє з посади керівника Департаменту спеціальних телекомунікаційних систем та захисту інформації; призначає половину складу (чотири особи) Національної Ради України з питань телебачення і радіомовлення.

Адміністрації Президента України підпорядкований **Національний інститут стратегічних досліджень** (директор — **О.Белов**), який є базовою науково-дослідною установою аналітично-прогнозного супроводу діяльності Президента України⁶⁹. На Інститут покладене завдання координації наукових досліджень з питань інформаційної безпеки.

Інформування про діяльність глави держави здійснюють прес-секретар Президента

України **О.Мартиненко** та Управління прес-служби Адміністрації Президента України (керівник — **Ю.Константинов**).

Рада національної безпеки і оборони (РНБО) України, яку очолює глава держави, координує та контролює діяльність органів виконавчої влади в сфері інформаційної безпеки. На РНБО України покладено виконання наступних функцій: внесення пропозицій Президентові України щодо реалізації засад внутрішньої і зовнішньої політики в сфері національної безпеки і оборони; координація та здійснення контролю за діяльністю органів виконавчої влади у сфері національної безпеки і оборони в мирний час; координація та здійснення контролю за діяльністю органів виконавчої влади в сфері національної безпеки і оборони в умовах воєнного або надзвичайного стану та при виникненні кризових ситуацій, що загрожують національній безпеці України⁷⁰. Очевидно, що ці функції розповсюджуються і на сферу інформаційної безпеки. Відповідно до вказаних функцій, РНБО України подає главі держави пропозиції щодо: визначення стратегічних національних інтересів України в інформаційній сфері, концептуальних підходів та напрямів забезпечення інформаційної безпеки; утворення, реорганізації та ліквідації органів виконавчої влади в інформаційній сфері; проекту державного бюджету за статтями, пов'язаними із забезпеченням інформаційної безпеки; заходів інформаційного та іншого характеру, відповідно до масштабу потенційних та реальних загроз національним інтересам України.

Апарат Ради національної безпеки і оборони України (керівник — **В.Шевчук**) здійснює поточне інформаційно-аналітичне та організаційне забезпечення діяльності Ради національної безпеки і оборони України⁷¹. Апарат підпорядковується **Секретареві РНБО України (Є.Марчук)**, до повноважень якого, крім іншого, віднесено підготовку пропозицій щодо перспективного й поточного планування діяльності РНБО України.

Кабінет Міністрів України забезпечує державний суверенітет, здійснення внутрішньої та зовнішньої політики, виконання Конституції і законів України, актів Президента України в інформаційній сфері; вживає заходів щодо забезпечення прав і свобод громадян, забезпечення інформаційної безпеки України, боротьби зі злочинністю в інформаційній сфері; під час формування проекту бюджету передбачає виділення необхідних коштів для виконання загальнодержавних

⁶⁹ Указ Президента України «Про Статут та організаційну структуру Національного інституту стратегічних досліджень» №296 від 2 серпня 1993р. зі змінами та доповненнями, внесеними протягом 1993-2000рр.

⁷⁰ Стаття 3 Закону України «Про Раду національної безпеки і оборони України».

⁷¹ Стаття 8 Закону України «Про Раду національної безпеки і оборони України».

програм, спрямованих на забезпечення інформаційної безпеки України⁷².

Урядова комісія з питань інформаційно-аналітичного забезпечення діяльності органів виконавчої влади (голова — Урядовий секретар **В.Лисицький**) розробляє пропозиції щодо реформування системи інформаційно-аналітичного забезпечення діяльності органів виконавчої влади⁷³.

У складі Секретаріату Кабінету Міністрів України діє **Управління інформаційних технологій** (начальник — **В.Фурашев**). Інформування про діяльність прем'єр-міністра України здійснює його прес-секретар - керівник прес-служби **Н.Зарудна**.

Міністерства, інші центральні органи виконавчої влади, в межах своїх повноважень, наявних засобів бюджетного і позабюджетного фінансування, забезпечують виконання законів, указів Президента України, постанов Кабінету Міністрів України, інших органів виконавчої влади в інформаційній сфері. В кожному з цих органів діють інформаційно-аналітичні підрозділи та прес-служби.

Міністерство освіти і науки України (міністр — **В.Кремень**) є головним органом у системі центральних органів виконавчої влади із забезпечення реалізації державної політики в сфері освіти, наукової, науково-технічної, інноваційної діяльності та інтелектуальної власності; сприяє функціонуванню національної системи науково-технічної інформації; видає охоронні документи на об'єкти інтелектуальної власності, забезпечує державну реєстрацію авторського права; координує діяльність щодо трансферу технологій та прав на об'єкти інтелектуальної власності, створені повністю або частково за рахунок коштів державного бюджету⁷⁴.

Державний комітет інформаційної політики, телебачення і радіомовлення України (голова — **І.Драч**) вносить пропозиції щодо формування державної політики в інформаційній та видавничих сферах, забезпечує її реалізацію, здійснює управління в цих сферах, міжгалузеву координацію та функціональне управління з питань, віднесених до його відання; здійснює координацію діяльності державних засобів масової інформації, в т.ч. Національної телекомпанії України, Національної радіоком-

панії України, державної телерадіокомпанії «Крим», обласних і регіональних телерадіокомпаній, видавництв; проводить аналіз і прогнозування тенденцій розвитку інформаційного простору України, здійснює заходи щодо його захисту⁷⁵.

Державний комітет зв'язку та інформатизації України (голова — **О.Шевчук**) забезпечує проведення державної політики в галузі зв'язку, розподілу і використання радіочастотного ресурсу та у сфері інформатизації, несе відповідальність за їх стан і розвиток; розробляє та здійснює заходи щодо розвитку й удосконалення національної системи зв'язку; формує Національну програму інформатизації та забезпечує її виконання⁷⁶.

Державний комітет архівів України (голова — **Р.Пиріг**) вносить пропозиції щодо формування державної політики у сфері архівної справи і діловодства та забезпечує її реалізацію, здійснює управління у цій сфері, а також міжгалузеву координацію та функціональне регулювання з питань, віднесених до його відання; несе відповідальність за стан в архівній справі і подальший її розвиток⁷⁷.

Департамент спеціальних телекомунікаційних систем та захисту інформації (керівник — **Г.Лазарев**), який діє у складі Служби безпеки України, є органом державного управління в галузі забезпечення захисту державних інформаційних ресурсів у мережах передачі даних, реалізує державну політику в сфері криптографічного та технічного захисту інформації⁷⁸.

Національна Рада України з питань телебачення і радіомовлення (голова — **Б.Холод**) вирішує питання: забезпечення свободи слова та масової інформації; прав телеглядачів і радіослухачів, виробників і розповсюджувачів масової звукової, візуальної та аудіовізуальної інформації; розробки і здійснення державної політики ліцензування телерадіомовлення; використання радіочастотного ресурсу держави; реалізації та контролю за дотриманням законодавства України в сфері телебачення і радіомовлення⁷⁹.

Конституційний Суд України (голова — **В.Скомороха**) вирішує питання про відповідність законів та інших правових актів в інформаційній сфері Конституції України,

⁷² Див.: Конституція України, стаття 116.

⁷³ Постанова Кабінету Міністрів України №777 від 7 травня 2000р.

⁷⁴ Указ Президента України «Про Міністерство освіти і науки України» №773 від 7 червня 2000р.

⁷⁵ Указ Президента України «Про Державний комітет інформаційної політики, телебачення і радіомовлення» №919 від 25 липня 2000р.

⁷⁶ Указ Президента України «Про Положення про Державний комітет зв'язку та інформатизації України» №601 від 3 червня 2000р.

⁷⁷ Указ Президента України «Про Положення про Державний комітет архівів України» №486 від 22 березня 2000р.

⁷⁸ Укази Президента України «Про заходи щодо захисту інформаційних ресурсів держави» №582 від 10 квітня 2000р. та «Питання Департаменту спеціальних телекомунікаційних систем та захисту інформації Служби безпеки України» №1120 від 6 жовтня 2000р.

⁷⁹ Стаття 1 Закону України «Про Національну Раду України з питань телебачення і радіомовлення».

дає офіційне тлумачення Конституції та законів України з відповідних питань. Прес-службу Конституційного Суду України очолює В.Шляпошников.

Суди загальної юрисдикції здійснюють правосуддя в сфері інформаційних відносин.

Генеральна прокуратура України (Генеральний прокурор — М.Потебенько) здійснює нагляд за додержанням і застосуванням законів, що регулюють інформаційні відносини, порушує кримінальні справи. Прес-центр Генеральної прокуратури очолює В.Лакізюк.

Рада Міністрів Автономної Республіки Крим, обласні державні адміністрації, Київська та Севастопольська міські державні адміністрації забезпечують: виконання законів, указів Президента України, постанов Кабінету Міністрів України, інших органів виконавчої влади; додержання законних прав і свобод громадян; виконання державних і регіональних програм в інформаційній сфері; реалізацію інших, наданих державою або делегованих відповідними радами, повноважень. У державних адміністраціях діють інформаційно-аналітичні підрозділи та прес-служби.

Органи місцевого самоврядування затверджують регіональні та місцеві програми розвитку інформаційної сфери, бюджети відповідних адміністративно-територіальних одиниць (в яких передбачають кошти на виконання завдань в інформаційній сфері); виконують інші, передані законодавством, повноваження.

Інші державні органи та організації — Державний комітет статистики України, Державне патентне відомство України, Українське державне підприємство поштового зв'язку «Укрпошта», Концерн радіомовлення, радіозв'язку і телебачення, ВАТ «Укртелеком» та ін. — здійснюють діяльність в інформаційній сфері в межах визначених функцій та повноважень.

Засоби масової інформації є важливим елементом системи забезпечення інформаційної безпеки України. ЗМІ інформують громадськість про події в Україні й світі, в т.ч. про діяльність органів державної влади; впливають на формування громадської думки; створюють своєрідні зворотні зв'язки між владою та громадськістю. Незаангажованість, активна діяльність ЗМІ є необхідною передумовою формування в Україні громадянського суспільства⁸⁰.

Політичні партії та рухи, громадські організації⁸¹, професійні спілки, заклади академічної науки та освіти, неурядові дослідницькі організації, інші організації та установи виконують функції в системі забезпечення інформаційної безпеки України, відповідно до мети і завдань їх діяльності.

Загалом, в Україні створена й функціонує структурно повна система забезпечення інформаційної безпеки. Функції та повноваження відповідних державних органів закріплені в нормативно-правових актах різного рівня — Конституції України, законах України, указах Президента України, постановах Кабінету Міністрів України, інших, у т.ч. відомчих, нормативних актах. Водночас, розподіл функцій між окремими суб'єктами системи та схема їх взаємодії потребують вдосконалення.

2.2 ЧИННИКИ, ЩО ЗНИЖУЮТЬ ЕФЕКТИВНІСТЬ ДІЯЛЬНОСТІ ОРГАНІВ ДЕРЖАВНОЇ ВЛАДИ В СФЕРІ ІНФОРМАЦІЙНОЇ БЕЗПЕКИ

Проведений у розділі 1 аналіз основних складових вітчизняного інформаційного простору свідчить про наявність дуже серйозних не вирішених проблем, що спричиняють порушення конституційних прав громадян, стримують поступальний розвиток суспільства та держави. Аналіз наведених нижче негативних проявів у діяльності відповідних державних органів дає можливість внести пропозиції щодо вдосконалення системи забезпечення інформаційної безпеки України.

Система державної влади, закріплена в Конституції України, є структурно надмірною і нестійкою: контроль за інформаційним простором та головні важелі інформаційної політики сконцентровані в президентських структурах, вплив Парламенту й Уряду є обмеженим⁸²

Згідно з Основним законом, Президент України забезпечує національну безпеку (п.1 статті 106 Конституції України), водночас аналогічні повноваження має і Кабінет Міністрів — він здійснює заходи щодо забезпечення національної безпеки (п.7 статті 116 Конституції України). Отже, у сфері інформаційної безпеки (складової національної безпеки), як і в інших сферах, діють фактично два центри виконавчої влади — Кабінет

⁸⁰ ЗМІ можуть відігравати й негативну роль у системі забезпечення інформаційної безпеки, якщо їх втягують у політичну боротьбу, перетворюють із засобів масової інформації на засоби масової пропаганди. Державні засоби масової інформації, присутність яких в інформаційному просторі України є непомірно високою, мають більші можливості маніпулювати масовою свідомістю.

⁸¹ Національна спілка журналістів України, Асоціація провайдерів України, Асоціація «Журналістська ініціатива» та ін.

⁸² Ця проблема виходить за рамки суто інформаційної сфери. Надмірна концентрація влади в президентських структурах, існування двох центрів виконавчої влади в країні провокують негативні для держави і суспільства наслідки не лише в інформаційній, але й у політичній, економічній, воєнній та інших сферах. Відтак, ця проблема потребує невідкладного вирішення. Більш детально див.: Адміністративна реформа в Україні: чи вдасться розірвати замкнене коло? Аналітична доповідь Українського центру економічних і політичних досліджень. — Національна безпека і оборона, 2000, №5, с.12-13; Демократичний цивільний контроль над воєнною сферою в Україні: на шляху від форми до змісту. Аналітична доповідь Українського центру економічних і політичних досліджень. — Національна безпека і оборона, 2000, №11, с.29-30.

Міністрів та Адміністрація Президента України. В результаті, крім урядових рішень, видаються укази та розпорядження глави держави, в яких також формулюються конкретні завдання органам виконавчої влади в інформаційній сфері⁸³.

В системі державної влади України відсутні дієві запобіжні механізми, які б унеможливили використання державних ЗМІ в інтересах переважно президентських структур, в т.ч. для здійснення впливу на хід і результати виборів та референдумів⁸⁴.

Контроль Парламенту та Уряду за реалізацією державної інформаційної політики, зокрема, за діяльністю Національної телекомпанії України та Національної радіокомпанії України є обмеженим; реальні важелі контролю і впливу на державні ЗМІ зосереджені в президентських структурах, що створює можливості для використання ЗМІ в інтересах однієї з гілок влади або окремих посадових осіб.

Моніторинг електронних ЗМІ засвідчує, що в разі загострення відносин у трикутнику «Президент — Парламент — Уряд» державні телевізійні та радіоканали: відбивають позицію президентських структур; нерідко вдаються до трансляції спотвореної, необ'єктивної інформації про діяльність інших гілок влади (законодавчої, виконавчої) та/або посадових осіб (членів Уряду, народних депутатів); готують програми, в яких дається упереджена оцінка результатів їх діяльності, тенденційне представлення фактів, подій, рішень.

Верховна Рада надає згоду на призначення та звільнення з посади Президентом України голови Державного комітету телебачення і радіомовлення України⁸⁵. Однак, призначення президентів національних теле- і радіокомпаній Президент України здійснює одноосібно, що обмежує можливості контролю за роботою впливових державних ЗМІ з боку Верховної Ради та Кабінету Міністрів. Наприклад, попри численні рішення Парламенту і звернення народних депутатів до різних інстанцій, так і не була забезпечена

трансляція засідань Верховної Ради через державні ЗМІ навіть у випадках, передбачених законом.

Така ситуація є несприятливою для розвитку в Україні демократичного громадянського суспільства, зміцнення засад парламентаризму. Політичні аспекти зазначених проблем є визначальними, оскільки від вирішення (в межах тієї чи іншої системи органів державної влади) ключових проблем регулювання інформаційного простору залежить і ефективність реалізації конкретних заходів, що пропонуються, на наступних ієрархічних рівнях⁸⁶.

Неефективним є управління діяльністю системи забезпечення інформаційної безпеки України, що унеможливорює стійке функціонування центральних органів виконавчої влади, які визначають і реалізують політику в інформаційній сфері

Починаючи з 1997р., органи виконавчої влади, що забезпечують інформаційну безпеку України, перебувають у стадії перманентної реорганізації. Тривалий процес структурних змін, що практично щороку супроводжується утворенням одних державних органів, реорганізацією (ліквідацією, зміною статусу або схеми підпорядкування) — інших, не сприяє налагодженню їх стабільної й узгодженої роботи. Якщо до того ж врахувати надмірно тривалі процеси кадрових призначень, багатомісячні затримки із затвердженням положень про діяльність ключових органів, досить тривалий термін опанування новопризначеними керівниками нової сфери відповідальності, то

⁸³ Укази Президента України: «Про деякі заходи щодо захисту держави в інформаційній сфері» №346 від 22 квітня 1998р.; «Про деякі питання державної підтримки книговидавничої справи» №816 від 23 липня 1998р.; «Про вдосконалення державного управління інформаційною сферою» №1033 від 16 вересня 1998р.; «Про Положення про порядок здійснення криптографічного захисту інформації» №505 від 22 травня 1998р.; «Про Положення про технічний захист інформації в Україні» №1229 від 27 вересня 1999р.; «Про вдосконалення інформаційно-аналітичного забезпечення Президента України та органів державної влади» №887 від 14 липня 2000р.; «Про заходи щодо розвитку національної складової глобальної інформаційної мережі Інтернет та забезпечення широкого доступу до цієї мережі» №928 від 31 липня 2000р.; «Про додаткові заходи щодо державної підтримки національного книговидавництва і книгорозповсюдження» №1217 від 9 листопада 2000р.

⁸⁴ Як показали масові кампанії 1998-2000рр. (парламентські та президентські вибори, референдум), роль державних ЗМІ в цей період є визначальною. Довибори в мажоритарних округах, проведені в 2000р., засвідчили, що реальні шанси на обрання до Верховної Ради мають кандидати, яких підтримують президентські структури (в центрі та в регіонах).

⁸⁵ Див.: Постанова Верховної Ради України «Про надання згоди на призначення Президентом України на посаду Голови Державного комітету інформаційної політики, телебачення і радіомовлення України Драча І.Ф.» №1437 від 10 лютого 2000р. Постійні реорганізації цього органу, зміни його назви можуть призвести до правової колізії, коли під сумнів буде поставлене право Верховної Ради надавати згоду на такі призначення.

⁸⁶ На цьому наголошує перший заступник голови Комітету Верховної Ради з питань свободи слова та інформації І.Гаврилов у статті «Розвиток інформаційного простору: нові можливості, нові загрози», яка розміщена в цьому журналі.

можна впевнено говорити про часткову втрату керованості інформаційною сферою. Нижче наведено окремі, досить типові, приклади.

15 грудня 1999р. Президентом України було прийняте рішення про масштабну реорганізацію центральних органів виконавчої влади. Однак, повноваження та функції ключових органів у системі забезпечення інформаційної безпеки не були завчасно визначені. В результаті, Положення про Державний комітет зв'язку та інформатизації України було затверджене лише 3 червня 2000р. (тобто через півроку), про Державний комітет інформаційної політики, телебачення і радіомовлення України — ще пізніше (25 липня 2000р.).

У березні 1999р. було ліквідоване Державне патентне відомство⁸⁷. Однак, утворений тоді ж Державний комітет з питань науки та інтелектуальної власності так і не зміг організаційно забезпечити функціонування системи охорони інтелектуальної власності. Крім того, він сам був ліквідований вже через кілька місяців — у грудні 1999р.⁸⁸ Результат — згідно з окремим дорученням Кабінету Міністрів, функції охорони інтелектуальної власності, як і раніше, продовжує виконувати Державне патентне відомство⁸⁹.

Протягом року не могла розпочати планову роботу Національна Рада з питань телебачення і радіомовлення нового складу. Причина відома — після призначення нових членів Ради від Парламенту, Президент України, очевидно, з політичних причин протягом багатьох місяців не затверджував свої кандидатури для роботи в цьому важливому державному органі.

Реформування системи центральних органів виконавчої влади співпало в часі з не менш кардинальними змінами в законодавчому органі (відбулася практично повна зміна керівництва Парламенту, його комітетів та апарату), в Адміністрації Президента України, Апараті РНБО України. Крім того, розпочав роботу новий склад Уряду на чолі з В.Ющенком. Зрозуміло, що така нестабільність організаційної структури та, відповідно, нормативно-правової бази об'єктивно знижує ефективність діяльності органів державної влади в інформаційній сфері.

Наприклад, часті зміни нормативно-правових актів спричинили значну затримку реалізації Національної програми інформатизації: виконання її основних заходів у 2000р.

розпочалося не в січні, як планувалося, а лише у вересні. За експертними оцінками, в силу зазначених причин заплановані на 2000р. завдання Національної програми будуть виконані, навіть за сприятливих умов, не раніше березня 2001р.

Організаційні зміни в системі органів виконавчої влади, що проводяться в рамках адміністративної реформи, мають несистемний характер. Рішенням Президента України повинні передувати функціональне обстеження діючих органів і всебічне обґрунтування змін, що пропонуються. Відповідні укази глави держави мають включати додатки, в яких визначаються повноваження, функції та схема взаємодії органів державної влади, що утворюються або реформуються.

Значно меншою, порівняно з 1996-1999рр., стала роль Ради національної безпеки і оборони України — конституційного органу координації та контролю діяльності виконавчих структур у сфері інформаційної безпеки

По-перше, в нинішній структурі Апарату РНБО України немає профільного підрозділу, який давав би оцінку стану та перспектив розвитку інформаційного простору, здійснював моніторинг загроз інформаційній безпеці, пропонував заходи щодо їх запобігання та локалізації. **Управління інформаційного забезпечення**, що виконувало ці функції, було ліквідоване на початку 2000р. — в ході реорганізації та скорочення (на 30%) чисельності Апарату після призначення на посаду нового Секретаря РНБО України.

По-друге, в липні 2000р.⁹⁰ припинила свою діяльність **Комісія з питань інформаційної безпеки**, одним з основних завдань якої було «розроблення концептуальних підходів та проектів рішень з питань забезпечення інформаційної безпеки»⁹¹. Цей дорадчий орган, утворений Президентом України, очолював заступник Секретаря РНБО України — директор Національного інституту стратегічних досліджень О.Белов.

По-третє, в жовтні 2000р. **Національний інститут стратегічних досліджень**, що входив до сфери оперативного управління Секретаря РНБО України, був перепідпорядкований Адміністрації Президента України⁹². Таким чином, Апарат Ради втратив науково-дослідну структуру, що забезпечувала організаційну й інформаційно-аналітичну підтримку його діяльності, в т.ч. в інформаційній сфері.

⁸⁷ Указ Президента України «Про зміни в системі центральних органів виконавчої влади України» №250 від 13 березня 1999р.

⁸⁸ Указ Президента України «Про зміни у структурі центральних органів виконавчої влади України» №1573 від 15 грудня 1999р.

⁸⁹ Доручення Кабінету Міністрів України № інд.28 від 17 лютого 2000р.

⁹⁰ Указ Президента України «Про ліквідацію деяких консультативних, дорадчих та інших органів» №889 від 14 липня 2000р.

⁹¹ Указ Президента України «Про Комісію з питань інформаційної безпеки» №76 від 3 лютого 1998р.

⁹² Указ Президента України «Питання Національного інституту стратегічних досліджень» №1145 від 19 жовтня 2000р.

По-четверте, проблеми інформаційної безпеки не є пріоритетними в діяльності РНБО України. Останній раз питання державної інформаційної політики та вдосконалення державного регулювання інформаційних відносин на засіданні Ради розглядалися більш ніж три роки тому — 17 червня 1997р. Рішення РНБО України було введене в дію відповідним указом глави держави⁹³.

Нарешті, діяльність РНБО України обмежують вже згадувані чинники політичного характеру. На нашу думку, лише з великим допуском можна говорити про можливість винесення на засідання Ради конструктивних пропозицій з окремих важливих питань інформаційної безпеки, а саме: про відповідальність державних чиновників за обмеження прав громадян на отримання та поширення інформації або за відмову в трансляції засідань Парламенту у випадках, передбачених законодавством; про розширення повноважень Уряду в інформаційній сфері; про розширення контрольних функцій Парламенту стосовно керівників національних теле- і радіокомпаній; про обмеження можливостей державних ЗМІ здійснювати цілеспрямований вплив на хід і результати виборчих кампаній, референдумів тощо. Однак, РНБО України могла б вирішувати технічні, організаційні, фінансові, культурно-освітні та інші (менш політизовані, але важливі) проблеми інформаційної безпеки. **Послаблення ролі РНБО України суперечить інтересам держави, оскільки не дає можливості здійснювати контроль та ефективну міжвідомчу координацію діяльності виконавчих структур, причому не лише в сфері інформаційної безпеки.**

Відсутність цілісної системи інформаційно-аналітичного забезпечення органів державної влади значно ускладнює прийняття ними виважених рішень, породжує конфліктні ситуації у владних структурах і в суспільстві

Недостатнє інформаційно-аналітичне забезпечення діяльності є характерним для всіх державних органів — як на центральному рівні, так і в регіонах. Владні структури не мають достатніх можливостей завчасно прогнозувати розвиток подій в Україні та навколо неї, належним чином враховувати сприятливі та обмежувальні чинники, що визначають результативність прийнятих політичних рішень, здійснювати планування навіть на середньострокову перспективу⁹⁴.

Створення інформаційно-аналітичних підрозділів дотепер не має системного характеру, а в ході чергового скорочення чисельності державних органів окремі з них взагалі ліквідуються. Існуючі інформаційно-аналітичні підрозділи, які підтримують роботу різних органів державної влади організаційно й функціонально роз'єднані, не забезпечують належної інформаційної взаємодії органів влади. Інформаційні мережі створюються на основі різних підходів до програмного, технічного, лінгвістичного забезпечення. На сьогодні вже створено ряд мереж передавання даних Міністерства палива і енергетики, Міністерства транспорту, Міністерства освіти і науки, Державного митного комітету та інших відомств⁹⁵, однак вони не мають горизонтальних зв'язків, спільних баз даних, що значно обмежує їх ефективність.

Остаточно не узгоджені програмно-технічні аспекти створення систем інформаційно-аналітичного забезпечення органів державної влади. Державні структури здійснюють закупівлю комп'ютерів, програмного забезпечення різних типів, часто не сумісних один з одним. Це ускладнює (іноді унеможливує) повноцінний обмін інформацією між відомствами, ставить під сумнів можливість створення цілісної інформаційно-аналітичної системи⁹⁶.

Відсутня єдина національна система класифікації інформації, суттєвого вдосконалення потребує система стандартизації та сертифікації. Наприклад, із 2000 стандартів

⁹³ Указ Президента України «Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 17 червня 1997р. «Про невідкладні заходи щодо впорядкування системи забезпечення здійснення державної інформаційної політики та удосконалення державного регулювання інформаційних відносин» №663 від 21 липня 1997р.

⁹⁴ На недостатньому інформаційно-аналітичному забезпеченні діяльності Президента, Парламенту, Уряду, РНБО України експерти УЦЕПД наголошували неодноразово. Див.: Адміністративна реформа в Україні: чи вдасться розірвати замкнене коло? Аналітична доповідь Українського центру економічних і політичних досліджень. — Національна безпека і оборона, 2000, №5, с.32; Демократичний цивільний контроль над воєнною сферою в Україні: на шляху від форми до змісту. Аналітична доповідь Українського центру економічних і політичних досліджень. — Національна безпека і оборона, 2000, №11, с.35, 42-45; Команда Александра Разумкова: И власть, и страна задыхаются без свежих идей. — Зеркало недели, 28 октября 2000г., с.3.

⁹⁵ Шевчук О. Національна інфраструктура інформатизації. — Зв'язок, 2000, №5, с.3.

⁹⁶ Лише в квітні 2000р. Уряд визначив основні принципи комп'ютеризації, впровадження новітніх інформаційних технологій на регіональному рівні. На рівні центральних органів виконавчої влади різні позиції окремих відомств узгодити так і не вдалося. Див.: Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку формування та виконання регіональної програми і проекту інформатизації» №644 від 12 квітня 2000р.

у галузі інформаційних технологій Міжнародної організації зі стандартизації (ISO) Україною впроваджено близько 100 стандартів, причому переважно тих, що стосуються термінології. В країні дотепер діють колишні радянські стандарти (системи ГОСТ), не узгоджені з міжнародним законодавством⁹⁷.

Про розуміння керівництвом держави необхідності створення єдиної системи інформаційно-аналітичного забезпечення органів державної влади свідчать документи, в яких формулюються відповідні завдання⁹⁸. Однак, вони мають переважно несистемний характер і, як свідчить практика, не забезпечуються необхідними ресурсами, а відтак — не виконуються або виконуються лише частково. За таких умов створити цілісну систему дуже важко.

Система статистичної звітності не забезпечує отримання достовірної інформації, що ускладнює прийняття адекватних рішень. На основі наявної фрагментарної, неперевіреної та неузгодженої інформації, що узагальнюється державними органами, важко навіть дати оцінку ситуації — про можливість прогнозування розвитку подій годі й говорити. Насамперед, це стосується сфери зовнішньої економічної діяльності та галузей ПЕК. Наприклад, різні дані (за однаковими позиціями) зовнішньої торгівлі оприлюднюють Державний комітет статистики і Державна митна служба, а оцінки показників зовнішньої торгівлі, зроблені в Україні, значно відрізняються від показників, що наводяться її зарубіжними партнерами. Аналогічна ситуація і в інших сферах⁹⁹.

Оприлюднення недостовірної (неперевіреної, неточної, неспівставної, спотвореної) інформації вже породжує в Україні політичні конфлікти, в які втягуються високопоставлені державні чиновники. Найбільшого розголосу в ЗМІ набув факт оприлюднення віцепрем'єром Ю.Тимошенко та головою Державної податкової адміністрації М.Азаровим

абсолютно різних показників діяльності ПЕК і відповідно — принципово різних висновків щодо ефективності діяльності Уряду в цій сфері, зроблених на основі наведених даних у жовтні 2000р. Спірне питання вирішувалося на найвищому державному рівні — за участю Президента України та голови Уряду. Для перевірки достовірності оприлюдненої інформації було утворено комісію на чолі з Секретарем РНБО України, проведено розслідування. На жаль, надмірна політизованість проблем ПЕК не сприяла розробці комісією заходів дійсно системного характеру, які б дозволили уникати подібних конфліктів у майбутньому (немає впевненості, що і в інших галузях ситуація не така ж сама¹⁰⁰).

Отже, вдосконалення національної системи статистичної звітності, впровадження системи узгоджених показників, за якими має опрацьовуватися інформація, є завданням виключної важливості — використання неповної та/або недостовірної інформації спричиняє ухвалення помилкових рішень, що обертаються втратами для суспільства і держави.

**Затверджена Парламентом у 1997р.
Концепція (основи державної політики)
національної безпеки України не виконала
функцію базового документу для побудови
системи забезпечення інформаційної
безпеки України**

Згідно з рішенням Парламенту¹⁰¹, Концепція є основою для «формування відповідної законодавчої бази, підготовки доктрин, стратегій, концепцій, державних і відомчих програм у різних сферах національної безпеки», в т.ч. в інформаційній сфері. Як підтвердила практика, такі положення залишаються виключно деклараціями, якщо не визначені механізми втілення їх у життя.

**За чотири роки після прийняття згаданого документу на його основі так і не була ухвалена
Концепція (основи державної політики) інфор-**

⁹⁷ Шевчук О. Національна інфраструктура інформатизації. — Зв'язок, 2000, №5, с.5.

⁹⁸ Указ Президента України «Про вдосконалення інформаційно-аналітичного забезпечення Президента України та органів державної влади» №887 від 14 липня 2000р. Водночас, Кабінет Міністрів планує протягом двох років створити єдину телекомунікаційну систему в будинку Уряду України. В процесі експлуатації системи планується освоїти новітні інформаційні технології, ввести в дію систему електронного документообігу з електронним цифровим підписом, інтегрувати галузеві, регіональні та інші державні інформаційно-аналітичні системи в телекомунікаційну систему. Див.: Інтерфакс-Україна, 26 грудня 2000г. За оцінками експертів, впровадження системи електронного документообігу підвищує продуктивність праці на 25-50%, зменшує терміни обробки документів більш ніж на 75%. Див.: Сахно А. Полезна розкоші: Кому і зачём нужны системы электронного документооборота. — Компаньон, 2000, №52, с.38.

⁹⁹ Під час підготовки даної аналітичної доповіді експерти УЦЕПД ще раз пересвідчилися, наскільки важко отримати в державних структурах достовірну інформацію. Наприклад, стосовно друкованих ЗМІ відрізняються дані Державного комітету статистики і Книжкової палати; електронних ЗМІ — відповідно Державного комітету статистики, Державного комітету інформаційної політики, телебачення і радіомовлення та Національної Ради з питань телебачення і радіомовлення. Перелік можна продовжувати.

¹⁰⁰ За даними Державного комітету статистики України, за дев'ять місяців 2000р. реальні грошові доходи населення зросли на 7,1% (Експрес-довідка «Грошові доходи та витрати населення України», №347, 1 листопада 2000р.). Президент України заявив про падіння реальної зарплати на 7,9% за 10 місяців 2000р. (Укрінформ, 12 грудня 2000р.). В свою чергу, фахівці Міжнародного центру перспективних досліджень стверджують, що реальна зарплата протягом року зросла на 1% (УНІАН, 29 листопада 2000р.). При цьому кожна з сторін використовує різні показники (реальні грошові доходи, реальна зарплата) та різні бази для порівняння (за дев'ять місяців, за 10 місяців, протягом року), що робить оцінки неспівставними.

¹⁰¹ Постанова Верховної Ради України №3/97-ВР від 16 січня 1997р.

маційної безпеки України, попри її нагальну необхідність¹⁰². Примітно, що розрахована на п'ять років Програма діяльності Кабінету Міністрів «Реформи заради добробуту» навіть не передбачає розробки проекту цього важливого документу.

Окремі важливі функції державних органів, передбачені Концепцією (основами державної політики) національної безпеки України, в інформаційній сфері не виконуються. Наприклад, у системі державних органів не налагоджено системного й постійного моніторингу та прогнозування загроз інформаційній безпеці України.

Департамент спеціальних телекомунікаційних систем та захисту інформації Служби безпеки України «забезпечує формування та супроводження моделей загроз безпеці інформації», однак ця складова лише незначною мірою забезпечує проведення системного моніторингу всього спектру можливих загроз. У силу зазначених вище причин, не проводиться така робота і в Апараті РНБО України — структурі, статус якої найбільше відповідає можливості ефективного виконання цієї важливої функції. Примітно, що на Державний комітет інформаційної політики, телебачення і радіомовлення України покладено завдання забезпечення захисту інформаційного простору України, однак його неможливо виконати без проведення моніторингу загроз. Тим більше, що статус цього органу, його ресурсні можливості (організаційні, технічні, кадровий потенціал) є недостатніми для виконання такого масштабного завдання.

До положень про діяльність державних органів не ввійшли й такі важливі функції, як оцінка результативності дій, витрат на проведення заходів щодо забезпечення інформаційної безпеки та їх наслідків, сприяння інтеграції України до світового інформаційного простору та ін.

На думку експертів УЦЕПД, необхідно невідкладно провести комплексне функціональне обстеження всіх державних органів, що утворюють систему забезпечення інформаційної безпеки України. Це дасть змогу: уникнути дублювання ними окремих функцій (ліквідувати надмірні структури); забезпечити безумовне виконання повного переліку функцій, необхідних для забезпечення ефективної роботи цілісної системи. Результатом такого обстеження будуть конкретні пропозиції щодо структурних змін в системі державних органів, а та-

кож зміни та доповнення до положень, що визначають засади їх діяльності.

Відсутні чітко визначені та забезпечені ресурсами пріоритети державної політики України в інформаційній сфері

У Програмі діяльності Уряду «Реформи заради добробуту» розвитку інформаційної сфери України не приділено пріоритетної уваги. В документі містяться положення стосовно захисту інформаційної сфери та основних напрямів урядової політики щодо розвитку Інтернет. Однак, захист інформаційного простору зведено насамперед до вдосконалення системи фінансування державного телебачення¹⁰³. Програма передбачає підготовку проекту Концепції пріоритетного розвитку Інтернет в Україні, однак у визначений термін (II квартал 2000р.) такий проект не був розроблений, його узгодження не було завершено й до кінця 2000р. Водночас, Президент України дав доручення Уряду до кінця січня 2001р. розробити вже проект Державної програми розвитку мережі Інтернет в Україні¹⁰⁴. Очевидно, без згаданої Концепції підготувати проект Державної програми у визначений термін практично неможливо.

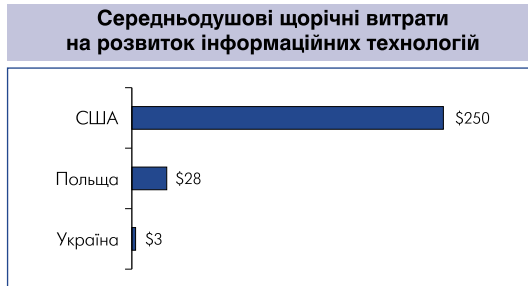
Пріоритети державної політики визначаються не деклараціями, навіть якщо вони закріплені в нормативно-правових актах, а їх реальним ресурсним забезпеченням: фінансовим, організаційним, кадровим та ін. Прикладом декларативного проголошення пріоритетів може слугувати Національна програма інформатизації України, розроблена Урядом і схвалена окремим законом України.

У 1999р. на її реалізацію бюджетом передбачалося 10 млн. грн. — виділено 300 тис. грн., у 2000р. — 5 млн. і 4,9 млн. грн. відповідно, на 2001р. із необхідних 125 млн. грн. виділено лише 8 млн. грн. Результат — забезпеченість Національної програми фінансовими ресурсами за весь термін виконання склала біля 10% при загалом досить скромних потребах на її реалізацію. І це при тому, що в окремих галузях інформатизації технологічне відставання України від розвинутих держав складає вже два покоління. На розвиток інформаційних технологій в Україні, в розрахунку на одного жителя, щорічно витрачається близько \$3 (у Польщі — \$28, у США — \$250), тобто на два порядки менше,

¹⁰² На думку голови Комітету Верховної Ради з питань свободи слова та інформації О.Зінченка, Україна не готова до забезпечення інформаційної безпеки. За його словами, інформаційна безпека має багато складових і реального механізму її реалізації ще не напрацьовано. Див.: УНІАН, 17 березня 2000р.

¹⁰³ До того ж, Державний комітет інформаційної політики, телебачення і радіомовлення головний наголос у своїй практичній діяльності зробив на невіршеності мовних проблем у суспільстві, присутності російськомовних видань в Україні, залишивши інші важливі проблеми без достатньої уваги. Приміром, не було забезпечено фінансування державного телеканалу «Культура», супутникового мовлення на інші країни світу.

¹⁰⁴ Указ Президента України «Про заходи щодо розвитку національної складової глобальної інформаційної мережі Інтернет та забезпечення широкого доступу до цієї мережі в Україні» №928 від 31 липня 2000р.

ніж у розвинутих країнах¹⁰⁵ (діагр. «Середньодушові щорічні витрати на розвиток інформаційних технологій»).

За оцінками фахівців¹⁰⁶, держава сьогодні може забезпечити не більше 20% інвестицій, необхідних для модернізації інформаційної інфраструктури та розвитку Інтернет в Україні. Отже, єдиний вихід — це створення державою сприятливого податкового клімату для залучення внутрішніх і зовнішніх приватних інвестицій.

Реалізацію Національної програми інформатизації України стримує також недостатнє організаційне забезпечення. Державний комітет зв'язку та інформатизації України, що відповідає за її виконання, не має своїх структурних підрозділів у регіонах — в обласних державних адміністраціях не передбачено створення окремих структур, які б реалізовували державну політику інформатизації регіонів, впровадження новітніх інформаційних технологій, Інтернет. Відділи комп'ютерного забезпечення обласних державних адміністрацій (2-3 особи) здійснюють лише інформаційне обслуговування цих органів.

Відсутність чітко визначених і підкріплених ресурсами пріоритетів розвитку інформаційної сфери не дозволяє зменшити технологічне відставання України від розвинутих держав.

Система підготовки та працевлаштування кадрів не забезпечує потреб інформаційної сфери України у висококваліфікованих фахівцях, продовжується їх відплив за кордон

У 1999р. у вищих навчальних закладах (ВНЗ) України було підготовлено 5016 спеціалістів у галузі програмування, інфор-

маційних та телекомунікаційних систем, інших напрямів підготовки в інформаційній сфері (всього 16 спеціальностей) — це на 809 фахівців менше, ніж у 1998р.¹⁰⁷ Водночас, їх чисельність складає лише 2,1% від загальної кількості випускників ВНЗ, що не відповідає потребам розвитку інформаційної сфери держави. За спеціальністю «інформаційна безпека» фахівці сьогодні готуються лише в чотирьох ВНЗ України. В країні не вистачає системних адміністраторів, web-дизайнерів, програмістів, фахівців інших спеціальностей. Особливо низький рівень комп'ютерної грамотності відзначається в державних органах, насамперед, на регіональному рівні. Водночас, вже сьогодні, за оцінками експертів, в органах державної влади експлуатується понад 40 тис. одиниць програмного забезпечення, а протягом найближчих трьох років Україна потребує більше ніж 50 тис. одиниць програмних продуктів¹⁰⁸.

Неспроможність держави створити в Україні належні умови для працевлаштування найбільш висококваліфікованих фахівців у сфері інформаційних технологій спричиняє їх відплив за кордон, до країн з більш високим рівнем життя¹⁰⁹. Загалом, вітчизняна галузь інформаційних технологій щорічно втрачає 2700-5000 фахівців¹¹⁰ — цей показник неважко порівняти з наведеною вище чисельністю підготовки фахівців у ВНЗ України. Отже, **система освіти України працює на задоволення потреб більш розвинутих держав.**

ВИСНОВКИ

В Україні створена й функціонує система забезпечення інформаційної безпеки. Функції та повноваження відповідних державних органів закріплені в нормативно-правових актах різного рівня — Конституції України, законах України, указах Президента України, постановах Кабінету Міністрів, інших, у т.ч. відомчих, нормативних актах. Водночас, розподіл функцій між окремими суб'єктами системи та схема їх взаємодії потребують вдосконалення.

Система державної влади, закріплена в Конституції України, є структурно над-

¹⁰⁵ Мозги дорожче енергоносітелей. — Киевские ведомости, 13 ноября 2000г., с.3. Провідні компанії розвинутих держав вкладають у розвиток науки та інформаційних технологій до 20% прибутків; в країнах, що розвиваються, — біля 31% (в Польщі — 41%); у слаборозвинутих країнах, що взяли курс на інтенсивний розвиток, — майже 69% (за підтримки США та міжнародних фінансових організацій); Україна вкладає в цю сферу значно менше — 18%. Див.: Соловйов Ю. Виступ на круглому столі «Телекомунікаційна інфраструктура України: стан і перспективи розвитку». — Національний інститут стратегічних досліджень, 29 вересня 1999р.

¹⁰⁶ Див. інтерв'ю президента компанії *Lucky Net* А.Габовича, розміщене в цьому журналі.

¹⁰⁷ За даними Державного комітету статистики України.

¹⁰⁸ Шевчук О. Національна інфраструктура інформатизації. — Зв'язок, 2000, №5, с.5.

¹⁰⁹ Цьому сприяють стрімкі темпи розвитку новітніх інформаційних технологій в розвинутих країнах. Так, потреби США і країн Західної Європи в програмістах, фахівцях з інформаційних технологій оцінюються на рівні 2,0-2,5 млн. щорічно. В окремих державах (наприклад, у Німеччині та США) впроваджуються цільові програми, що передбачають в т.ч. розширення квот на в'їзд фахівців із-за кордону.

¹¹⁰ УНІАН, 31 жовтня 2000р.

мірною і нестійкою: контроль за інформаційним простором та головні важелі інформаційної політики сконцентровані в президентських структурах, вплив Парламенту й Уряду є обмеженим.

У системі державної влади України відсутні дієві запобіжні механізми, які б унеможливили використання державних ЗМІ в інтересах переважно президентських структур, в т.ч. для здійснення впливу на хід і результати виборів та референдумів. Така ситуація є несприятливою для розвитку в Україні демократичного громадянського суспільства, зміцнення засад парламентаризму.

Неефективним є управління діяльністю системи забезпечення інформаційної безпеки України, що унеможливорює стійке функціонування центральних органів виконавчої влади, які визначають і реалізують політику в інформаційній сфері. Організаційні зміни в системі органів виконавчої влади, що проводяться в рамках адміністративної реформи, мають несистемний характер.

Послаблення ролі РНБО України — конституційного органу координації та контролю діяльності виконавчих структур у сфері національної безпеки — суперечить інтересам держави, оскільки не дає можливості здійснювати контроль та ефективну міжвідомчу координацію діяльності виконавчих структур, причому не лише в сфері інформаційної безпеки.

Відсутність цілісної системи інформаційно-аналітичного забезпечення органів державної влади значно ускладнює прийняття ними виважених рішень, породжує конфліктні ситуації у владних структурах і в суспільстві.

Затверджена Парламентом у 1997р. Концепція (основи державної політики) національної безпеки України не виконала функцію базового документу для побудови системи забезпечення інформаційної безпеки України. За чотири роки після прийняття згаданого документу на його основі так і не була ухвалена Концепція (основи державної політики) інформаційної безпеки України. Окремі важливі функції державних органів, передбачені Концепцією (основами державної політики) національної безпеки України, в інформаційній сфері не виконуються.

Відсутність чітко визначених і забезпечених ресурсами пріоритетів розвитку

інформаційної сфери не дозволяє зменшити технологічне відставання України від розвинутих держав.

Система підготовки та працевлаштування кадрів не забезпечує потреб інформаційної сфери України у висококваліфікованих фахівцях, продовжується їх відплив за кордон.

Така ситуація є несприятливою для розвитку в Україні демократичного громадянського суспільства, зміцнення засад парламентаризму. Політичні аспекти зазначених проблем є визначальними, оскільки від вирішення (в межах тієї чи іншої системи органів державної влади) ключових проблем регулювання інформаційного простору залежить і ефективність реалізації конкретних заходів, що пропонуються, на наступних ієрархічних рівнях. За цих умов, зусилля всіх гілок влади, впливових політичних сил мають бути зосереджені на двох напрямках:

1) підготовка конституційних змін в системі органів державної влади, спрямованих на перерозподіл владних повноважень — з метою посилення ролі та відповідальності Уряду, розширення повноважень Парламенту стосовно формування Уряду, кадрових призначень на ключові посади, ліквідації дублювання функцій між президентськими та урядовими структурами; ухвалення законопроектів «Про Кабінет Міністрів», «Про Адміністрацію Президента України» та інших вже на нових засадах. Тривалість цього процесу буде залежати від наявності в країні впливових політичних партій, стійкої парламентської більшості та інших чинників;

2) на період до впровадження конституційних змін — для більш ефективного використання широких владних повноважень Президента України в інтересах суспільства і держави, запобігання крупних помилок та конфліктних ситуацій — забезпечити максимальну інформаційно-аналітичну, наукову та кадрову підтримку діяльності президентських структур, в т.ч. шляхом залучення потенціалу громадських організацій, неурядових аналітичних центрів, академічної науки.

Пропозиції експертів УЦЕПД щодо підвищення ефективності діяльності органів державної влади в сфері інформаційної безпеки викладено в проекті Концепції (основ державної політики) інформаційної безпеки України, розміщеному в цьому журналі. ■

3. ЧИННИКИ ЕСКАЛАЦІЇ ЗАГРОЗ ІНФОРМАЦІЙНІЙ БЕЗПЕЦІ УКРАЇНИ

Негативні тенденції розвитку інформаційного простору України (див. розділ 1), недосконалість системи забезпечення інформаційної безпеки (див. розділ 2), кризовий стан вітчизняної економіки створюють передумови для ескалації загроз інформаційній безпеці України.

До основних загроз інформаційній безпеці України, на думку експертів УЦЕПД, можуть бути віднесені наступні:

- ♦ обмеження свободи слова та доступу громадян до інформації;
- ♦ руйнування системи цінностей, духовного та фізичного здоров'я особи, суспільства, негативні зміни їх цільових настанов;
- ♦ маніпулювання громадською думкою з боку державної влади, фінансово-політичних кіл;
- ♦ обмеження можливостей органів державної влади приймати адекватні рішення;
- ♦ порушення штатного режиму функціонування (руйнування) критично важливих інформаційних мереж, систем управління;
- ♦ несанкціонований витік таємної, конфіденційної та іншої інформації з обмеженим доступом;
- ♦ спотворення (знищення) інформаційних ресурсів, програмного забезпечення;
- ♦ низький рівень інтегрованості України в світовий інформаційний простір.

Чинники, що зумовлюють ескалацію загроз інформаційній безпеці, мають комплексний характер — вони охоплюють усі сфери життєдіяльності людини, суспільства та держави. В наступних двох підрозділах аналізуються внутрішні та зовнішні чинники ескалації загроз.

3.1 ВНУТРІШНІ ЧИННИКИ ЕСКАЛАЦІЇ ЗАГРОЗ

Проведений аналіз засвідчує, що **рівень інформаційної безпеки в Україні, за окремими ознаками, наближається до критичної межі, за якою — втрата демократичних принципів і засад діяльності держави, повернення до авторитаризму, ізоляція України на міжнародній арені.**

Сьогодні саме чинники політичного характеру провокують ескалацію головних загроз в інформаційній сфері, ставлять під сумнів реалізацію прав громадян на свободу слова. Передусім, це впровадження політичної цензури, тиск на ЗМІ, прояви політичного екстремізму стосовно журналістів,

недостатня відкритість органів державної влади для громадського контролю, перетворення ЗМІ на засоби масової пропаганди. Серед інших негативних чинників, що аналізуються в цьому підрозділі, — неефективна податкова політика, монополізація окремих сегментів інформаційного простору, неприбутковість ЗМІ та їх вибіркова підтримка органами державної влади, старіння та руйнація інформаційної структури та ін.

Впровадження політичної цензури

У вітчизняних та закордонних ЗМІ неодноразово оприлюднювалися факти, що свідчать про намагання впровадити в Україні

політичну цензуру¹¹¹. Особливо гостро це питання постало після оприлюднення заяви колишнього офіцера безпеки М.Мельниченка, який звинуватив Президента України в протиправних діях, спрямованих на обмеження свободи слова в Україні¹¹². Непоодинокими є факти, коли журналістам відмовляють в акредитації в органах державної влади, що обмежує доступ журналістів і громадян до інформації¹¹³.

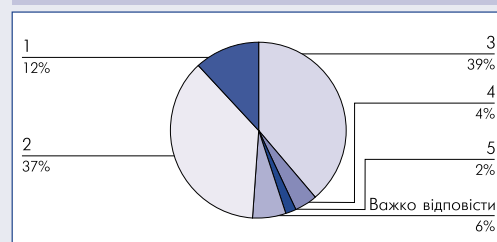
Впровадження політичної цензури засновниками ЗМІ. На думку експертів, під таке визначення підпадають дії Федерації професійних спілок України щодо припинення в 1999р. видання «Профспілкової газети» та журналу «Профспілки України», мотивовані нібито тим, що вони не відповідають цілям засновників¹¹⁴. Загальнонаціональні телеканали або практично монополізовані державою (УТ-1, УТ-2), або належать власникам, які підтримують політику діючої влади і визначають політичний курс ЗМІ відповідно

Оцінка експертів

Соціологічна служба УЦЕПД опитала 100 експертів в усіх регіонах України. Це депутати Верховної Ради України, представники Адміністрації Президента України, Державного комітету зв'язку та інформатизації, інших центральних органів виконавчої влади, журналісти, працівники обласних державних адміністрацій, керівники обласних видань.

Стан інформаційної безпеки України експерти оцінили переважно негативно («1» і «2» — 49%) та посередньо («3» — 39%) за 5-бальною шкалою. Середній бал склав 2,44.

Оцінка стану інформаційної безпеки України за 5-бальною шкалою, % опитаних експертів

Оцінка експертів

На перше місце серед одинадцяти запропонованих загроз експерти поставили загрозу «руйнування моральних цінностей, духовного та фізичного здоров'я людини, суспільства внаслідок зовнішнього інформаційного впливу негативного характеру (розповсюдження порнографії, насильства, жахів тощо)» — високим рівень цієї загрози вважають 64% експертів. Тому можна зробити висновок, що ця загроза є дійсно найсерйознішою із запропонованих і до того ж реально діючою.

Найнижче експерти оцінили рівень загрози «порушення функціонування стратегічно важливих галузей України внаслідок несанкціонованого доступу до інформаційних систем». Низьким рівень цієї загрози вважають майже вдвічі більше експертів (40%), ніж високим (23%).

Оцінка рівня загроз інформаційній безпеці України, % опитаних експертів

¹¹¹ Про це неодноразово писали газети «День», «Зеркало недели», «Свобода», «Товарищ», «Сільські вісті» та ін.

¹¹² Про правдивість цих звинувачень можна буде говорити лише після завершення незалежної експертизи аудіозаписів. Однак, сама заява спричинила бурхливі політичні процеси в Україні, що матимуть вплив, у т.ч. й на ситуацію з впровадженням цензури в ЗМІ.

¹¹³ Стан дотримання та захисту прав і свобод людини в Україні, с.216.

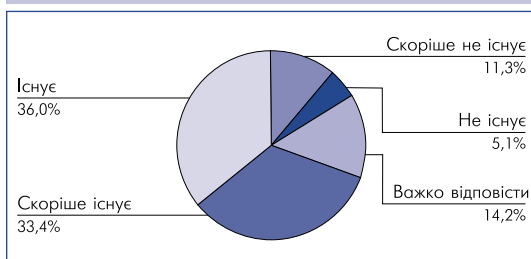
¹¹⁴ Там само, с.214.

до її інтересів. В результаті, на думку колишнього голови Комітету Верховної Ради з питань свободи слова та інформації, народного депутата України І.Чижа, «після президентських виборів в Україні практично немає опозиційної преси, яка б існувала на загальнодержавному рівні»¹¹⁵.

Аналогічні процеси розгортаються і в регіонах. Так, редактор газети «Ракурс» М.Северин закликав правління Луганської обласної організації Союзу журналістів України вжити заходів щодо захисту регіональних ЗМІ від протиправних дій керівників підприємств, організацій, які мають відношення до виробництва та реалізації продукції ЗМІ¹¹⁶. Здійснення протиправних дій щодо газет «Днепровская правда», «Кіровоградська правда», «Полтавська думка», припинення виходу окремих програм телерадіомовних організацій зафіксовані в документах, прийнятих Верховною Радою. Згідно з заявою голови підкомітету Парламентської Асамблеї Ради Європи (ПАРЕ) з питань ЗМІ Тіті Ісохоокана-Асунмаа (Tytti Isohookana-Asunmaa), 10-ти регіональним і місцевим українським газетам не дозволили опублікувати інформацію про «справу Г.Гонгадзе»¹¹⁷.

Переважає більшість громадян переконані, що в Україні існує політична цензура (діагр. «Чи існує в Україні політична цензура?»). Більше двох третин (69,4%) респондентів, опитаних УЦЕПД у жовтні 2000р., вважають, що політична цензура в Україні «існує» або «скоріше існує». Крім того, більше половини (52,3%) громадян погоджуються з думкою іноземних експертів, які включили Україну до списку 10-ти держав, в яких свобода слова порушується найбільше (не погоджуються — лише 17,5%).

Чи існує в Україні політична цензура?
% опитаних громадян

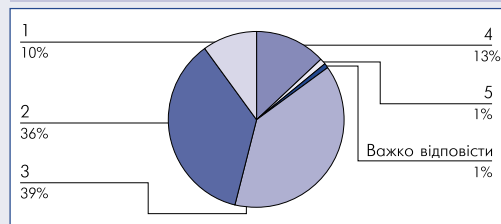
Наявність політичної цензури в Україні визнається на міжнародному рівні. Моніторинговий та Юридичний комітети ПАРЕ ухвалили рішення звернутися до Бюро ПАРЕ (керівний орган Асамблеї в період між її сесіями) з пропозицією включити до порядку денного січневої (2001р.) сесії ПАРЕ окремим

Основна частина опитаних експертів

Оцінка експертів

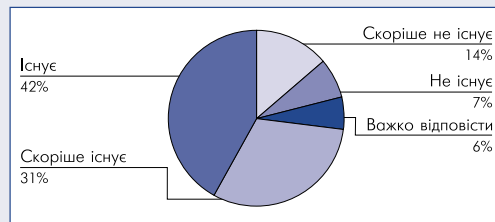
оцінюють рівень свободи слова в Україні на «2» (36%) та «3» (39%) бали. 13% експертів оцінили цей рівень на «4», а 10% — на «1». Узагальнена середня оцінка, дана експертами рівню свободи слова в Україні, склала 2,59 бали за 5-бальною шкалою. До речі, від цієї оцінки несуттєво відрізняється оцінка, дана громадянами — 2,8.

Оцінка рівня свободи слова в Україні за 5-бальною шкалою, % опитаних експертів

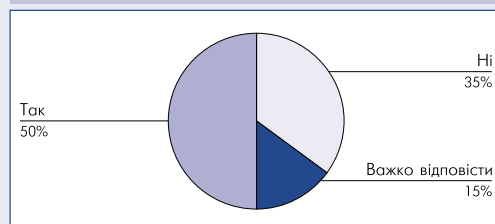
73% експертів вважають, що політична цензура в Україні «існує» (42%) або «скоріше існує» (31%). Цю думку поділяють не лише експерти. 69,4% громадян України також вважають, що політична цензура в Україні «існує» або «скоріше існує». Таким чином, думки експертів і населення з цього питання фактично співпадають.

Чи існує політична цензура в Україні, % опитаних експертів

Половина (50%) опитаних експертів вважають виправданою думку іноземних експертів, які включили Україну до списку 10-ти держав, в яких свобода слова порушується найбільше. Громадська думка в Україні фактично збігається з думкою експертів. 52,3% громадян вважають виправданою думку іноземних експертів, які відвели Україні в цьому списку таке «почесне» місце.

Чи вважаєте Ви виправданою думку деяких іноземних експертів, які включили Україну до 10-ти держав, в яких свобода слова порушується найбільше?
% опитаних експертів

¹¹⁵ УНІАН, 15 січня 2000р.

¹¹⁶ УНІАН, 19 лютого 2000р.

¹¹⁷ Интерфакс-Украина, 14 декабря 2000г.

питанням дебати зі справи Г.Гонгадзе¹¹⁸. Проблема свободи слова і цензури в українських ЗМІ відводиться значна частина ефірного часу зарубіжних радіопрограм — «Радіо Свобода», ВВС та ін.

Намагання ввести цензуру в мережі Інтернет шляхом розширення повноважень силових структур викликає особливе занепокоєння. Україна частково повторює російський шлях: у Росії спеціальна система оперативно-розшукових заходів, що дозволяє контролювати зміст повідомлень електронної пошти, учасників електронної комерції, була впроваджена в 2000р.¹¹⁹ Аналогічні заходи намагалися запровадити й в Україні, причому за рахунок операторів мережі. Однак, відповідні зміни до Закону України «Про підприємництво», подані Президентом України, були відхилені Верховною Радою¹²⁰. Зроблено ще одну спробу впровадити ці положення — шляхом прийняття Закону України «Про телекомунікації». Законопроект передбачає розширення повноважень Департаменту спеціальних телекомунікаційних систем та захисту інформації Служби безпеки України щодо контролю інформаційних потоків в інформаційних мережах. У законопроекті міститься також спірне положення (п.1 статті 46) про узгодження (не ознайомлення, а саме узгодження) операторами телекомунікаційних мереж своїх інвестиційних програм, проектів будівництва мереж, а також надання послуг міжміського та міжнародного зв'язку з Генеральним штабом ЗС та Службою безпеки України.

Наведені дані свідчать про намагання органів державної влади впровадити політичну цензуру в Україні в друкованих та електронних ЗМІ, мережі Інтернет, причому як на загальнодержавному, так і на регіональному рівні¹²¹. В існуванні політичної цензури впевнена переважна більшість громадян України, і ця проблема вже отримала розголос у міжнародних організаціях. Впровадження політичної цензури суперечить демократичним перетворенням у суспільстві, обмежує права громадян на отримання та поширення інформації, формує в світі імідж України як недемократичної держави.

Тиск на ЗМІ з метою зміни їх політичного курсу

Економічні санкції. У січні 1998р. було припинено видання газети «Правда України». За свідченням колишнього голови Комітету Верховної Ради з питань законодавчого забезпечення свободи слова та засобів масової інформації В.Понеділка, наказ щодо припинення виходу газети «було забезпечено надто блискавичними, жорсткими, узгодженими діями абсолютно не підпорядкованих Міністерству інформації відомств — митниці, ДП «Укрпошта», податкової адміністрації, Контрольно-ревізійного управління, Міністерства фінансів, місцевої державної адміністрації і, що найстрашніше, — Міністерства юстиції та Генеральної прокуратури України»¹²². В жовтні 2000р. було призупинено вихід газети «Сільські вісті» — Державна податкова адміністрація оштрафувала редакцію газети на суму понад 2 млн. грн. За свідченням народного депутата України І.Бокія, було заборонено продавати редакції папір та друкувати газету. Такі дії розцінювалися як наслідки політичної орієнтації газети, що перебуває в опозиції до діючої влади¹²³. Журналісти видання заявили про намір оголосити з 17 жовтня 2000р. безстрокове сухе голодування, до відміни заборони на вихід газети. Наприкінці жовтня 2000р. газета поновила друк¹²⁴.

Тиск посадових осіб на судову владу. В грудні 2000р. міністр оборони О.Кузьмук направив листа голові Верховного Суду В.Бойку, в якому намагався втрутитися в діяльність судових органів з метою зміни окремих судових рішень. Зокрема, міністр стверджував, що судова влада була упередженою, коли визнала неправомірними претензії підприємства «Струм» до газети «Сьогодні»¹²⁵.

Невиправдано високі суми відшкодування моральної шкоди як засіб тиску на ЗМІ. В 1999р. до ЗМІ було подано 2258 позовів, згідно з якими вони мали сплатити позивачам понад 90 млрд. грн.¹²⁶, що в кілька разів перевищує обсяг державного бюджету України. Примітно, що 55% позовів були ініційовані державними службовцями. За

¹¹⁸ Петрова А. Питання щодо свободи слова в Україні планується включити до порядку денного січневої сесії ПАРЄ. — Інтернет газета «Експерт-центр», 22 грудня 2000р.

¹¹⁹ Приказ министра связи РФ «О порядке внедрения системы технических средств обеспечения оперативно-розыскных мероприятий в сетях телефонной, мобильной и беспроводной связи и персонального радиовывоза общего пользования» №130 от 25 июля 2000г.

¹²⁰ СОРМ-2 объявлен в Украине вне закона. — Интернет-издание UAToday, 7 сентября 2000г.

¹²¹ Указ Президента України «Про додаткові заходи щодо безперешкодної діяльності засобів масової інформації, дальшого утвердження свободи слова в Україні» №1323 від 9 грудня 2000р. передбачає заходи, спрямовані на обмеження політичної цензури. Однак, більшість політичних діячів оцінили видання указу як ситуативну реакцію влади на «справу Г.Гонгадзе» та заяви майора М.Мельниченка.

¹²² Понеділко В. Журналістам обіцяли захист. Натомість тривають розправи. — Голос України, 28 березня 1998р., с.7.

¹²³ Сьогодні — «Сільські вісті», дальше — хто? — Товарищ, октябрь 2000г., №41, с.3.

¹²⁴ Наведені приклади є непоодинокими — аналогічні санкції застосовувалися до газет «Свобода», «Товарищ» та ін.

¹²⁵ Нападимка О. Если стране нужен новый Гонгадзе, я готов стать следующим. — Сегодня, 5 декабря 2000г., с.3.

¹²⁶ УНІАН, 4 травня 2000р.

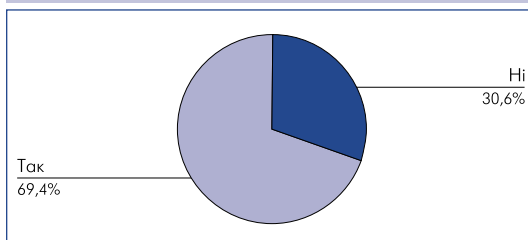
свідченням голови Національної спілки журналістів України І.Лубченка, подібні позови розглядаються в п'яти-шести судах щоденно¹²⁷. За даними Фонду гласності, до 70% таких справ мають відверто недобросовісний характер і спрямовані на приборкання преси фінансовими засобами.

При цьому, термін «моральна шкода» не має чіткого визначення в українському законодавстві. За кілька рядків тексту позивач може вимагати сплати багатотисячних і навіть мільйонних компенсацій, виплатити які ЗМІ не в змозі¹²⁸. Так, за цитування народного прислів'я до тижневика «Зеркало недели» був поданий позов у розмірі 50 млн. грн. Сума компенсації, яку повинна була сплатити газета «Киевские ведомости» міністру внутрішніх справ Ю.Кравченку, становила 9 млн. грн. За три з половиною роки існування газети «День» до неї подали 45 судових позовів на суму 3,5 млн. грн.¹²⁹ Лише за I півріччя 2000р. до журналістів Вінницької обл. подано 13 судових позовів, за якими позивачі вимагають відшкодувати понад 163 тис. грн. за завдану журналістськими матеріалами моральну шкоду¹³⁰.

Переважаюча більшість громадян України впевнена в необхідності обмеження суми компенсації моральної шкоди (діагр. «Чи доцільно обмежити суму компенсації моральної шкоди, на які претендує позивач у справах, пов'язаних з публікаціями в ЗМІ?»). Як видно з діаграми, такої думки дотримуються більше двох третин (69,4%) респондентів, опитаних УЦЕПД у жовтні 2000р. Примітно, що протест проти абсурдних сум компенсації моральної шкоди висловила й міжнародна правозахисна організація «Репортери без кордонів».

Необхідність обмеження сум судових позовів до ЗМІ не викликає сумніву. Наступними

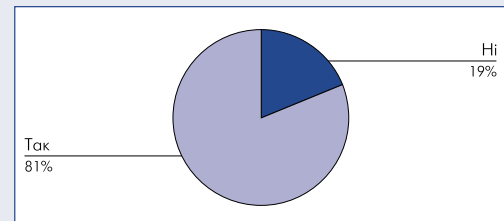
Чи доцільно обмежити суму компенсації морального збитку, на яку претендує позивач у справах, пов'язаних з публікаціями в ЗМІ?
% опитаних громадян

Оцінка експертів

Переважаюча більшість експертів (81%) вважають, що в справах, пов'язаних із публікаціями в ЗМІ, суми компенсації морального збитку, на які претендує позивач, мають бути обмежені.

Чи доцільно обмежити суму компенсації морального збитку, на яку претендує позивач у справах, пов'язаних з публікаціями у ЗМІ?
% опитаних експертів

кроками мають стати: утворення Експертних рад досудового розгляду позовів до ЗМІ, розробка методик обчислення сум відшкодування і, головне, — забезпечення незалежності судових органів.

Прояви політичного екстремізму стосовно до журналістів набувають форми фізичних розправ

За даними міжнародної неурядової організації Комітет захисту журналістів¹³¹, у 2000р. в світі при виконанні своїх професійних обов'язків загинули 24 журналісти (в цьому списку є й прізвище Г.Гонгадзе). За роки незалежності до українських журналістів неодноразово застосовували **насилені методи**, окремі журналісти загинули за загадкових обставин. Примітно, що жертвами насильства ставали представники ЗМІ, які проводили журналістські розслідування, публікували критичні матеріали про владу або кримінальні угруповання. Таємничо загинули народний депутат України, журналіст В.Бойко, черкашанин І.Грушецький, кримчанин О.Мотренко, одесит Б.Дерев'янка. І цей список не є вичерпним. Методи фізичного насильства застосовувалися до журналістів І.Сподаренка, В.Скачка, І.Погорєлової, О.Ляшка та ін.¹³²

Переважаюча більшість (68,4%) громадян, опитаних УЦЕПД у жовтні 2000р., вважають, що серед негативних наслідків, яких можуть зазнати журналіст або видання після публікації критичних матеріалів, **найбільш імовірною є фізична розправа над журналістом**

¹²⁷ Стан дотримання та захисту прав і свобод людини в Україні, с.211.

¹²⁸ Законодавство Німеччини чітко відокремлює оцінки журналістів від відомостей, що не відповідають дійсності. Наприклад, твердження «бургомістр Х не справляється зі своїми обов'язками» вважається оцінкою журналіста, а твердження «бургомістр Х бере хабарі» — звинувачуванням, ще не доведеним у суді. В першому випадку журналіст не несе відповідальності за власні оцінки.

¹²⁹ Стан дотримання та захисту прав і свобод людини в Україні, с.211.

¹³⁰ УНІАН, 3 червня 2000р.

¹³¹ Інтерфакс-Україна, 6 январа 2001г.

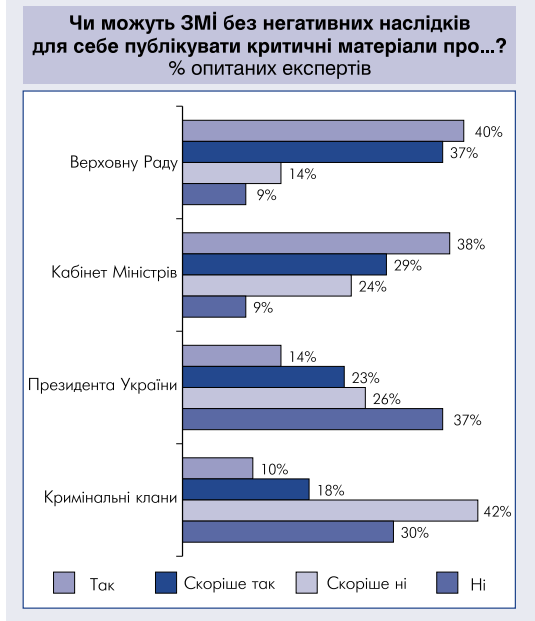
¹³² Стан дотримання та захисту прав і свобод людини в Україні, с.212.

(діагр. «Можливі негативні наслідки публікації критичних матеріалів»). Більше половини респондентів наголошують на здійсненні психологічного тиску на журналіста та редактора (59,1%), а також економічних санкцій проти видавництва (52,1%).

Оцінка експертів

Експерти вважають, що досить безпечною для ЗМІ є критика Верховної Ради та Кабінету Міністрів України. Так, 77% експертів схилиються до думки, що ЗМІ можуть без негативних наслідків для себе публікувати критичні матеріали про Верховну Раду і 67% — такої ж думки дотримуються щодо Кабінету Міністрів. Значно менше впевнені експерти у відсутності негативних наслідків для ЗМІ в разі публікації ними негативних матеріалів про Президента України. Лише 37% не прогнозують негативних наслідків. Відповідь «ні» на це питання дали 37% експертів і «скоріше ні» — 26%. Найбільшу небезпеку для ЗМІ, на думку експертів, становлять кримінальні клани.

З приводу тривожної ситуації в інформаційному просторі Верховна Рада прийняла 15 червня 1999р. Звернення до Ради Європи, ОБСЄ, міжнародних парламентських ор-

ганізацій, парламентів і урядів європейських країн, аби «об'єднаними зусиллями ... відстояти конституційні положення щодо захисту ... свободи думки і слова, вільного вираження поглядів і переконань». 13 грудня 2000р. пройшло засідання Комітету ПАРЄ з питань культури та освіти, присвячене ситуації зі свободою слова в Україні. Згідно з заявою членів Комітету, вони «дуже стурбовані повторенням актів агресії, переслідувань і вбивств журналістів. Ніякої свободи слова не може бути в атмосфері терору і страху»¹³³.

Значна частина випадків насильства та загибелі представників ЗМІ не розкриті правоохоронними органами. На жаль, фізичні розправи над журналістами посилюють так звану самоцензуру, обмежують професійні можливості журналістів. Їх загибель породжує атмосферу страху не лише серед журналістського корпусу, а й у суспільстві загалом. Це стримує демократизацію суспільного життя, створює негативний імідж України в світі.

Неприбутковість більшості ЗМІ суспільно-політичного спрямування зумовлює їх залежність від держави та фінансово-політичних кіл

Переважна частина українських ЗМІ є малорентабельними або взагалі збитковими, а тому вони розподілені між впливовими фінансово-політичними колами. Низька рентабельність ЗМІ зумовлена наступними чинниками.

Високі ціни на папір. Ціна на друкарський папір є досить високою, до того ж вона постійно зростає. Тонна офсетного паперу на початку 2001р. коштувала \$800-900, газетного — \$650-700 (у травні 2000р. — \$500-520). Високі ціни на папір роблять видання більшості друкованих ЗМІ нерентабельним. За оцінками фахівців, рентабельними є видання, що мають щоденний тираж біля 100 тис. примірників. Таких газет в Україні одиниці — більшість же мають тираж на рівні 3000-4000 примірників.

В Україні склалася критична ситуація із забезпеченням видання друкованої продукції власним папером. Потреби складають 80-90 тис. тонн газетного та офсетного паперу щорічно, причому вітчизняні паперові комбінати випускають лише 25% необхідних обсягів. До того ж, якість вітчизняного паперу є низькою, а тому більшість газет і друкарень взагалі від нього відмовляються. За цих умов, Росія — як монополійний постачальник паперу — має змогу диктувати цінову політику (закупки в інших державах обходяться ще на 15-20% дорожче).

Невиправдано високі податки. На відміну від Росії, в Україні податком на додану

¹³³ Інтерфакс-Україна, 14 декабря 2000г.

вартість оподатковуються папір, друкування газет і журналів (поліграфічні послуги), що підвищує їх собівартість. Крім того, існує ввізне мито на поліграфічне обладнання та імпортований папір. Навіть добровільні пожертви та гранти оподатковуються податком на прибуток у розмірі 30%.

Монополізація окремих видів послуг. Державне підприємство «Преса України» (входить до сфери управління «Укрпошти») фактично є монополістом на ринку друкарських послуг, насамперед, газет формату А2 та 16-полосних видань. Окремі типографії надають послуги на 20–25% дешевше, ніж «Преса України», однак вони не мають розгалуженої системи розповсюдження преси в регіонах. Укладаючи договори на друкування видань у 2001р., ДП «Преса України» обумовило можливість призупинення виконання замовлень на будь-якому етапі, виходячи з власних міркувань. Не виключено, що ця договірна умова може слугувати підставою для припинення виходу того чи іншого видання з причин політичного характеру¹³⁴.

ДП «Укрпошта» — це єдина організація-монополіст, що здійснює доставку преси в регіони залізницею; їй належать усі поштові вагони. Законом встановлені досить високі тарифи на доставку преси — до 40% собівартості видання¹³⁵. Створення конкурентного підприємства «АМИР Киевские ведомости», що розгорнуло власну мережу доставки преси в регіони автотранспортом, дало можливість друкованим ЗМІ зменшити відповідну статтю витрат на 20–25%, порівняно з вартістю послуг ДП «Укрпошта»¹³⁶. Що стосується роздрібного продажу преси, то ця сфера поступово переходить на ринкові засади, однак у багатьох регіонах монополія підприємств колишньої державної мережі кіосків «Союздрук» зберігається дотепер.

В Україні монополізовані й інші галузі надання інформаційних послуг: міжнародний, міжміський та місцевий телефонний зв'язок, первинна магістральна мережа телекомунікацій, мережі передачі даних та ін. З боку державних структур спостерігається намагання закріпити таке становище. Так, законопроект «Про телекомунікації» (стаття 29) передбачає передачу прав оперативного-технічного управління мережами всіх операторів зв'язку Національному центру на базі ВАТ «Укртелеком» — монополіста в цій галузі. В Указі

Президента України «Про деякі заходи щодо захисту інтересів держави в інформаційній сфері» №346 від 22 квітня 1998р. визначені лише три підприємства, які можуть здійснювати передачу даних за кордон: ВАТ «Укртелеком», «Укркосмос», «Інфоком», що теж є видом монопольного обмеження.

Обмеженість рекламного ринку. Надходження від рекламних послуг не забезпечують розвиток українських ЗМІ. За експертними оцінками, ринок телевізійної реклами складає \$35 млн. на рік, що в 10 разів менше обсягів російського або польського ринку. За цих умов, навіть провідні телекомпанії можуть покрити лише поточні витрати. До того ж, у 2000р. значно знизили активність на українському рекламному ринку компанії *Procter & Gamble* та *Simorol*, що входять до п'ятірки найбільших рекламодавців. Рекламний ринок може ще більше скоротитися, оскільки Національна Рада України з питань телебачення і радіомовлення вирішила встановити граничні розцінки на рекламні послуги на загальнонаціональних телеканалах (за погодженням із Міністерством фінансів), що по суті є антиринковим заходом. До того ж, Рада вимагає від телекомпаній надавати інформацію про рекламодавців, договори з ними, ціни на рекламні послуги тощо. По суті, такі дії Ради порушують права компаній стосовно конфіденційної інформації та комерційної таємниці.

Обмеженість інвестицій. Внаслідок політичної нестабільності, неефективної податкової політики, відсутності крупних вільних капіталів всередині країни серйозні інвестиції в розвиток українських ЗМІ є скоріше виключенням, аніж правилом. Порівняно кращі показники мають Студія «1+1», Інтер, «Новий канал». До того ж, українське законодавство обмежує частку іноземних інвестицій у статутному капіталі вітчизняних телерадіомовних організацій лише 30% від його загального обсягу, що не сприяє залученню зовнішніх інвесторів.

Вибіркова фінансова підтримка ЗМІ з боку держави створює нерівні фінансові умови діяльності періодичних видань. Так, 23 серпня 2000р. Кабінет Міністрів прийняв рішення про пільгову доставку через ДП «Укрпошта» 106-ти періодичних видань¹³⁷. Крім того, державні друковані ЗМІ мають додаткові переваги — вони отримують папір із державного

¹³⁴ 30 грудня 2000р. керівництво ДП «Преса України» не дозволяло працівникам опозиційної газети «Свобода» займати свої робочі місця в приміщенні підприємства, мотивуючи це рішення припиненням строку дії договору про оренду. Однак, експерти вбачають в таких діях і політичні мотиви. Див.: Інтерфакс-Україна, 6 янв. 2001г.

¹³⁵ Оптові торгові організації та роздрібна торгівля в регіонах отримують за свої послуги 40–60% собівартості видання.

¹³⁶ У ФРН діють чотири національних розповсюджувачі преси.

¹³⁷ Таке рішення порушує вимоги статті 42 Конституції України щодо недопущення зловживання монопольним становищем на ринку, неправомірного обмеження конкуренції та недобросовісної конкуренції. У 2000р. розмір компенсації для пільгової доставки видань становив 15,8 млн. грн.; державним бюджетом на ці цілі було передбачено 1,72 млн. грн., реально ж ДП «Укрпошта» за вісім місяців 2000р. отримало лише 370 тис. грн. Див.: Вес газетной полосы. — Киевские ведомости, 7 октяб. 2000г., с.8.

резерву за цінами, приблизно на 30% нижчим від ринкових. Водночас, держава не надає належної підтримки дитячим, культурологічним, освітнім і науковим виданням, що є більш важливим за нинішніх умов (див. розділ 1).

Зазначені фактори зумовлюють неприбутковість переважної частини ЗМІ, особливо суспільно-політичного спрямування¹³⁸. Це не дає можливості реалізувати інформаційні проекти як бізнесові, здатні приносити прибуток. Поява нових інформаційних продуктів у країні практично завжди чітко зорієнтована на виконання завдань політичного характеру в інтересах засновників, державних кураторів або фінансових груп, які орієнтуються на діючу владу. Тому фактично всі телерадіоканали та переважна частина друкованих ЗМІ розподілені між впливовими фінансово-політичними колами. ЗМІ зорієнтовані не стільки на поширення інформації, скільки на здійснення впливу на владу, суспільство і на розвиток політичного процесу. Функція інформування зводиться до мінімуму, перетворюється на пропагандистську. ЗМІ монополюють залежність від фінансових спонсорів і практично не залежать від потреб громадян — споживачів їх продукції. ЗМІ стають важливим елементом політичного капіталу, доводять «корисність» фінансово-політичних угруповань для влади. Це породжує самоцензуру журналістів, поширення необ'єктивної інформації, зниження соціального статусу журналістів, особливо в регіонах, плинність кадрів у ЗМІ та інші негативні явища.

За умов, що склалися, журналісти центральних видань не можуть почувати себе вільними у висвітленні суспільно-політичних подій у країні, їм загрожує втрата роботи з досить високим рівнем оплати¹³⁹. Журналісти, які працюють у державних ЗМІ, прирівняні за своїм статусом до державних службовців, теж не можуть бути вільними в своїх діях. Це негативно позначається на об'єктивності матеріалів, а відтак — порушує права громадян на отримання достовірної інформації, знижує довіру до журналістів. За даними опитування, проведеного УЦЕПД у грудні 2000р., журналістам повністю довіряють лише 18,9% громадян України (вчителям — 52,2%, політикам — 2,8%).

Попри значне число журналістів, відчувається брак професіоналів високого рівня (попит на яких відчутно зростає в період виборчих кампаній). Це породжує практику пе-

реманювання журналістів з одного ЗМІ до іншого, запрошення журналістів з інших країн. На жаль, кращі вітчизняні фахівці залишають політичну журналістику, переходять до іншої, наприклад, розважальної сфери. Помітно зростає й кількість анонімних публікацій — користуючись псевдонімом, журналісти (а також пересічні громадяни, державні службовці) намагаються донести до громадськості інформацію з найгостріших питань і водночас уникнути можливих утисків.

Місцеві ЗМІ мають незначну фінансову підтримку, яка, до того ж, обмежується короткими сплесками політичної активності в період виборів. Тому журналісти місцевих видань практично не мають можливості знайти гідно оплачувану роботу — їх місячний заробіток становить 150-250 грн. Це знижує престиж професії журналіста.

Що необхідно зробити, для забезпечення свободи слова в Україні? % опитаних громадян

На думку більшості (52,6%) громадян, опитаних УЦЕПД у жовтні 2000р., саме фінансова незалежність ЗМІ та журналістів найбільшою мірою сприяла забезпеченню свободи слова в Україні (діагр. «Що необхідно зробити для забезпечення свободи слова в Україні?»). Більше третини (37,7%) респондентів переконані, що необхідно змінити ставлення до ЗМІ з боку органів державної влади¹⁴⁰.

Поширення неправдивої або конфіденційної інформації про особу без її згоди

Цей чинник негативно впливає на стан інформаційної безпеки, порушує права

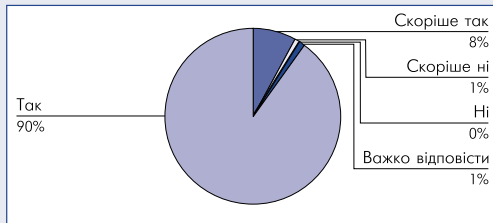
¹³⁸ Для порівняння: в Швейцарії газета є прибутковим підприємством. Основний прибуток (75%) видання отримує від розміщення реклами, решта 25% — надходження від роздрібного продажу та передплати газети. Витрати розподіляються таким чином: 25% — на редакційну підготовку газети, 40% — на друк, 25% — на розповсюдження, а 10% залишається як прибуток. Див.: Іванов В. Типова швейцарська газета — це прибуткове комерційне підприємство. — День, 15 грудня 2000р., с.4.

¹³⁹ Досвідчені столичні журналісти отримують \$400-600 щомісяця; окремі журналісти та ведучі програм, що визначають обличчя ЗМІ, мають вдвічі-втричі більші доходи.

¹⁴⁰ «В Україні суспільно-політичні видання не можуть бути прибутковими», — так вважають 62% провідних журналістів України, опитаних тижневиком «Зеркало недели» в травні 2000р. Див.: Мостова Ю., Рахманин С. Неосознанная необходимость — Зеркало недели, 6 мая 2000г., с.3.

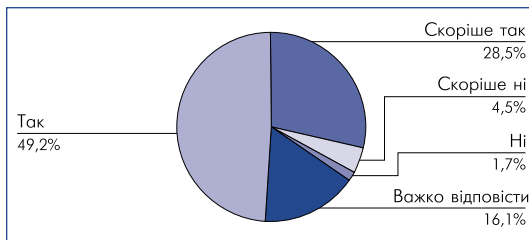
Оцінка експертів

Виходячи з аналізу відповідей експертів на питання «Чи існує в Україні практика замовних статей?», можна впевнено зробити висновок — існує. Точно впевнені в цьому 90% експертів, а ще 8% дали відповідь «скоріше так». Лише один експерт дав відповідь «скоріше ні» і ще один — «важко відповісти». Відповідь «ні» не дав ніхто.

Чи існує в Україні практика замовних статей?
% опитаних експертів

громадян. В Україні широко розповсюджена практика замовних статей з метою дискредитації окремих громадян і посадових осіб, в яких оприлюднюється свідомо неправдива або конфіденційна інформація¹⁴¹.

Майже половина респондентів (49,2%), опитаних УЦЕПД у жовтні 2000р., погоджуються з тим, що в Україні існує практика замовних статей (діагр. «Чи існує в Україні практика замовних статей»). Ще 28,5% опитаних скоріше погоджуються з цим (протилежної думки дотримуються лише 6,2% респондентів).

Чи існує в Україні практика замовних статей?
% опитаних громадян

Неправдива інформація і так званий «компрокат» активно поширюються через Інтернет¹⁴², для цього створюються навіть спеціалізовані web-сайти, наприклад, compromat.ru. Розміщена в Інтернет інформація,

навіть якщо web-сайти зареєстровані в інших державах, поширюється дуже швидко і може нанести моральної шкоди громадянам України. Таким чином в Інтернет були розповсюджені неправдиві відомості, наприклад, про народного депутата України А.Деркача, які передрукували українські видання¹⁴³.

Потенційні можливості для поширення конфіденційної інформації про особу (без її згоди) створені в довідкових службах, житлово-експлуатаційних конторах, бібліотеках, кадрових органах, лікарнях та інших установах, в яких зберігаються персональні дані. Доступність цієї інформації створює передумови для протиправних дій, в т.ч. шантажу або компрометації громадян¹⁴⁴.

Отже, поширення свідомо неправдивої або конфіденційної інформації стає важливим чинником інформаційної безпеки, завдає шкоди фізичним і юридичним особам, порушує їх права.

Негативний вплив ЗМІ на суспільну свідомість і психіку громадян

Застосування ЗМІ новітніх технологій дозволяє суттєво впливати на суспільну свідомість населення. Соціологічне опитування, проведене УЦЕПД у лютому 2000р., засвідчило, що громадяни України активно сприймають пропагандистські кліше, які наві'язуються засобами масової інформації, зокрема, в період виборчих кампаній та референдумів¹⁴⁵. Нерідко досить деструктивним є вплив державних ЗМІ. Приміром, висвітлюючи «справу Г.Гонгадзе», державний телеканал УТ-1 оприлюднює інформацію переважно одностороннього спрямування, негативно висвітлює діяльність народних депутатів і загалом дискредитує Верховну Раду як законодавчий орган країни¹⁴⁶. Це не сприяє розвитку громадянського суспільства, підвищенню ролі й відповідальності Парламенту. Загалом, таку політику керівництва державного телебачення, що фінансується за рахунок платників податків, не можна вважати прийнятною в державі, яка обрала демократичний шлях розвитку.

В інформаційному просторі України переважає інформація негативного змісту. Такий вис-

¹⁴¹ Для запобігання таких негативних проявів у ФРН в 1956р. була утворена Німецька рада з питань преси. До її складу входять 10 осіб — це журналісти, обрані Німецькою спілкою журналістів і Профспілкою засобів масової інформації, а також видавці, делеговані Федеральною спілкою німецьких видавців газет і Спілкою видавців журналів. На підставі «Основних принципів журналістики (Кодексу преси)», Рада вживає заходів щодо усунення порушень у журналістиці, оголошує догани. Див.: Майн Х. Средства массовой информации в Федеративной Республике Германии. — Изд-во «Коллоквиум», 1996, с.14-17.

¹⁴² Законодавство України передбачає цивільну, адміністративну та кримінальну відповідальність відповідно за дискредитацію господарюючого суб'єкта (підприємця); поширення неправдивих, неточних або неповних відомостей; поширення інформації, що не відповідає дійсності щодо особи; за наклеп. Треба конкретизувати законодавчі норми стосовно Інтернет.

¹⁴³ Див.: Денисенко Л., Ильченко А. Баян-2: а был ли мальчик? — «2000», 9 марта 2000г., с.2.

¹⁴⁴ Більш детально див.: Баранов А., Брыжко В., Базанов Ю. Права человека и защита персональных данных. — Киев, 2000, 280 с.

¹⁴⁵ Див. Биченко А., Жданов І. Соціологічне опитування УЦЕПД: народ, влада, референдум. — Національна безпека і оборона, 2000, №2, с.14.

¹⁴⁶ УНІАН, 16 грудня 2000р. Протягом 1998-1999рр. ЗМІ також активно формували негативний імідж Верховної Ради. Див.: Стан дотримання та захисту прав і свобод людини в Україні, с.208.

Оцінка експертів

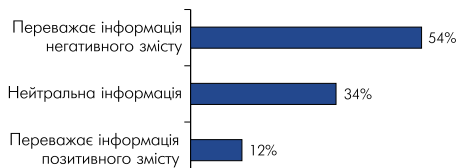
Як видно з трьох наведених діаграм, в українському інформаційному просторі, на думку експертів, переважає інформація негативного змісту, що компрометує владу в очах громадян і поглиблює розкол суспільства. Так, в тому, що в інформаційному просторі України переважає інформація негативного змісту впевнені 54% респондентів. Значно менше опитаних (34%) вважають цю інформацію нейтральною. Лише 12% експертів переконані, що переважає інформація позитивного змісту.

Схожі співвідношення розподілу відповідей і щодо того, сприяє ця інформація консолідації суспільства (такої думки дотримуються 13% експертів), чи поглиблює розкол (47%). Нейтральну позицію з цього питання зайняли 40% опитаних.

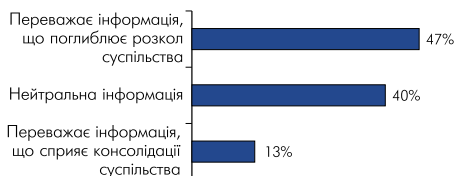
З тим, що в інформаційному просторі України переважає інформація, яка сприяє зміцненню поваги громадян до влади, погоджуються лише 18% експертів. Протилежної думки — що переважає інформація, яка компрометує владу в очах громадян, дотримується значно більша частина опитаних — 46%. Нейтральну позицію зайняли 36% опитаних.

Варто зазначити, що думка населення в цілому дуже близька до думки експертів.

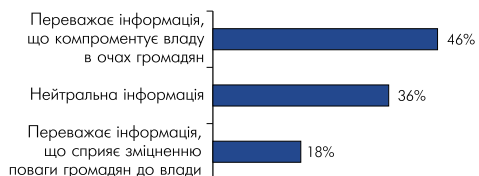
Інформація, що переважає в інформаційному просторі України, % опитаних експертів

Інформація і єдність суспільства, % опитаних експертів

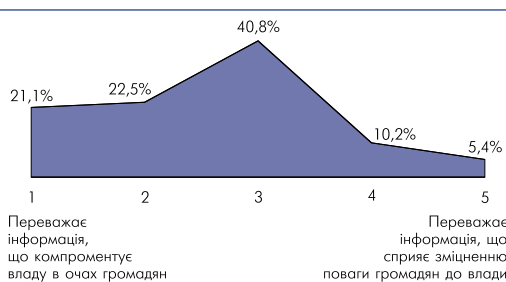
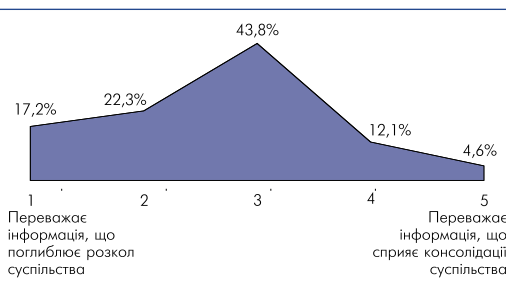
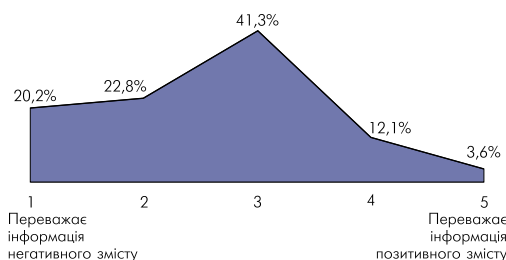

Інформація про владу, % опитаних експертів

новок експертів УЦЕПД підтверджують і 43% громадян, опитаних соціологічною службою УЦЕПД у грудні 2000р. (діагр. «Інформація, що переважає в інформаційному просторі України»). Протилежну точку зору підтримали лише 15,7% респондентів. З тим, що в інформаційному просторі України переважає

Інформація, що переважає в інформаційному просторі України, % опитаних громадян

інформація, яка сприяє зміцненню поваги громадян до влади, погоджуються лише 15,6% респондентів. Водночас, 43,6% опитаних переконані, що переважає інформація, яка компрометує владу в очах громадян.

Така оцінка інформації пояснюється, з одного боку, тривалим кризовим станом суспільства, неефективними діями владних структур, а з іншого — спрямованістю ЗМІ на висвітлення переважно негативних аспектів життєдіяльності держави та суспільства. Очевидно, що свідомо чи несвідомо, але ЗМІ створюють додатковий негативний вплив на психіку громадян.

Пропаганда насильства, жорстокості та порнографії. Останнім часом в Україні з'являється все більше фільмів, книг і журналів, у яких пропагуються насильство, жорстокість і порнографія. Моніторинг телебачення засвідчив, наприклад, що протягом тижня на трьох каналах телебачення (УТ-2 разом зі Студією «1+1», Інтер та СТБ) демонструється в середньому 45 художніх фільмів (не враховуючи телесеріалів), з них до 50% — це фільми з елементами насильства¹⁴⁷. Водночас, у державному бюджеті на 2001р. не виділено

¹⁴⁷ Протягом тижня, з 30 жовтня по 5 листопада 2000р., було показано 11 трилерів, шість бойовиків і три так звані «жорсткі детективи».

коштів на створення державного телеканалу «Культура», який міг би запропонувати глядачеві альтернативу. Отже, це завдання Програми діяльності Уряду не буде виконане і в 2001р.

Законодавство України не передбачає обмежень на поширення еротичних видань або на показ фільмів з елементами насильства, жажів і порнографії на загальнодоступних телеканалах. Поширення таких матеріалів у національному сегменті мережі Інтернет також не врегульоване законом. В Україні створений спеціалізований орган — Експертна комісія Міністерства культури і мистецтв України, яка дає висновки щодо наявності в тому чи іншому фільмі елементів порнографії або насильства. На підставі цих висновків, Міністерство приймає рішення про відмову в реєстрації та видачі прокатного посвідчення на: (а) фільми, трансляція яких може завдати шкоди моральному та фізичному вихованню, культурному розвитку громадян; (б) фільми порнографічного характеру; (в) фільми, що пропагують війну, насильство, жорстокість¹⁴⁸. Національна Рада України з питань телебачення і радіомовлення заборонила з 1 грудня 2000р. показ таких фільмів по телебаченню до 22:00, але проблема потребує вирішення на законодавчому рівні¹⁴⁹.

Законодавство України не вносить масову пропаганду вчень та релігійної практики релігійних культів тоталітарного характеру, що поширюються в Україні¹⁵⁰. Не зроблено належних висновків із судового процесу над керівниками «Білого братства», який офіційно встановив факт деструктивного впливу на психічне здоров'я людини релігійної практики цієї організації, негативного досвіду інших держав.

Між тим, пропаганда новітніх релігійних вчень та релігійної практики, що включає елементи нейро-лінгвістичного програмування людини, набуває поширення через електронні ЗМІ. За даними моніторингу, здійсненого експертами УЦЕПД, обсяг часу телепроповідництва в 2000р. зріс, порівняно з 1999р., у півтора рази; практично на кожному з місцевих радіоканалів ведуть мовлення проповідники новітніх культів, які застосовують методику нейро-лінгвістичного програмування.

Поширення проповідництва новітніх релігійних культів із застосуванням новітніх

методик впливу уможливорює маніпуляцію свідомістю людини і може мати негативні суспільні наслідки, а відтак — потребує більш глибокого вивчення й адекватного реагування з боку держави. Загалом, в інформаційному просторі України є достатньо чинників негативно-го (іноді деструктивного) впливу на суспільну свідомість і психіку громадян. Результатом їх дії може стати руйнування моральних цінностей, духовного здоров'я людини та суспільства.

Обмеження доступу населення до ЗМІ, позбавлення значної кількості користувачів в Україні доступу до альтернативних джерел інформації

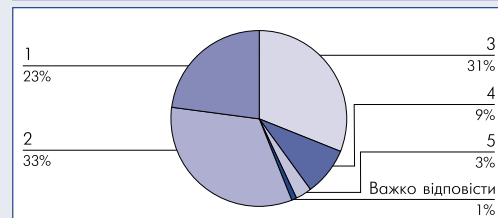
Низький рівень життя громадян України обмежує їх доступ до інформації. Якщо за радянських часів при середній зарплаті 180 руб. (пенсії — 120 руб.) газета коштувала 3-4 коп., то в 2000р. при середній зарплаті 247 грн. (пенсії — 60 грн.) газети в середньому коштували 40-50 коп. Тобто кількість газет, які можна придбати на одну середню зарплату зменшилася в 8-10 разів, на одну пенсію — майже в 25 разів. Зростання цін на газети та журнали в 2001р. лише погіршить ці показники.

Українські вчені не мають фінансових можливостей для доступу до Інтернет-ресурсів. У вересні 2000р. середня зарплата працівників

Оцінка експертів

Доступність інформації для населення України експерти оцінюють невисоко — значно нижче, ніж саме населення. Як високий, рівень доступності інформації для населення України оцінили 12% експертів («5» — 3%, «4» — 9%) і 25,1% громадян («5» — 10,6%, «4» — 14,5%). Середнім («3») вважають рівень доступності інформації 31% експертів і низьким — більше половини експертів («1» — 23%, «2» — 33%).

Оцінка доступності інформації для населення України за 5-бальною шкалою, % опитаних експертів

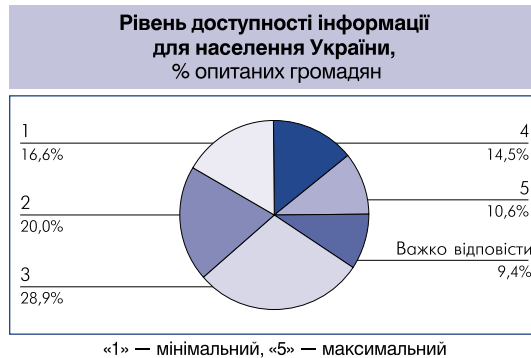
¹⁴⁸ Постанова Кабінету Міністрів України «Про Положення про державне посвідчення на право розповсюдження і демонстрування фільмів» №1315 від 17 серпня 1998р. Наказом Міністерства культури і мистецтв України №9-3216/17 від 1 липня 1999р. затверджені переліки фільмів, що пропагують насильство й жорстокість.

¹⁴⁹ З цією метою народний депутат України В.Костицький вніс на розгляд Парламенту проект Закону України «Про захист громадської моралі та психіки людей від негативного впливу теле-, кіно-, відеопродукції». Цей законопроект потребує доопрацювання: в ньому відсутнє визначення поняття «порнографія», фільми не розподілені за категоріями доступу і т.ін.

¹⁵⁰ Див.: Щеткина Е. Харизматические церкви: религия или технология зомбирования? — Національна безпека і оборона, 2000, №10, с.78-83.

науки становила 335 грн.¹⁵¹; водночас, сучасний комп'ютер коштував близько \$600, місячний доступ до Інтернет — \$20-50, плата за послуги телефонного зв'язку — близько \$20. Отже, доступ до Інтернет-ресурсів українському вченому обійшовся б у 10 місячних зарплат (працівнику освіти — 20 зарплат).

Лише 25,1% громадян, опитаних УЦЕПД у грудні 2000р., оцінюють рівень доступності інформації як високий (діагр. «Рівень доступності інформації для населення України»). Вод-

ночас, більше третини (36,6%) респондентів вважають його незадовільним. **Обмеження доступу широких верств населення до інформації спричиняє «внутрішнє» звуження інформаційного простору України, стримує розвиток інтелектуального потенціалу суспільства.**

Недостатня відкритість органів державної влади для громадського контролю

Незважаючи на певні позитивні зміни, порівняно з радянськими часами, **органи влади, насамперед — силові структури, залишаються закритими для ефективного громадського контролю.** В Україні ще не вдалося створити дієву систему зворотних зв'язків між владою і громадськістю, вплив населення на прийняття важливих державних рішень практично відсутній. Об'єктивна й повна інформація про діяльність державних структур недоступна не лише пересічним громадянам. Приміром, правоохоронні органи дозволяють собі надавати навіть Парламенту неперевірену, неповну, спотворену, невірну інформацію про розслідування гучних кримінальних справ. Це провокує сумніви, домисли, знижує довіру населення до влади загалом.

Незадовільна практика надання інформації громадянам та організаціям. Фактично, не діє стаття 32 Закону України «Про інформацію»,

яка регулює питання отримання громадянами інформації від державних органів. Порушуючи вимоги закону, органи державної влади часто ігнорують звернення громадян, надають неповну або недостовірну інформацію — в цьому неодноразово мали можливість пересвідчитися й експерти УЦЕПД.

Про незадовільну роботу державних органів зі зверненнями громадян ідеться і в Першій щорічній доповіді Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини. Наприклад, до Міністерства внутрішніх справ у 1999р. надійшло майже 21 тис. звернень, але лише 3550 (16,9%) з них були вирішені¹⁵².

Рішенням Уряду керівникам органів центральної виконавчої влади надане право визначати інформацію для службового користування¹⁵³. По суті, це додаткове (поза рамками закону) обмеження прав громадян на отримання інформації.

Низькою є поінформованість населення про важливі аспекти державної політики. Це засвідчують результати опитувань, проведених УЦЕПД протягом 2000р. Наприклад, лише 11% громадян вважають себе достатньо поінформованими про ситуацію в Збройних Силах, 48% — нічого не чули про зміст указів Президента України стосовно адміністративної реформи, більше половини (53,4%) респондентів — нічого не знають про Програму «Партнерство заради миру», в рамках якої здійснюється співробітництво України з НАТО.

Недостатня відкритість органів державної влади порушує права громадян та юридичних осіб на отримання інформації, унеможливорює створення зворотних зв'язків між владою та громадськістю, є свідченням неефективності державної інформаційної політики.

Нерозвиненість і низькі темпи розвитку інформаційної інфраструктури України

Комплекс телемовлення. Вичерпуються технічні можливості розвитку телебачення на існуючій технічній базі, залишилося не більше 15-20% неосвоєного частотного ресурсу¹⁵⁴. Відставання від розвинутих країн в обладнанні телекомунікаційних мереж зв'язку складає в окремих випадках два покоління¹⁵⁵. Технічне обладнання державного телебачення залишається на рівні 60-70-х років, на нього припадає до 90% загальних

¹⁵¹ Експрес-довідка Державного комітету статистики України «Розміри заробітної плати за вересень 2000р.», 23 жовтня 2000р.

¹⁵² Стан дотримання та захисту прав і свобод людини в Україні, с.241.

¹⁵³ Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Інструкції про порядок обліку, зберігання і використання документів, справ, видань та інших матеріальних носіїв інформації, які містять конфіденційну інформацію, що є власністю держави» №1893 від 27 листопада 1998р.

¹⁵⁴ За даними прес-служби Національної Ради України з питань телебачення і радіомовлення.

¹⁵⁵ Ю.Соловйов. Виступ на круглому столі «Телекомунікаційна інфраструктура України: стан і перспективи розвитку». — Національний інститут стратегічних досліджень, 29 вересня 1999р.

витрат на електроенергію в цій галузі. За прогнозами, до 2003р. аналогове телебачення, на якому базується державний комплекс телемовлення, має бути витіснене цифровим.

Комплекс радіомовлення. Через руйнування ліній радіофікації та несвоєчасне їх відновлення, внаслідок відсутності у підприємств необхідних коштів, кількість радіоточок постійно зменшується, особливо на селі. Підгалузь радіомовлення є збитковою (в 1999р. рентабельність склала мінус 27,5%). Одна з причин — низька абонентська плата за користування радіоточкою (50 коп. на місяць). Крім того, Національна радіокомпанія України з 1997р. не проводить оплату рахунків за користування каналами звукового мовлення для поширення своїх програм — її борг станом на 1 січня 2000р. становив 19,5 млн. грн.¹⁵⁶ Якщо ремонт мережі дрогового мовлення в сільській місцевості здійснювати лише за рахунок абонентської плати, то для цього потрібно 10 років. Відсутність коштів не дає можливості здійснити радіофікацію 2200 населених пунктів (7,3% їх загальної кількості)¹⁵⁷.

Поліграфічний комплекс. Потребує докорінного переоснащення матеріально-технічна база державних поліграфічних підприємств. Значну частину заходів, передбачених Державною програмою розвитку національного книговидання та преси на період до 2000р., виконати не вдалося. Протягом останніх трьох років централізовані капіталовкладення для реконструкції та технічного переоснащення підприємств галузі не виділялися. Можливості підприємств здійснити матеріально-технічне переоснащення за рахунок власних ресурсів є обмеженими. В умовах спаду виробництва, їх потужності використовуються лише на 35-40%. Через два-три роки вийдуть із ладу районні друкарні¹⁵⁸.

Інфраструктура мережі Інтернет. Держава може забезпечити не більше 20% коштів, необхідних для розвитку мережі Інтернет, водночас, сприятливих умов для залучення внутрішніх і зовнішніх приватних інвестицій ще не створено. Законодавчо не визначене правове поле розвитку й використання Інтернет, що не виключає введення правових норм, які будуть стримувати його розвиток.

Податкова політика стосовно компаній, що працюють в Інтернет, теж залишається невизначеною (розповсюдження на них загальних норм оподаткування не завжди відповідає умовам діяльності в середовищі Інтернет¹⁵⁹). Діяльність Інтернет-провайдерів в Україні є неприбутковою, оскільки кількість користувачів мережі є незначною (і не дає можливості знижувати вартість послуг). Водночас, висока вартість послуг Інтернет-провайдерів, операторів зв'язку, імпортової комп'ютерної техніки та програмного забезпечення стримують розширення кола користувачів мережі. З огляду на наведені чинники, без впровадження податкових пільг розраховувати на крупні інвестиції в інфраструктуру Інтернет немає підстав.

Нерозвиненість інформаційної інфраструктури знижує конкурентоспроможність вітчизняних виробників інформаційних послуг, стримує інтеграцію України в світовий інформаційний простір.

Недосконалість законодавчої бази та механізмів її застосування

Численні факти порушень чинного законодавства свідчать про його неефективність. За результатами перевірок, виявлено 47 організацій кабельного телебачення, що діють без дозвільних документів¹⁶⁰ і надають послуги населенню; 12 інформаційних агентств, що не перереєструвалися відповідно до Закону України «Про інформаційні агентства» та продукують інформацію для радіо та телебачення України¹⁶¹. Їх матеріали поширюються з порушенням чинного законодавства, зокрема, про вихідні дані. В Україні діють 29 телерадіокомпаній, які повністю або частково передали власні канали мовлення іншим юридичним або фізичним особам, що забороняється законом. 7 грудня 2000р. Національна Рада України з питань телебачення і радіомовлення попередила зазначені телерадіомовні організації про порушення чинного законодавства, в т.ч. норм, за якими власна (українська) продукція телерадіоканалів повинна складати не менше 50% її загального обсягу¹⁶². За експертними оцінками, в Україні 90% аудіо-відеоринку займає продукція піратського походження¹⁶³. В країні виробляється 75 млн. неліцензійних компакт-

¹⁵⁶ За даними Інформаційного управління Апарату Верховної Ради України.

¹⁵⁷ Выходец А., Гребеньков В., Захарин В. Особенности звукового вещания в сельской местности Украины. — Зв'язок, 2000, №6, с.23.

¹⁵⁸ Іваницький І. Інформаційний простір... вимагає простору. — Президентський вісник, 20 жовтня 2000р., с.24.

¹⁵⁹ Наприклад, Державна податкова адміністрація намагається оподаткувати рекламу в Інтернет.

¹⁶⁰ Гір Г. Кабельне телебачення України. Стихія чи система? — Віче, 2000, №8, с.134.

¹⁶¹ За даними Інформаційного управління Апарату Верховної Ради України.

¹⁶² Див.: Лешик В. «Ми вже попереджали, але ніяких змін не відбувається...» — Експерт-центр, 13 грудня 2000р., www.expert.org.ua/2000/12/13/001213z2.shtml.

¹⁶³ Інтерфакс-Україна, 25 листопада 2000г.

¹⁶⁴ Піратство. — Труд-7, 7 декабря 2000г., с.6.

дисків, що експортуються до країн СНД, Центральної та Східної Європи¹⁶⁵.

Недосконалою є правова база, що регламентує використання новітніх інформаційних технологій та визначає нові види злочинів, вчинених з їх використанням¹⁶⁵. Такий висновок підтверджують наступні приклади.

В Україні активно створюються Інтернет-видання, видаються електронні копії друкованих ЗМІ, однак ця сфера діяльності не врегульована чинним законодавством.

Закон не визначає такі поняття, як «електронна форма контракту», «електронний цифровий підпис» — це стримує впровадження систем електронного документообігу, розвиток в Україні електронної комерції¹⁶⁶.

Невирішеною залишається проблема адміністрування української доменної зони .ua. Зараз воно здійснюється не в Україні, а в США, що з багатьох причин є неприйнятним. Важливим кроком на шляху створення Національного реєстратора доменних імен зони .ua стало підписання 16 листопада 2000р. спеціального Меморандуму між Департаментом спеціальних телекомунікаційних систем та захисту інформації СБУ та вітчизняними Інтернет-провайдерами. Окремі експерти висловлюють застереження щодо можливого надмірного втручання в цю сферу з боку держави (тим більше, що інтереси держави представляє правоохоронний орган — СБУ). В переважній більшості країн світу національні реєстратори створюються виключно провайдерами.

З метою збагачення нерідко реєструються домени, назва яких співпадає з прізвищами відомих політиків, кіноакторів, співаків, компаній. Законодавче регулювання цих питань в Україні є недостатнім, спеціалізовані судові (позасудові) органи, які б мали їх розглядати, відсутні¹⁶⁷.

В Україні недостатньо розвинуті норми кримінального законодавства, що визначають коло та види злочинів з використанням новітніх

інформаційних технологій, встановлюють покарання за їх вчинення. Стаття 198-1 Кримінального кодексу «Порушення роботи автоматизованих систем» неповністю охоплює склад злочинів, які можуть бути вчинені з використанням Інтернет, зокрема, шляхом проведення «хакерських» атак; неточно відображає об'єкт злочинного зазіхання.

Наприклад, законом встановлено кримінальну відповідальність за «розповсюдження технічних і програмних засобів для незаконного втручання в автоматизовані системи і здатних спричинити перетворення або знищення інформації чи то носіїв інформації». Таке формулювання може мати надто широке тлумачення. Навіть законні дії (продаж комп'ютерів) можна вважати такими, що підпадають під дію цієї статті, оскільки саме за допомогою комп'ютерів здійснюється таке «втручання». Теоретично, можна притягти до відповідальності й за продаж звичайного молотка як «технічного засобу», який був використаний для «знищення носіїв інформації» (дискет)¹⁶⁸. Складність застосування зазначеної статті обумовлена й тим, що доводити винність особи у вчиненні злочину із застосуванням новітніх технологій досить важко¹⁶⁹, тим більше, що в правоохоронних органах України немає достатньої кількості досвідчених у цій сфері фахівців.

Неузгодженими є принципи національного законодавства з європейським. Прикладом може слугувати внесений до Верховної Ради законопроект «Про телекомунікації», який суттєво розширює втручання держави в інформаційну сферу, повноваження державних органів щодо ліцензування та сертифікації, що суперечить принципам адміністративної реформи в Україні та законодавству Європейського Союзу.

Загалом, чинне законодавство не створило надійних запобіжних механізмів, які б унеможливили (мінімізували) нанесення шкоди фізичним і юридичним особам України за умов впровадження новітніх інформаційних технологій. Отже, воно потребує вдосконалення.

¹⁶⁵ У США діють понад 500 законодавчих актів щодо охорони інформації, відповідальності за її розголошення та вчинення комп'ютерних злочинів; перший закон щодо охорони інформації був прийнятий ще в 1906р.

¹⁶⁶ Електронна комерція розвивається в світі високими темпами: обсяги торгівлі в режимі «on-line» подвоюються кожні 100 днів; загальний доход від електронної комерції в 1999р. становив \$300 млрд., чисельність «електронних комерсантів» вже до кінця 2000р. може досягти 450 млн. чол., в 2005р. — 1 млрд. чол. Див.: Хоменко Р. Как Интернет влияет на бизнес. — Украинская инвестиционная газета. Обзорение электронного бизнеса, 3 октября 2000г., с.3.

¹⁶⁷ У 1999р. за результатами судових процесів були повернені доменні імена британській письменниці Дженет Уинтерстон і американській акторці Джулії Робертс. Міжнародна організація інтелектуальної власності (WIPO) визначила принцип, за яким ім'я відомої людини є її торговою маркою і не потребує додаткової реєстрації. Аналогічне рішення було прийняте стосовно компанії *Harper Stephens* на право володіння 107 доменними іменами, що були співзвучні назвам популярних книг, які видавала компанія *Time Warner Entertainment*.

¹⁶⁸ Детально ці проблеми аналізуються в публікаціях О.Баранова.

¹⁶⁹ У США Інтернет-провайдери зберігають Інтернет-трафік протягом 180 днів. За рішенням суду, вони повинні надати відомості про нього, що значно полегшує розслідування комп'ютерних злочинів. В Україні такого обліку не ведеться.

¹⁷⁰ Чем больше знаешь, тем лучше спишь. Интервью Л.Деркача. — Сегодня, 31 июля 2000г., с.5

3.2 ЗОВНІШНІ ЧИННИКИ ЕСКАЛАЦІЇ ЗАГРОЗ

Зовнішні чинники негативного впливу на інформаційну безпеку України зумовлені протиріччями між національними інтересами України та інтересами іноземних суб'єктів економічної та політичної діяльності. До основних зовнішніх чинників ескалації загроз можна віднести наступні.

Діяльність іноземних розвідок та інших організацій, спрямована на отримання інформації з обмеженим доступом

За даними правоохоронних органів України, іноземні спецслужби щороку докладають чималих зусиль, щоб отримати в нашій державі доступ до таємної інформації. На початку 2000р. Службою безпеки України були виявлені сім агентів іноземних спецслужб з числа громадян України (в 1999р. — 10), депортовані 117 осіб¹⁷⁰.

У сфері захисту воєнно-економічного потенціалу лише за матеріалами військової контррозвідки протягом 1999р. було порушено понад 400 кримінальних справ, засуджено 176 злочинців, попереджено заподіяння збитків державі на суму 55 млн. грн. і понад \$15 млн., повернуто до бюджету держави 7,5 млн. грн.¹⁷¹

Підрозділи української контррозвідки запобігли спробі громадянина однієї з країн Азіатсько-тихоокеанського регіону одержати від посадових осіб України в обхід існуючого порядку технологічну документацію на ремонт деяких видів військової техніки. Якби його афера вдалася, це могло б обернутися Україні економічними втратами на суму понад \$500 тис.¹⁷²

Аналогічні спроби спостерігаються з боку іноземних країн, компаній, різноманітних фондів з метою незаконного використання інтелектуального потенціалу України. За експертними оцінками, до 20% крупних і середніх компаній в Україні є об'єктом комерційного шпигунства.

Для збору інформації з обмеженим доступом використовуються й законні методи: контракти з вченими, науковими установами, коли за невеликі суми купуються винаходи або результати багаторічних досліджень

вітчизняних науково-дослідних установ; програми фінансово-технічної допомоги, в рамках виконання яких отримується доступ до інформації конкуруючих компаній, збирається інформація про кон'юнктуру українського ринку тощо.

В Україні рівень захищеності інформаційних мереж є недостатнім, що створює передумови для витоку інформації з обмеженим доступом. З початку 2000р. Департаментом спеціальних телекомунікаційних систем та захисту інформації СБУ в Україні розпочаті роботи по створенню системи державної експертизи засобів і систем захисту інформації. Впроваджені базові нормативні документи в сфері технічного захисту інформації¹⁷³. Однак, за оцінками фахівців, все ще недостатньо захищена інформація з обмеженим доступом, що використовується органами державної влади, конфіденційна інформація громадян, а також інформація, що містить комерційну таємницю¹⁷⁴.

За експертними оцінками, проблема захисту службової (нетаємної) інформації, що передається через канали Інтернет, залишається нерозв'язаною. Це питання вже протягом кількох років знаходиться на «вирішенні» в згадуваному Департаменті, але конструктивних рішень, крім відключення від комп'ютерних мереж, поки що не запропоновано¹⁷⁵.

Потенційні можливості для несанкціонованого витоку (блокування, спотворення тощо) інформації з обмеженим доступом створює й закупівля державними органами комп'ютерів та засобів зв'язку з програмним забезпеченням, не адаптованим до вимог замовника. Приміром, закупівля комп'ютерів за рубежом не виключає можливості встановлення так званих «закладок» ще на рівні виробника. Відповідні команди щодо блокування системи можуть бути закладені і в програмному забезпеченні, в т.ч. при проведенні його оновлення. В ЗМІ вже ставилося й інше актуальне питання — щодо необхідності пошуку балансу між інтересами держави та зарубіжних компаній, що поставляють спеціальну техніку для військових формувань України¹⁷⁶.

Отже, витік таємної, конфіденційної та іншої важливої інформації становить реальну загрозу інформаційній безпеці України. Її ескалація може призвести (і призводить) до значних втрат політичного, економічного, воєнного

¹⁷¹ Інтерв'ю заступника голови Служби безпеки України П.Шатковського, www.ssu.gov.ua/act/inter26-05-2000.

¹⁷² Лепин В. Опасные соседи. — Мир связи, сентябрь 2000г., №9, с.81.

¹⁷³ Більш детально див. статтю Г.Лазарева «Защита информации в информационно-телекоммуникационных системах», яка розміщена в цьому журналі.

¹⁷⁴ Цим питанням присвячують свої роботи наступні фахівці: Н.Дихтяренко, Г.Лазарев, І.Котельчук, Л.Скрипник, М.Кузьменко та ін.

¹⁷⁵ Інтернет-газета «Експерт-центр», 13 грудня 2000р.

¹⁷⁶ Люта Г. Зачем нам сквородки с дистанционным радиоуправлением? Или да не «вырубят» вас (нас) Motorola в неурочный час! — Зеркало недели, 4 ноября 2000г., с.9.

¹⁷⁷ ФБР ожидает волну новогодних DDoS-атак. — Издание российской Школы хакеров, www.sp.sz.ru/00_12_31_01_.

та іншого характеру для держави, завдання шкоди юридичним і фізичним особам України.

Міжнародна комп'ютерна злочинність (комп'ютерний тероризм)

Розвиток комп'ютерних мереж та інформаційних технологій супроводжується поширенням комп'ютерної злочинності. За оцінками, розповсюдженими на Х Конгресі з профілактики злочинності (квітень 2000р., Відень), загальний дохід від комп'ютерних злочинів становить \$500 млн. на рік. За даними ФБР, у 1999р. в США число злочинів, пов'язаних із використанням комп'ютерів, порівняно з 1998р., подвоїлося (із 547 до 1154)¹⁷⁷. Збитки від комп'ютерних злочинів сягають \$3,5 млрд. на рік і збільшуються щорічно на 35%; збитки від середнього комп'ютерного злочину складають \$560 тис.¹⁷⁸

За даними американського Інституту комп'ютерної безпеки (*Computer Security Institute*), найбільш широко хакерами використовуються наступні методи: підбір ключів, паролів (*brute-force*) — 13,9% від загальної кількості; заміна IP-адрес¹⁷⁹ (*IP-spoofing*) — 12,4%; ініціювання відмови в обслуговуванні¹⁸⁰ (*denial of service*) — 16,3%; аналіз трафіку¹⁸¹ (*sniffer*) — 11,2%; сканування¹⁸² (*scanner*) — 15,9%; підміна, нав'язування, переупорядкування або зміна даних, що передаються мережею (*data didling*) — 15,6%; інші методи — 14,7% (*diagp.* «Методи хакерських атак»)¹⁸³.

В Україні комп'ютерна злочинність ще не набула значних масштабів, але її прояви вже зафіксовані. Так, у 1995р. з банку «Україна» шляхом проникнення до його комп'ютерної мережі було викрадено майже \$4 млн. (злочинця вдалося виявити). В 1997р. на кілька годин була заблокована робота українського Інтернет-провайдера «Глобал Юкрейн» (і, відповідно, — його численних клієнтів: державних установ, банків, підприємств та ін.) через те, що російська фірма «Демос» буквально завалила сервери «Глобал Юкрейн» «електронним сміттям». У грудні 2000р., за інформацією головного інженера компанії «УкрСат» І.Дядури, були здійснені кілька «атак» з метою знищення офіційного web-сайту Президента України¹⁸⁴. Тоді ж, у грудні 2000р., була зафіксована інформаційна диверсія проти Інтернет-провайдера «УкрНет», що мала на меті отримання інформації про поштові скриньки компанії. Зростає кількість випадків шахрайства з платіжними картками: кількість таких випадків становить 3% від загального обсягу здійснених операцій, тоді як максимально допустимий рівень складає 0,3-0,7%.

Отже, міжнародна (і внутрішня) комп'ютерна злочинність становить реальну загрозу інформаційній безпеці України внаслідок слабкої захищеності інформації з обмеженим доступом та високого рівня залежності комп'ютерних мереж від іноземних виробників програмного забезпечення.

Високий рівень присутності зарубіжних держав в інформаційному просторі України

На каналах українського телебачення (включаючи офіційні), в кіно- та відеопрокати переважає зарубіжна продукція, перш за все, виробництва США та Росії¹⁸⁵. Майже 13% телеаудиторії України¹⁸⁶ постійно переглядають програми ОРТ — завдяки супутни-

¹⁷⁸ Введение в информационную безопасность. — Информационно-обучающий проект по вопросам безопасности, www.warning.dp.ua/comp4.

¹⁷⁹ Зазначений метод атаки передбачає заміну IP-адрес пакетів, що передаються в Інтернет, таким чином, що вони виглядають як передані внутрішні повідомлення, де кожний вузол довіряє адресній інформації іншого.

¹⁸⁰ Вплив на мережу або її окремі частини з метою порушення порядку її штатного функціонування.

¹⁸¹ Прослуховування й дешифрування з метою збору інформації щодо ключів, паролів тощо.

¹⁸² Передбачає використання програми, яка перебирає можливі точки входження до системи.

¹⁸³ Серед найбільш резонансних прикладів комп'ютерних злочинів можна назвати пограбування в 1995р. одного з найбільших американських банків «Citibank» на суму \$12 млн., здійснене В.Левіним (м.Санкт-Петербург); випадок комп'ютерного шантажу у Великій Британії, коли група висококваліфікованих спеціалістів у сфері комп'ютерних технологій наочно продемонструвала одній із оборонних фірм свої можливості щодо створення аварійних ситуацій в її комп'ютерній мережі, внаслідок чого отримала від цієї фірми 10 млн. фунтів стерлінгів; розповсюдження комп'ютерного вірусу I-Worm.LoverLetter у травні 2000р., яке завдало збитків у світовому масштабі на кілька десятків мільярдів доларів (при цьому найбільше постраждали компанії, в яких кількість комп'ютерів перевищує 1500 одиниць, а деякі з них навіть тимчасово припинили свою роботу).

¹⁸⁴ Игорь Дядура: «Из всех государственных органов, с которыми нам приходится работать, ДСТСЗИ подходит для работы по регистру больше всего». — Інтернет-газета «Експерт-центр», 21 грудня 2000р.

¹⁸⁵ За даними моніторингу, проведеного експертами УЦЕПД, у жовтні 2000р. на телеканалі УТ-1 було продемонстровано 75 фільмів (загальний ефірний час разом з повторами склав 116 год. 40 хв.); серед них: українських — три (8 год. 35 хв.), російських — шість (11 год. 45 хв.), виробництва інших країн (переважно США) — 66 (96 год. 20 хв.). У жовтні 2000р. в кінотеатрах Києва демонструвалися 206 кінофільмів: 28 — українські, 33 — російські, 145 — виробництва інших країн.

¹⁸⁶ За даними компанії AGB.

ковій трансляції, кабельним мережам, звичайному прийому в прикордонних областях.

На 2000р. для передплати в Україні було запропоновано 1995 назв газет і журналів Росії і лише 846 — України. Щоденний тираж видань «Аргументы и Факты. Украина», «Комсомольская правда. Украина», «Труд. Украина», «Известия. Украина» складає понад 807 тис. примірників. Ці газети зареєстровані в Україні, але публікують переважно матеріали базових, російських видань. Деякі російські газети та журнали поставляються до України контрабандним шляхом.

В результаті, російські ЗМІ здійснюють помітний вплив на формування громадської думки в Україні, про що свідчать дані про рівень довіри до них з боку українського населення. За результатами опитування, проведеного УЦЕПД у жовтні 2000р., повністю та деякою мірою довіряють російським телеканалам 38,1% респондентів; радіостанціям — 33%; друкованим ЗМІ — 28,3%.

На книжковому ринку України панівне становище, за експертними оцінками, посідають російські видання. Це призводить, зокрема, до значних фінансових втрат. За даними Державного комітету інформаційної політики, телебачення і радіомовлення, до 40 млн. книжок російського походження ввозяться в Україну нелегально. За підсумками 1999р., на кожного жителя України припало три книги російського походження, проданих в Україні. В результаті, Україна втратила близько 500 млн. грн.¹⁸⁷

Високий рівень присутності зарубіжних ЗМІ в українському інформаційному просторі, за умов низької конкурентоспроможності вітчизняних мас-медіа, зумовлює можливість формування громадської думки в інтересах зарубіжних держав, а також здійснення інформаційних експансій проти України.

Спрямований інформаційний вплив на Україну та її суб'єктів з боку іноземних держав або конкуруючих компаній

Аналіз світового та вітчизняного досвіду інформаційної діяльності дозволяє дійти висновку про існування потенційної загрози проведення проти України підготовлених інформаційних операцій. В розвинутих країнах інформаційна зброя стала однією з головних складових військового потенціалу, яка дозволяє

перемагати в локальних військових конфліктах або розв'язувати військові конфлікти взагалі без застосування збройних сил. У Стратегії національної безпеки США для нового століття інформаційні війни розглядаються серед головних загроз національним інтересам Сполучених Штатів¹⁸⁸. Спеціальні інформаційні операції не обмежуються воєнно-політичною сферою. Об'єктами інформаційної експансії можуть бути економічні структури (як державні, так і недержавні).

Україна вже неодноразово була об'єктом інформаційних диверсій. Як правило, напередодні укладання українськими підприємствами контрактів на поставку зброї або надання військово-технічних послуг у зарубіжних ЗМІ розпочинаються масовані кампанії зі звинувачення України в постачанні зброї до «гарячих» точок: танків і літаків для талібів; танків для Уганди, вертольотів для Сьєрра-Леоне; танків і літаків для руху УНІТА¹⁸⁹. З цього приводу начальник Управління контролю над озброєнням та військово-технічного співробітництва МЗС України О.Семенець зазначив: «Неодноразові ретельні розслідування, проведені як компетентними відомствами України, так і спеціальними групами експертів ООН, підтвердили безпідставність та бездоказовість таких заяв. Можна припустити, що ця інформація створюється «на замовлення» і є проявом недобросовісної діяльності конкурентів України на світовому ринку озброєнь¹⁹⁰.

Можливості ж України в поширенні якісної об'єктивної інформації обмежуються її слабкими позиціями в світовому інформаційному просторі. До нинішнього часу країна не має повноцінного супутникового телеканалу та цілодобового закордонного радіомовлення: останнім часом обсяги закордонного радіомовлення скоротилися більш ніж удвічі; досяжність — зменшилася майже втричі; єдиною телеорганізацією, що веде мовлення через супутник, є недержавний канал СТБ. У державному бюджеті на 2001р. кошти на створення державного супутникового каналу не передбачені. Українське державне телебачення характеризується недостатнім творчим рівнем програм, відтоком кваліфікованих фахівців, відсутністю розгалуженої закордонної інформаційної мережі, застарілим технічним забезпеченням, що призводить до нездатності конкурувати з іноземними телевізійними компаніями. Українська книга також не може конкурувати зі своїми

¹⁸⁷ Левицька Г. Кризові явища в українському книговидавництві зумовлені відсутністю державної політики. — Час, 22 вересня 2000р., с.2.

¹⁸⁸ A National Security Strategy for a New Century. — The White House, October 1998, p.6.

¹⁸⁹ Міжнародний імідж України: міфи і реалії. Аналітична доповідь Українського центру економічних і політичних досліджень. — Національна безпека і оборона, 2000, №3, с.6.

¹⁹⁰ Прес-реліз брифінгу в Міністерстві закордонних справ України з актуальних питань зовнішньої політики №48, www.mfa.gov.ua/info/b2000/1226.html.

зарубіжними аналогами — ні за якістю видання, ні за ціною¹⁹¹.

Недостатньо ефективною залишається робота Державного інформаційного агентства України (Укрінформу). Кореспондентська мережа агентства зорієнтована переважно на збір закордонних новин для України, а не на продукування та поширення інформації про Україну через зарубіжні агентства та ЗМІ.

Спрямований негативний інформаційний вплив на Україну та її суб'єктів може призвести до втрат політичного, економічного, воєнного та іншого характеру. Запізнення із проведенням державою відповідних контрзаходів призводить до погіршення репутації України та її економічних суб'єктів, до фінансових втрат у зовнішньоекономічній діяльності. Міжнародний імідж України формується переважно зарубіжними ЗМІ, які діють в інтересах інших держав або економічних конкурентів України.

Високий рівень конкуренції на світовому ринку інформаційних послуг та технологій

Значний економічний ефект впровадження комп'ютерних засобів та новітніх інформаційних технологій в усі сфери виробництва, ефективність їх використання для забезпечення оперативності, адекватності управління зумовлюють високий рівень конкуренції на світовому ринку інформаційних послуг та технологій. Крім того, входження до світового інформаційного простору вимагає уніфікації інформаційних технологій за стандартами найбільш розвинутих країн. Це дозволяє їм диктувати в цій сфері свої правила розвитку, посилювати політичне та економічне лідерство.

Водночас, впровадження новітніх інформаційних технологій об'єктивно веде до створення глобального інформаційного простору, що засвідчує, зокрема, стрімкий розвиток мережі Інтернет, яка охоплює вже 228 країн світу (діагр. «Поширення мережі Інтернет у світі»)¹⁹². Кількість користувачів Інтернету в

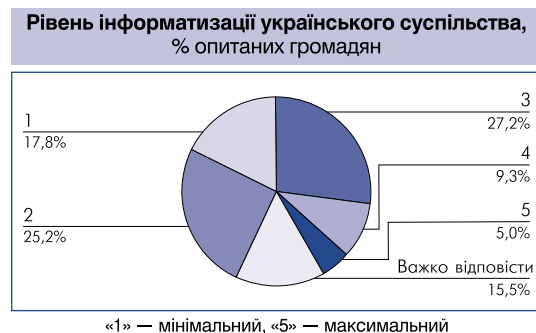

світі у серпні 2000р. становила 660 млн. чол., щодня мережа поповнюється 189 тис. персональних комп'ютерів.

Високого ступеню інтегрованості в світовий інформаційний простір можуть досягти лише країни з високим науково-технічним потенціалом і культурно-освітнім рівнем населення. Про це свідчить та обставина, що близько 90% користувачів Інтернет проживають у розвинутих країнах, частка населення яких становить лише 15% населення світу.

Стан і темпи продукування та впровадження новітніх інформаційних технологій в Україні не відповідають світовим тенденціям розвитку глобального інформаційного простору, внаслідок чого українська інформаційна продукція та послуги є недостатньо конкурентноспроможними.

За даними опитування, проведеного УЦЕПД у грудні 2000р., 43% громадян оцінили рівень інформатизації українського суспільства як низький, лише 14,3% — як високий (діагр. «Рівень інформатизації українського суспільства»).

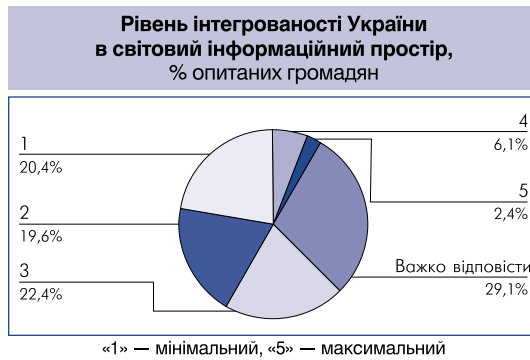

Потужна конкуренція на ринку інформаційних послуг та технологій у поєднанні з низькою конкурентоспроможністю української інформаційної продукції та послуг ставлять під сумнів перспективи інтеграції України в світове інформаційне співтовариство в найближчому майбутньому. Слід відзначити, що 40% громадян, опитаних УЦЕПД у грудні 2000р., оцінюють рівень інтегрованості України в міжнародний інформаційний простір як низький, лише 8,5% — як високий (діагр. «Рівень інтегрованості України в світовий інформаційний простір?»).

Враховуючи основні тенденції сучасного світового розвитку, можна стверджувати, що держави, які не мають відповідних передумов для інтеграції в світовий інформаційний простір, ризикують залишитися на узбіччі

¹⁹¹ Ситуація в книговидавництві настільки серйозна, що влітку 1999р. Міністерство освіти і науки України передало свій гриф і право на видання навчальних посібників кільком московським видавництвам. Див.: Стан дотримання та захисту прав і свобод людини в Україні, с.206.

¹⁹² За даними Державного комітету зв'язку та інформатизації України.

світової цивілізації. Така перспектива загрожує новим поділом країн світу за ознакою рівня розвитку інформаційної сфери.

ВИСНОВКИ

Негативні тенденції розвитку інформаційного простору України, неефективність державної інформаційної політики, кризовий стан економіки країни, створюють передумови для ескалації загроз інформаційній безпеці України.

За окремими ознаками, рівень інформаційної безпеки в Україні наближається до критичної межі, за якою — втрата демократичних принципів і засад діяльності держави, повернення до авторитаризму, ізоляція України на міжнародній арені.

Сьогодні саме чинники політичного характеру провокують ескалацію головних загроз інформаційній безпеці, ставлять під сумнів реалізацію прав українських громадян на свободу слова. Передусім, це впровадження політичної цензури, тиск на ЗМІ, прояви політичного екстремізму стосовно журналістів, недостатня відкритість органів державної влади для громадського контролю, перетворення ЗМІ на засоби масової пропаганди.

Органи державної влади намагаються впровадити політичну цензуру в друкованих та електронних ЗМІ, мережі Інтернет, причому як на загальнодержавному, так і на регіональному рівні. В існуванні політичної цензури впевнена переважна більшість громадян України; проблема свободи слова в Україні отримала розголос в міжнародних організаціях. Впровадження політичної цензури суперечить демократичним перетворенням у суспільстві, обмежує права громадян на отримання та поширення інформації, формує в світі імідж України як недемократичної держави.

З метою зміни політичного курсу ЗМІ на них здійснюється тиск шляхом економічних санкцій, вибіркової фінансової підтримки з боку держави, невиправдано високих сум відшкодування моральної шкоди, втручання посадових осіб у діяльність судової влади.

Непоодинокими є прояви політичного екстремізму щодо ЗМІ, які набувають форм фізичної розправи з журналістами. Значна частина випадків насильства над журналістами та їх загибелі не розкриті правоохоронними органами. Фізичні розправи над журналістами посилюють так звану самоцензуру, обмежують професійні можливості представників ЗМІ. Їх загибель породжує атмосферу страху не лише серед журналістського корпусу, а й у суспільстві загалом. Це стримує демократизацію суспільного життя, створює негативний імідж України в світі.

Тяжкий податковий прес на ЗМІ, високі ціни на папір, монополізація окремих видів інформаційних послуг, обмеженість рекламного ринку та інвестицій, низька платоспроможність населення зумовлюють неприбутковість переважної частини ЗМІ, особливо суспільно-політичного спрямування. Це не дає можливості реалізувати інформаційні проекти як бізнесові, здатні приносити прибуток.

Поява нових інформаційних продуктів у країні практично завжди чітко зорієнтована на виконання завдань політичного характеру в інтересах засновників, державних кураторів або фінансових груп, які орієнтуються на діючу владу. Тому фактично всі телерадіоканали та переважна частина друкованих ЗМІ розподілені між впливовими фінансово-політичними колами.

ЗМІ зорієнтовані не стільки на поширення інформації, стільки на здійснення впливу на владу, суспільство і на розвиток політичного процесу. Функція інформування зводиться до мінімуму, перетворюється на пропагандистську. ЗМІ монополюють залежать від фінансових спонсорів і практично не залежать від потреб громадян — споживачів їх продукції. ЗМІ стають важливим елементом політичного капіталу, доводять "корисність" фінансово-політичних угруповань для влади. Це породжує поширення необ'єктивної інформації, самоцензуру журналістів, зниження їх соціального ста-

тусу, особливо в регіонах, плінність кадрів у ЗМІ та інші негативні явища.

Кращі вітчизняні фахівці залишають політичну журналістику, переходять до іншої, наприклад, розважальної сфери. Помітно зростає й кількість анонімних публікацій — користуючись псевдонімом, журналісти (а також пересічні громадяни, державні службовці) намагаються донести до громадськості інформацію з найгостріших питань і водночас уникнути можливих утисків.

Низький рівень життя громадян України обмежує їх доступ до інформації. Українські вчені не мають фінансових можливостей для доступу до Інтернет-ресурсів. Обмеження доступу широких верств населення до інформації спричиняє «внутрішнє» звуження інформаційного простору України, стримує розвиток інтелектуального потенціалу суспільства.

В інформаційному просторі України існують чинники негативного (іноді деструктивного) впливу на суспільну свідомість і психіку громадян, що уможливорює маніпуляцію свідомістю людини і може мати негативні суспільні наслідки. Результатом дії цих чинників може стати руйнування моральних цінностей, духовного здоров'я людини та суспільства.

Органи державної влади залишаються недостатньо відкритими для громадського контролю, що порушує права громадян та юридичних осіб на отримання інформації, унеможливорює створення зворотних зв'язків між владою та громадськістю, є свідченням неефективності державної інформаційної політики.

Недосконалою є правова база, що регламентує використання новітніх інформаційних технологій та визначає нові види злочинів, вчинених з їх використанням. Численні факти порушень чинного законодавства свідчать про його неефективність. Неузгодженими є принципи національного законодавства в інформаційній сфері з нормами міжнародного права.

Витік таємної, конфіденційної та іншої інформації з обмеженим доступом становить реальну загрозу інформаційній безпеці України. Її ескалація може призвести (і

призводить) до значних втрат політичного, економічного, воєнного та іншого характеру для держави, завдання шкоди юридичним особам і громадянам України.

Реальну загрозу інформаційній безпеці України становить комп'ютерна злочинність — внаслідок слабкої захищеності інформації з обмеженим доступом та високого рівня залежності комп'ютерних мереж від іноземних виробників програмного забезпечення.

Високим є рівень присутності зарубіжних ЗМІ в інформаційному просторі України, що за умови низької конкурентоспроможності вітчизняних мас-медіа зумовлює можливість формування громадської думки в інтересах зарубіжних держав, а також здійснення інформаційних експансій проти України.

Україна та її суб'єкти зазнають спрямованих негативних інформаційних впливів, що може призвести до втрат політичного, економічного, воєнного та іншого характеру. Відсутність ефективної профілактики, запізнення із проведенням державою відповідних контрзаходів призводить до погіршення репутації України та її економічних суб'єктів, до фінансових втрат у зовнішньоекономічній діяльності. Міжнародний імідж України формується переважно зарубіжними ЗМІ, які діють в інтересах інших держав або економічних конкурентів України.

Потужна конкуренція на світовому ринку інформаційних послуг та технологій у поєднанні з низькою конкурентоспроможністю української інформаційної продукції та послуг за умови збереження нинішньої ситуації ставлять під сумнів перспективи інтеграції України в світове інформаційне співтовариство в найближчому майбутньому.

Враховуючи провідні тенденції сучасного світового розвитку, можна стверджувати, що держави, які не мають відповідних передумов для інтеграції в світовий інформаційний простір, ризикують залишитися на узбіччі світової цивілізації. Така перспектива загрожує новим поділом країн світу за ознакою рівня розвитку інформаційної сфери. ■

4. ВИСНОВКИ ТА ПРОПОЗИЦІЇ

Затверджена Парламентом у 1997р. Концепція (основи державної політики) національної безпеки України не виконала функцію базового документу для побудови системи забезпечення інформаційної безпеки України.

Проведений у попередніх розділах аналіз показав: система забезпечення інформаційної безпеки України не виконує окремі важливі функції; неефективним є управління її діяльністю; організаційні зміни, що здійснюються в рамках адміністративної реформи, мають несистемний характер, проводяться без попереднього функціонального обстеження органів державної влади. Негативні тенденції розвитку національного інформаційного простору, кризовий стан економіки України та інші чинники зумовлюють ескалацію загроз, що може призвести (і призводить) до значних втрат політичного, економічного, воєнного та іншого характеру, завдання шкоди юридичним особам та громадянам України.

З огляду на це, розробка та ухвалення Концепції (основ державної політики) інформаційної безпеки України, яка б визначила засади, основні напрями та першочергові заходи державної інформаційної політики, є важливим завданням всіх органів і гілок державної влади.

Експерти УЦЕПД підготували власний проект Концепції — з урахуванням думок і пропозицій широкого кола фахівців, науковців і представників державних структур. Текст проекту подається нижче.

Проект Концепції складається з шести розділів.

У вступній частині формулюються предмет Концепції та мета її розробки.

У першому розділі даються визначення основних понять, що використовуються в Концепції (на етапі доопрацювання проекту Концепції можливе розширення їх переліку і внесення необхідних уточнень). Формулюються основні принципи забезпечення інформаційної безпеки України, виходячи із загальних положень Концепції (основ державної політики) національної безпеки України.

У другому розділі на основі переліку національних інтересів України, закріплених у Концепції (основах державної політики) національної безпеки України, визначаються національні інтереси України в інформаційній сфері. Їх перелік не є вичерпним і незмінним. Формулювання та пріоритетність національних інтересів можуть змінюватися, залежно від розвитку процесів в інформаційній та інших сферах життя України і в світі.

У третьому розділі визначаються основні загрози інформаційній безпеці України, механізми та можливі негативні наслідки їх ескалації. Концепція передбачає створення системи забезпечення інформаційної безпеки, яка б здійснювала постійний моніторинг та прогнозування загроз, уточнення їх переліку та пріоритетності, відповідно до нових умов.

У четвертому розділі дається перелік основних елементів системи забезпечення інформаційної безпеки України, окреслюється правова основа їх діяльності, визначаються основні функції.

Визначення (уточнення) та розподіл (перерозподіл) повноважень і функцій органів державної влади, побудова більш раціональної схеми їх взаємодії мають здійснюватися на основі функціонального обстеження цих органів, всебічного обґрунтування організаційних заходів, що пропонуються, з урахуванням нових умов, потреб і можливостей їх ресурсного забезпечення.

У випадку внесення запропонованих у розділі 2 змін і доповнень до Конституції України, що передбачають посилення парламентського контролю, ролі та відповідальності Уряду в інформаційній сфері, має бути здійснений перерозподіл функцій і повноважень основних елементів системи забезпечення інформаційної безпеки України.

У п'ятому розділі формулюються основні напрями та перелік першочергових завдань державної політики забезпечення інформаційної безпеки України.

На думку експертів УЦЕПД, після доопрацювання — із залученням представників державних структур, громадських організацій, науковців і фахівців — проект Концепції міг би бути внесений Комітетом з питань свободи слова та інформації на розгляд Верховної Ради.

ПРОЕКТ УЦЕПД

КОНЦЕПЦІЯ (ОСНОВИ ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ) ІНФОРМАЦІЙНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ

ВСТУП

Предметом цієї Концепції є інформаційна безпека як важлива складова національної безпеки України.

Концепція (основи державної політики) інформаційної безпеки України (далі — Концепція) розроблена з метою розвитку положень Концепції (основ державної політики) національної безпеки України і є основою для: формування та реалізації державної інформаційної політики; підготовки пропозицій щодо вдосконалення правового, організаційного, фінансового, науково-технічного та іншого забезпечення інформаційної безпеки України; розробки цільових програм розвитку інформаційної сфери України, захисту її від внутрішніх і зовнішніх загроз.

Концепція визначає: національні інтереси України в інформаційній сфері; основні загрози національним інтересам; основні внутрішні та зовнішні чинники ескалації загроз; пріоритетні напрями державної політики забезпечення інформаційної безпеки України та першочергові заходи щодо їх реалізації.

РОЗДІЛ 1. ЗАГАЛЬНІ ПОЛОЖЕННЯ

1.1. Основні визначення

Національні інтереси України в інформаційній сфері — це суспільно визнані та законодавчо закріплені життєво важливі інформаційні потреби особи, суспільства, держави, задоволення яких забезпечує стабільне існування, вільний, всебічний розвиток особи та суспільства, ефективне функціонування держави.

Інформаційна безпека — стан захищеності національних інтересів України в інформаційній сфері, за якого не допускається (або зводиться до мінімуму) завдання шкоди особі, суспільству, державі через: неповноту, несвоєчасність, недостовірність інформації; несанкціоноване поширення та використання інформації; негативний інформаційний вплив; негативні наслідки функціонування інформаційних технологій.

Об'єкт інформаційної безпеки. Соціальними об'єктами інформаційної безпеки є: особа — її права та свободи в інформаційній сфері; суспільство — його духовні цінності, засади солідарної діяльності; держава — її конституційний лад, суверенітет, ефективне функціонування. Технічними об'єктами інформаційної безпеки є інформаційні ресурси, інформаційна інфраструктура, інформаційні технології.

Загроза інформаційній безпеці — явище, дія негативних чинників або процес, через які: соціальні об'єкти інформаційної безпеки частково або повністю втрачають можливість реалізувати свої інтереси в інформаційній сфері; порушується нормальне функціонування, здійснюється руйнація або стримується розвиток технічних об'єктів інформаційної безпеки.

Система забезпечення інформаційної безпеки України — організована державою сукупність суб'єктів (державних органів, посадових осіб, громадських організацій, окремих громадян), об'єднаних цілями та завданнями захисту національних інтересів України в інформаційній сфері, які здійснюють узгоджену діяльність у межах законодавства України.

Інформаційний простір України — середовище, в якому здійснюються продукування, зберігання та поширення інформації, і на яке розповсюджується юрисдикція України.

Інформаційна інфраструктура — сукупність систем, що забезпечують: продукування, накопичення, зберігання та поширення інформаційної продукції; виробництво засобів виробництва інформаційної продукції та їх поширення; виробництво інформаційних технологій; сервісне обслуговування елементів інфраструктури; підготовку кадрів.

1.2. Основні принципи забезпечення інформаційної безпеки України

Основними принципами забезпечення інформаційної безпеки України є:

- ❖ пріоритет прав людини;
- ❖ верховенство права;
- ❖ пріоритет договірних (мирних) засобів у вирішенні інформаційних конфліктів;
- ❖ адекватність заходів захисту національних інтересів України в інформаційній сфері реальним та потенційним загрозам;
- ❖ громадський контроль за діяльністю органів державної влади, що входять до системи забезпечення інформаційної безпеки України;
- ❖ додержання балансу інтересів особи, суспільства, держави, їх взаємна відповідальність;
- ❖ чітке розмежування повноважень та функцій органів державної влади в системі забезпечення інформаційної безпеки України.

РОЗДІЛ 2. НАЦІОНАЛЬНІ ІНТЕРЕСИ УКРАЇНИ В ІНФОРМАЦІЙНІЙ СФЕРІ

Національні інтереси України в інформаційній сфері відображають фундаментальні цінності та прагнення Українського народу, його потреби в гідних умовах життєдіяльності, а також цивілізовані шляхи їх створення та способи задоволення.

Національні інтереси України в інформаційній сфері та їх пріоритетність зумовлюються конкретною ситуацією, що складається в країні та за її межами.

Національними інтересами України в інформаційній сфері є:

- ❖ **забезпечення конституційних прав і свобод громадян в інформаційній сфері:** свободи слова; права на отримання інформації та користування нею; права на приватну таємницю, таємницю листування, телефонних переговорів, поштових, телеграфних та інших повідомлень; захищеності конфіденційної інформації (персональних даних); права на інтелектуальну власність;

- ❖ **формування відкритого й безпечного інформаційного простору, що сприяє розвитку громадянського суспільства** через: забезпечення доступності інформації, незалежності ЗМІ; посилення контролю представницьких органів за діяльністю державних ЗМІ; розвиток інформаційної інфраструктури; розробку та впровадження новітніх інформаційних технологій; постійне поповнення та надійний захист національного інформаційного ресурсу; недопущення монополізму в усіх ланках продукування, накопичення, зберігання та поширення інформації; запобігання розповсюдження інформації, що провокує політичну або соціальну нетерпимість, міжетнічні або міжконфесійні конфлікти, сепаратизм; обмеження негативного інформаційного впливу на суспільну свідомість і психіку громадян;

- ❖ **захист інформаційного простору України від негативного зовнішнього впливу** через: забезпечення захищеності вітчизняних інформаційних систем (насамперед, інформаційно-аналітичних систем органів державної влади та місцевого самоврядування, автоматизованих систем управління військових формувань) від несанкціонованого доступу; недопущення витoku таємної, конфіденційної та іншої інформації з обмеженим доступом; протидію інформаційній експансії з боку інших держав; подолання технічної та технологічної залежності вітчизняної інформаційної інфраструктури від зарубіжних виробників;

- ❖ **якісне інформаційно-аналітичне забезпечення діяльності органів державної влади та місцевого самоврядування** через: забезпечення відкритості органів державної влади (в т.ч. силових структур), громадського контролю за їх діяльністю; активне залучення інтелектуального потенціалу наукових установ, наукових аналітичних центрів, громадських організацій; автоматизацію процесів збору, аналізу та використання інформації; створення системи інформаційних мереж, сполучених баз даних центральних і місцевих органів державної влади та місцевого самоврядування; впровадження систем електронного документообігу; створення мережі ситуаційних центрів для оперативного інформаційно-аналітичного забезпечення керівництва держави в надзвичайних (нештатних) ситуаціях;

- ❖ **перетворення виробництва інформаційної продукції та послуг на потужний чинник економічного зростання України** через: забезпечення пріоритетного розвитку вітчизняного виробництва інформаційних технологій та комп'ютерних систем; усунення монополізму та інших перешкод становленню ринкових відносин в інформаційній сфері; державну підтримку, в т.ч. пільгове оподаткування суб'єктів господарювання, які виробляють

та/або впроваджують новітні інформаційні технології; зосередження зусиль на загальній комп'ютеризації; підвищення комп'ютерної грамотності населення; збільшення обсягів та підвищення рівня підготовки фахівців у цій галузі, створення гідних умов для їх працевлаштування в Україні;

❖ **інтеграція України до світового інформаційного простору** через: гармонізацію законодавства України в інформаційній сфері з нормами міжнародного права; адаптацію вітчизняної системи стандартів до світових аналогів; підвищення конкурентоспроможності вітчизняних ЗМІ, поширення їх діяльності на зарубіжні країни; створення іномовних інформаційних ресурсів про економічний, науковий, освітній, культурний, туристичний потенціал України; модернізацію систем зв'язку; інтенсивний розвиток вітчизняного сегменту мережі Інтернет;

❖ **збереження власної культурної ідентичності за умов посилення процесів глобалізації** через: розвиток внутрішніх джерел поповнення інформаційних ресурсів (освіти, науки, культури); захист від інформаційно-культурної експансії з боку інших держав; накопичення українських інформаційних ресурсів; забезпечення користувачів комп'ютерної техніки мовно адаптованими програмними продуктами.

РОЗДІЛ 3. ОСНОВНІ ЗАГРОЗИ ІНФОРМАЦІЙНІЙ БЕЗПЕЦІ УКРАЇНИ

Основні загрози інформаційній безпеці України, чинники та можливі негативні наслідки їх ескалації наводяться в таблиці «Загрози інформаційній безпеці України».

Система забезпечення інформаційної безпеки України здійснює постійний моніторинг та прогнозування загроз, уточнення їх переліку та пріоритетності, відповідно до нових умов.

РОЗДІЛ 4. СИСТЕМА ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ІНФОРМАЦІЙНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ

Конституція України визначає забезпечення інформаційної безпеки як одну з найважливіших функцій держави.

Для формування збалансованої державної інформаційної політики, здійснення комплексу узгоджених заходів щодо захисту національних інтересів України в інформаційній сфері створюється система забезпечення інформаційної безпеки України.

Правову основу функціонування та розвитку системи забезпечення інформаційної безпеки України складають: Конституція України, Концепція (основи державної політики) інформаційної безпеки України, закони України, інші нормативно-правові акти, що регулюють відносини в інформаційній сфері.

Основними елементами системи забезпечення інформаційної безпеки України є: громадяни України; Верховна Рада України; Президент України; Рада національної безпеки і оборони України; Кабінет Міністрів України; міністерства, інші центральні органи виконавчої влади, зокрема, Міністерство освіти і науки України, Міністерство культури й мистецтв України, Державний комітет інформаційної політики, телебачення і радіомовлення України, Державний комітет зв'язку та інформатизації України, Державний комітет архівів України, Департамент спеціальних телекомунікаційних систем та захисту інформації Служби безпеки України; Національна Рада України з питань телебачення і радіомовлення; Конституційний Суд України, суди загальної юрисдикції; Генеральна прокуратура України; Рада Міністрів Автономної Республіки Крим, обласні державні адміністрації, Київська та Севастопольська міські державні адміністрації; органи місцевого самоврядування; інші державні органи та організації; засоби масової інформації; політичні партії та рухи; громадські організації; професійні спілки; заклади академічної науки та освіти; неурядові дослідницькі організації, інші організації та установи, що здійснюють діяльність в інформаційній сфері.

Система забезпечення інформаційної безпеки України виконує наступні основні функції, що розподіляються між її окремими елементами.

1. Створення та забезпечення діяльності державних органів - елементів системи забезпечення інформаційної безпеки України, що включає:

❖ створення правових засад для побудови, розвитку та функціонування системи;

❖ формування організаційної структури системи та її окремих елементів, визначення та раціональний розподіл їх функцій;

❖ комплексне забезпечення діяльності елементів системи: кадрове, фінансове, матеріальне, технічне, інформаційне та ін.;

❖ підготовку елементів системи до виконання покладених на них функцій згідно з призначенням.

2. Управління діяльністю системи забезпечення інформаційної безпеки України, що включає:

❖ вироблення стратегії та планування конкретних заходів щодо забезпечення інформаційної безпеки;

❖ організацію і безпосереднє керівництво системою та її структурними елементами;

ЗАГРОЗИ ІНФОРМАЦІЙНІЙ БЕЗПЕЦІ УКРАЇНИ

Загрози	Чинники ескалації	Можливі негативні наслідки
Обмеження свободи слова та доступу громадян до інформації	Впровадження політичної цензури; тиск на ЗМІ з метою зміни їх політичного курсу; прояви політичного екстремізму стосовно журналістів; недостатня відкритість органів державної влади для громадського контролю; відсутність дієвих механізмів захисту прав громадян; фізичне й моральне старіння, скорочення або руйнування інформаційної інфраструктури; низька платоспроможність населення.	Закриття опозиційних ЗМІ, фізичні розправи над журналістами; поширення необ'єктивної та неповної інформації; низька поінформованість населення про важливі аспекти державної політики; згортання демократичних процесів; встановлення авторитарного політичного режиму; уповільнення темпів розвитку суспільства, поглиблення відставання від розвинутих держав; міжнародна ізоляція України.
Руйнування системи цінностей, духовного та фізичного здоров'я особи, суспільства, негативні зміни їх цільових настанов	Негативний інформаційний вплив на нормативні (етичні та правові) засади індивідуальної та суспільної свідомості шляхом пропаганди жорстокості, насильства, порнографії, морального, правового та політичного нігілізму, вчень та релігійної практики релігійних культів тоталітарного характеру.	Зростання злочинності, немотивованої жорстокості; соціальна апатія; маніпулювання свідомістю особи, погіршення стану її фізичного здоров'я; відсутність консолідації суспільства, міжетнічні, міжконфесійні та соціальні конфлікти.
Маніпулювання громадською думкою з боку державної влади, фінансово-політичних кіл	Фінансова несамостійність ЗМІ, їх висока залежність від впливу з боку держави, політичних сил, суб'єктів економічної діяльності, кримінальних угруповань; вибіркова фінансова підтримка ЗМІ з боку держави; надмірна присутність державних ЗМІ в інформаційному просторі; обмежений контроль над державними ЗМІ з боку представницьких органів влади; монополізація окремих сегментів ринку інформаційних послуг.	Негативний вплив ЗМІ на суспільну свідомість; поширення неправдивої, конфіденційної інформації про особу; порушення демократичних принципів і норм діяльності держави; використання державних ЗМІ для здійснення впливу на хід і результати виборів (референдумів); загострення напруженості між гілками влади; встановлення авторитарного політичного режиму; негативне ставлення до України з боку світової спільноти.
Обмеження можливостей органів державної влади приймати адекватні рішення	Недостатнє інформаційне забезпечення державної політики; відсутність цілісної системи інформаційно-аналітичної підтримки діяльності державних органів; ігнорування владними структурами громадської думки при підготовці важливих політичних рішень; ігнорування повідомлень про факти корупції, зловживань посадових осіб, порушення прав громадян; відсутність практики звернень державних органів до неурядових аналітичних структур із замовленнями на інформаційно-аналітичну розробку певних рішень.	Прийняття неефективних та/або помилкових державних рішень, що спричиняють значні збитки; гальмування соціально-економічного розвитку країни; зубожіння широких верств населення; відставання України від розвинутих держав; втрата підтримки державної політики з боку громадськості; відчуження суспільства від держави; масові акції протесту; посилення авторитарних тенденцій у суспільній свідомості.
Порушення штатного режиму функціонування (руйнування) критично важливих інформаційних мереж, систем управління	Слабка захищеність інформаційних мереж, систем управління транспортом, енергетичної та банківської сфер, державного управління, військових формувань та ін.; комп'ютерна злочинність (комп'ютерні "віруси", атаки "хакерів", спотворення, блокування, порушення цілісності, нав'язування фальшивої інформації); радіоелектронне придушення ліній зв'язку та систем управління; фізичне руйнування інформаційної інфраструктури, в т.ч. в результаті дій природних факторів.	Порушення функціонування (руйнування) системи органів державної влади, банківської системи, транспорту, зв'язку, енергетики тощо; втрата керованості суспільно-політичними процесами, критично важливими галузями економіки країни; зниження боєздатності військових формувань; техногенні аварії та катастрофи з тяжкими наслідками.
Несанкціонований витік таємної, конфіденційної та іншої інформації з обмеженим доступом	Недостатня захищеність інформаційних мереж, автоматизованих систем управління; недостатній захист великих масивів конфіденційної інформації про особу (персональних даних), що накопичуються в різних державних і недержавних структурах; діяльність іноземних розвідок.	Значні втрати економічного, політичного, воєнного та іншого характеру для держави; завдання матеріальної та моральної шкоди фізичним і юридичним особам; порушення авторських, немайнових прав і прав на інтелектуальну власність.
Спотворення (знищення) інформаційних ресурсів, програмного забезпечення	Слабка захищеність інформації з обмеженим доступом; комп'ютерна злочинність; високий рівень залежності комп'ютерних мереж від іноземних виробників програмного забезпечення.	Завдання матеріальної та моральної шкоди фізичним і юридичним особам, державі; порушення штатного режиму функціонування (руйнування) елементів інформаційної інфраструктури та інших об'єктів.
Низький рівень інтегрованості України в світовий інформаційний простір	Нерозвиненість і низькі темпи розвитку інформаційної інфраструктури України; відсутність чітких і забезпечених ресурсами пріоритетів розвитку інформаційної сфери; висока конкуренція на світовому ринку інформаційних продуктів і послуг, низька конкурентоспроможність вітчизняних виробників; відплив за кордон спеціалістів у галузі інформаційних технологій; невідповідність правової системи України в інформаційній сфері основним принципам законодавства розвинутих країн; масові порушення прав на інтелектуальну власність; неефективна податкова політика держави.	Уповільнення темпів розвитку, зниження інтелектуального потенціалу суспільства; збільшення відставання від провідних держав у сфері інформаційних технологій; неконтрольований відплив національних матеріальних, фінансових, інтелектуальних, інформаційних та інших ресурсів; брак у міжнародного співтовариства об'єктивного уявлення про Україну; ізоляція України від світової економічної системи.

- ❖ оцінку результативності дій, витрат на проведення заходів щодо забезпечення інформаційної безпеки та їх наслідків.

3. Здійснення планової та оперативної діяльності щодо забезпечення інформаційної безпеки України, що включає:

- ❖ визначення національних інтересів в інформаційній сфері та їх пріоритетів;
- ❖ прогнозування, виявлення та оцінку можливих загроз, дестабілізуючих чинників та конфліктів в інформаційній сфері, причин їх виникнення, а також наслідків їх ескалації;
- ❖ запобігання та усунення впливу загроз та дестабілізуючих чинників на національні інтереси в інформаційній сфері;
- ❖ локалізацію, деескалацію та розв'язання інформаційних конфліктів;
- ❖ ліквідацію наслідків інформаційних конфліктів або впливу дестабілізуючих чинників.

4. Міжнародне співробітництво в сфері інформаційної безпеки, що включає:

- ❖ розробку нормативно-правової бази, що регулює інформаційні відносини між державами та їх взаємодію в галузі інформаційної безпеки;
- ❖ входження в існуючі та утворення нових двосторонніх і багатосторонніх структур (організацій), діяльність яких спрямована на спільне вирішення проблем інформаційної безпеки;
- ❖ участь у роботі керівних, виконавчих підрозділів та підрозділів забезпечення цих структур (організацій), спільне проведення планових та оперативних заходів.

Повноваження, функції та схему взаємодії елементів системи забезпечення інформаційної безпеки України визначають: Конституція України, Концепція (основи державної політики) інформаційної безпеки України, закони України, акти Президента України, постанови Кабінету Міністрів України, інші нормативно-правові акти, що регулюють відносини в інформаційній сфері.

Визначення (уточнення) та розподіл (перерозподіл) повноважень і функцій органів державної влади, побудова більш раціональної схеми їх взаємодії здійснюються на основі функціонального обстеження цих органів, всебічного обґрунтування організаційних заходів, що пропонуються, з урахуванням нових умов, потреб і можливостей їх ресурсного забезпечення.

Діяльність системи забезпечення інформаційної безпеки України є відкритою для контролю відповідно до чинного законодавства.

РОЗДІЛ 5. ОСНОВНІ НАПРЯМИ ТА ПЕРШОЧЕРГОВІ ЗАХОДИ ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ІНФОРМАЦІЙНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ

Державна політика інформаційної безпеки України визначається, виходячи з пріоритетності національних інтересів України в інформаційній сфері, та здійснюється шляхом реалізації відповідних стратегій і програм у сфері інформаційної безпеки згідно з чинним законодавством.

Основними напрямками державної політики інформаційної безпеки України є:

- ❖ забезпечення конституційних прав і свобод громадян в інформаційній сфері;
- ❖ формування відкритого й безпечного інформаційного простору;
- ❖ забезпечення захисту інформаційного простору України від негативного зовнішнього впливу;
- ❖ якісне інформаційно-аналітичне забезпечення діяльності органів державної влади та місцевого самоврядування;
- ❖ перетворення виробництва інформаційної продукції та послуг на потужний чинник економічного зростання України;
- ❖ інтеграція України до світового інформаційного простору;
- ❖ збереження власної культурної ідентичності за умов посилення процесів глобалізації;
- ❖ створення умов для ефективної діяльності системи забезпечення інформаційної безпеки України.

Серед першочергових заходів по забезпеченню інформаційної безпеки України необхідно здійснити наступні.

1. З метою забезпечення конституційних прав і свобод громадян в інформаційній сфері необхідно:

а) внести зміни та доповнення до чинного законодавства:

- ❖ до Кодексу України про адміністративні правопорушення, Кримінального кодексу України, якими встановити адміністративну та кримінальну відповідальність посадових осіб, засновників ЗМІ, умисні дії яких перешкоджають журналістам у виконанні ними своїх службових обов'язків чи пов'язані зі встановленням цензури;
- ❖ до Закону України «Про друковані засоби масової інформації (пресу) в Україні», до Цивільного та Кримінального кодексів України, якими передбачити: (1) верхню межу сум компенсацій заподіяної моральної шкоди¹⁹³ та/або підвищення розміру держав-

¹⁹³ Наприклад, для друкованих ЗМІ верхня межа не повинна перевищувати вартості разового тиражу видання.

ного мита до 5% від суми позовних вимог; (2) чіткі критерії визначення розміру компенсації заподіяної моральної шкоди¹⁹⁴; (3) розмежування оцінок журналістів та звинувачень, що можуть не відповідати дійсності; (4) створення Комісій з питань журналістської етики (досудові органи), які надають експертні висновки, що могли б враховуватися судами при прийнятті рішень; (5) скасування статей 125 «Наклеп» і 126 «Образа» Кримінального кодексу України. Справи про поширення відомостей, що не відповідають дійсності, принижують честь і гідність особи, надалі проводити лише в рамках цивільного судочинства;

❖ до Законів України «Про податок на додану вартість», «Про державну підтримку ЗМІ і соціальний захист журналістів», «Про оподаткування прибутку підприємств», «Про Єдиний митний тариф», інших законодавчих актів, якими передбачити пільгове оподаткування українських ЗМІ (крім видань еротичного, рекламного, розважального характеру); скасувати ПДВ на папір та друкування (на всьому технологічному циклі); звільнити мито на газетний папір, поліграфічне обладнання; податок на прибуток на добровільні пожертвування, гранти, благодійні внески, що надаються ЗМІ; вартість розповсюдження преси встановити залежно від ваги видання та відстані його доставки, але не вище граничних розцінок, встановлених Кабінетом Міністрів (крім видань еротичного, рекламного, розважального характеру);

❖ ухвалити Закон України «Про захист персональних даних», яким заборонити їх поширення без дозволу особи; узгодити його основні положення з Директивою 95/46/ЄС Європейського Парламенту та Ради ЄС від 24 жовтня 1995р. «Про захист (прав) фізичних осіб у зв'язку з автоматизованою обробкою персональних даних та про вільну передачу таких даних». Підписати і ратифікувати Конвенцію Ради Європи від 21 січня 1981р. №108 «Про захист (прав) фізичних осіб у зв'язку з автоматизованою обробкою персональних даних»;

❖ скасувати положення статті 27 Закону України «Про Національну Раду України з питань телебачення і радіомовлення», якими Раді надається право (за погодженням з Міністерством фінансів) встановлювати максимальні рівні розцінок за рекламу;

❖ до Цивільного кодексу України, якими визначити особливості захисту особистих немайнових прав, прав на інтелектуальну власність у мережі Інтернет, захистити права на

реєстрацію власних доменних імен, що відповідають прізвищам відомих осіб, компаній;

б) вжити організаційних заходів:

❖ відмовитися від надання вибіркового пільг для розповсюдження друкованих ЗМІ, передбачити такі пільги лише для дитячих, наукових та освітніх видань;

❖ посилити контроль над діяльністю монополістів в окремих сегментах інформаційного простору, провести їх поетапну демонополізацію. Провести тендер на визначення кількох компаній, які б займалися розповсюдженням друкованих ЗМІ, заборонити їм відмовлятися від розповсюдження видань з будь-яких, окрім фінансових, причин. Скасувати рішення про обмеження кількості Інтернет-провайдерів, які здійснюють передачу даних за кордон;

❖ здійснювати перевірки ЗМІ лише згідно із заздалегідь оприлюдненим планом, не частіше одного разу на рік;

❖ забезпечити максимальну відкритість, парламентський контроль за розслідуванням тяжких злочинів проти журналістів, можливість (у випадку необхідності) звернення за допомогою до зарубіжних урядових і неурядових організацій.

2. 3 метою формування відкритого й безпечного інформаційного простору необхідно:

а) внести зміни та доповнення до чинного законодавства:

❖ ухвалити Концепцію роздержавлення ЗМІ, якою передбачити: (1) поступову, протягом двох-трьох років¹⁹⁵ передачу прав засновників від держави до державних господарюючих підприємств, з наступною приватизацією; (2) обмеження, а потім і припинення бюджетного фінансування ЗМІ після їх роздержавлення; (3) заборону в подальшому органам державної влади та місцевого самоврядування, підприємствам з бюджетним фінансуванням засновувати ЗМІ, крім інформаційних видань та web-сайтів в Інтернет; (4) передбачити в приватизаційних зобов'язаннях можливість певного обсягу державного мовлення на радіо- та телеканалах з програмами освітнього, учбового і культурологічного характеру¹⁹⁶;

❖ до Законів України «Про друковані засоби масової інформації (пресу) в Україні», «Про телебачення і радіомовлення», якими рекомендувати ЗМІ здійснювати попередню правову експертизу матеріалів, що можуть містити інформацію, потенційно здатну завдати моральної шкоди;

¹⁹⁴ Необхідно враховувати: тираж видання, сферу розповсюдження тощо.

¹⁹⁵ Враховуючи політичні чинники, в т.ч. проведення парламентських і президентських виборів в Україні, роздержавлення загальнонаціональних ЗМІ необхідно здійснити протягом 2001р.

¹⁹⁶ На безоплатній основі або за рахунок частки акцій, що залишається у власності держави.

❖ ухвалити Закон України «Про обмеження поширення засобами масової інформації порнографії, жаків і насильства», яким передбачити: (1) визначення понять «порнографія», «насильство», «жаки»; (2) створення спеціальної Комісії з питань захисту громадської моралі (на основі вже діючої експертної комісії Міністерства культури й мистецтв) з числа державних службовців, громадських діячів, вчених, діячів культури, представників політичних партій і громадських організацій. Комісія повинна приймати рішення щодо наявності насильства, жаків та порнографії в кінофільмах, телепередачах тощо та про заборону їх показу в загальнодоступних кінотеатрах, на загальнодоступних і загальнонаціональних телеканалах; (3) здійснення продажу еротичних видань виключно в спеціалізованих магазинах, лише для повнолітніх, у закритому спеціальними обкладинками вигляді; (4) класифікацію кіно-, відео- телефільмів за категоріями, враховуючи ступінь їх можливого негативного впливу на громадську мораль. Категорія А — показ по телебаченню лише після 22:00, у кінотеатрах — лише громадянам від 18 років; категорія Б — показ по телебаченню лише після 24:00., у кінотеатрах — громадянам від 21 року; категорія В — показ виключно в спеціальних кінотеатрах та по спеціальних каналах телебачення; категорія С — заборона розповсюдження і показу в Україні; (5) уточнення відповідальності за поширення порнографії в мережі Інтернет, встановлення вікових обмежень доступу до порнографічних web-сайтів;

❖ до Кодексу України про адміністративні правопорушення, Кримінального кодексу України, якими посилити адміністративну та кримінальну відповідальність за показ і розповсюдження кіно- і відеопрокції без ліцензії;

❖ ухвалити Закон України «Про психологічний захист населення» для зменшення негативного інформаційного впливу на індивідуальну та суспільну свідомість;

б) вжити організаційних заходів:

❖ створити систему суспільного (публічно-правового) телебачення¹⁹⁷, фінансування якої передбачити за рахунок абонентської плати власників телевізорів;

❖ посилити контроль за виконанням чинного законодавства в інформаційній сфері;

❖ рекомендувати прийняти Хартію етики журналіста, в якій викласти основні морально-етичні та корпоративні правила поведінки журналістів; створити спеціальний, обраний усіма журналістами, видавцями, орган (Рада

з питань діяльності ЗМІ), який би визначав порушення зазначених правил та вживав до порушників заходів громадського осуду;

❖ регулярно проводити парламентські слухання з питань поширення порнографії, жаків, насильства в інформаційному просторі України;

❖ створити умови для виробництва спеціальних пристроїв, що обмежують доступ неповнолітніх до порнографічних web-сайтів; встановити спеціальні фільтри на комп'ютерах в органах державної влади, освітніх закладах, бюджетних установах;

❖ утворити державну науково-дослідну структуру для вивчення впливу новітніх релігійних практик на психічне здоров'я людини та інформування громадськості про можливі загрози.

3. З метою забезпечення захисту інформаційного простору України від негативного зовнішнього впливу необхідно:

а) внести зміни та доповнення до чинного законодавства:

❖ ухвалити Закон України «Про захист інформації в інформаційно-телекомунікаційних системах», яким передбачити: (1) вимоги та правила захисту інформації в цих мережах (зокрема, в інформаційних системах органів державної влади та місцевого самоврядування, автоматизованих системах управління військових формувань), що є власністю держави, або інформації з обмеженим доступом, захист якої гарантується державою; (2) обов'язкові умови захисту інформації при наданні послуг передачі даних, у т.ч. з використанням Інтернет; (3) проведення законного моніторингу мереж передачі даних виключно на засадах національного та міжнародного законодавства, зокрема, положень резолюції Ради Європи ENFOPOL 98; зобов'язати Інтернет-провайдерів зберігати відомості про Інтернет-трафік протягом півроку та надавати свідчення про нього за рішенням суду;

❖ ухвалити новий розділ Кримінального кодексу України, в якому визначити види комп'ютерних злочинів та встановити кримінальну відповідальність за їх вчинення: (1) несанкціонований доступ до інформації в автоматизованих системах (АС); (2) несанкціонований доступ до програмних засобів АС; (3) умисне порушення цілісності, спотворення, блокування, знищення інформації в АС; (4) умисне спотворення чи знищення програмних засобів в АС; (5) несанкціоноване використання інформації з АС; (6) умисне порушення функціонування АС;

¹⁹⁷ 19 жовтня 2000р. Верховною Радою України прийнятий Закон України «Про створення системи Суспільного телебачення і радіомовлення України», на який 28 листопада 2000р. Президентом України було накладене вето. Передбачене законом фінансування за рахунок коштів державного бюджету системи Суспільного телебачення і радіомовлення є неприйнятним.

б) вжити організаційних заходів:

- ❖ провести комплексну експертизу впровадження в Україні стандартів Міжнародної організації стандартів (ISO) в галузі криптографічного захисту інформації;

- ❖ створити умови для виробництва вітчизняного програмного забезпечення для використання в органах державної влади та місцевого самоврядування, оснащених комп'ютерними системами, в яких зберігається та обробляється інформація з обмеженим доступом;

- ❖ розробити правила закупівлі комп'ютерів, програмного забезпечення для їх використання в органах державної влади;

- ❖ правоохоронним органам надавати допомогу та рекомендації державним органам, суб'єктам господарювання та окремим користувачам стосовно боротьби з комп'ютерними вірусами та комп'ютерною злочинністю; створити web-сайт з вільним доступом, на якому б оприлюднювалася така інформація;

- ❖ у складі Міністерства внутрішніх справ створити підрозділи для боротьби зі злочинністю в сфері новітніх інформаційних технологій (комп'ютерною злочинністю); розробити програму підготовки (перепідготовки) кадрів для потреб цих підрозділів;

- ❖ створити умови для зацікавлення страхових компаній у впровадженні страхування від наслідків комп'ютерних злочинів та інших інформаційних ризиків.

4. 3 метою якісного інформаційно-аналітичного забезпечення діяльності органів державної влади та місцевого самоврядування необхідно:**а) внести зміни та доповнення до чинного законодавства:**

- ❖ до Кодексу України про адміністративні правопорушення, якими встановити адміністративну відповідальність державних службовців за невиконання статті 32 Закону України «Про інформацію», в т.ч. заборонити їм на певний час займати посади на державній службі;

- ❖ до статті 27 Закону України «Про друковані засоби масової інформації (пресу) в Україні», статті 34 Закону України «Про телебачення і радіомовлення», якими передбачити повідомлювальний принцип акредитації журналістів при органах державної влади, їх вільний доступ на брифінги, прес-конференції посадових осіб за редакційними посвідченнями;

- ❖ до статті 32 Закону України «Про інформацію», якими визначити необхідність відповіді на інформаційні запити та звернення громадян, подані електронною поштою;

б) вжити організаційних заходів:

- ❖ створити цілісну систему інформаційно-аналітичної підтримки діяльності органів

державної влади, яка б виконувала наступні функції: (1) автоматизація процесу збору, обробки та використання інформації, електронний документообіг; (2) формування бази даних центральних і місцевих органів державної влади, органів місцевого самоврядування; (3) здійснення оперативного інформаційно-аналітичного забезпечення керівництва держави в надзвичайних (нештатних) ситуаціях, зокрема, через створення мережі ситуаційних центрів; (4) формування бази даних типових моделей вирішення проблемних ситуацій за різними напрямками державного управління, в т.ч. на основі досвіду інших країн; (5) сприяння координації діяльності органів державної влади з використанням можливостей системи. Передбачити: можливість доступу громадян до відкритої інформації в системі; захист її від несанкціонованого доступу (організаційно-адміністративні заходи, програмні та інженерно-технічні засоби); адаптованість системи до світових інформаційних мереж; єдині нормативно-правові, програмні, технічні, лінгвістичні вимоги до неї;

- ❖ затвердити програму підготовки (перепідготовки) державних службовців для освоєння ними новітніх інформаційних технологій, отримання знань і практичних навичок щодо захисту інформації;

- ❖ впровадити практику публічного обговорення проектів нормативно-правових актів Кабінету Міністрів, міністерств, центральних органів виконавчої влади, місцевих державних адміністрацій; публікувати тексти проектів нормативно-правових актів у центральній та місцевій пресі відповідно, практикувати обговорення запланованих державних рішень на радіо і телебаченні;

- ❖ розповсюдити практику організації «гарячих телефонних ліній» на рівень місцевих державних адміністрацій, публікувати в місцевій пресі звіти про виконання заходів, яких було вжито (аналогічні звіти про дії Уряду оприлюднювати в газеті «Урядовий кур'єр»);

- ❖ створити web-сайти всіх міністерств, центральних органів виконавчої влади, обласних державних адміністрацій, на яких розміщувати: відомості про організаційну структуру, склад та основні види діяльності установи, номер «гарячого телефону»; тексти нормативних актів, прийнятих установою; оперативну інформацію; важливі повідомлення; бланки документів;

- ❖ щорічно публікувати звіти міністерств, центральних органів виконавчої влади, місцевих державних адміністрацій, органів місцевого самоврядування про проведену роботу та структуру витрат бюджетних (позабюджетних) коштів;

- ❖ створити єдину систему зв'язків із громадськістю; при місцевих державних адміністраціях утворити Громадські ради, на

засідання яких виносити актуальні питання регіонального розвитку та шляхи їх вирішення; до складу Громадських рад можуть входити представники політичних партій, громадських організацій, вчені, підприємці, представники ЗМІ.

5. 3 метою перетворення виробництва інформаційної продукції та послуг на потужний чинник економічного зростання України необхідно:

а) внести зміни та доповнення до чинного законодавства:

- ❖ до Законів України «Про податок на додану вартість», «Про оподаткування прибутку підприємств», «Про Єдиний митний тариф», інших законодавчих актів, якими встановити податкові пільги для діяльності в сфері виробництва і розповсюдження новітніх інформаційних технологій, програмного забезпечення, виробництва комп'ютерів, Інтернет-ринку;

- ❖ до Закону України «Про державний бюджет на 2001р.» (і далі), якими забезпечити через захищені статті державного бюджету пріоритетне фінансування Національної програми інформатизації відповідно до визначених потреб;

- ❖ ухвалити Закони України «Про електронні документи і електронний документообіг», «Про електронний цифровий підпис», до їх прийняття ухвалити відповідні Укази Президента України;

- ❖ ухвалити Закон України «Про Інтернет-видання», яким визначити правовий статус, особливості діяльності, повідомлювальний порядок реєстрації Інтернет-видань;

б) вжити організаційних заходів:

- ❖ створити робочу групу із залученням представників компаній, що працюють у сфері новітніх інформаційних технологій, для: (1) розробки Концепції та Державної програми розвитку Інтернет в Україні; (2) підготовки законопроектів з цих питань; (3) розробки механізмів захисту інформації, моніторингу та фільтрації протиправної інформації; (4) розгляду питань адміністрування національного домену .ua;

- ❖ впровадити систему підготовки (перепідготовки) висококваліфікованих кадрів у сфері інформаційних технологій, у т.ч. за кордоном (за рахунок іноземних програм технічної допомоги). З особами, які направляються за кордон, укладати контракт, що передбачає відшкодування витрат держави у випадку їх неповернення до України. Укладати договори з країнами, куди від'їжджають українські фахівці, щодо надання їм гарантій (трудоових, пенсійних, соціальних, на інтелектуальну власність). Вирішити питання щодо компенсації українській стороні витрат на

підготовку фахівців у випадку їх виїзду за кордон, спрощення візових процедур для забезпечення контактів цих фахівців з родичами, розподілу податків від їх доходів;

- ❖ сприяти ініціативі Інтернет-провайдерів щодо Інтернет-підтримки середніх навчальних закладів, особливо в сільській місцевості;

- ❖ модернізувати та реконструювати інформаційну інфраструктуру, зокрема, лінії зв'язку (подальше впровадження оптико-волоконних ліній, цифрового сегменту), мережі передачі даних, збільшити кількість електронних АТС;

- ❖ збільшити кількість годин у шкільних програмах на вивчення та опанування навичками роботи в Інтернет, розробити та видати шкільні підручники з цього предмету, продовжити роботу по комп'ютеризації шкіл. У межах кошторисів на утримання шкіл передбачити оплату Інтернет-послуг. Регулярно проводити всеукраїнські олімпіади з комп'ютеризації для школярів і студентів. Надати їх переможцям пільги для вступу до ВНЗ та зарахування на роботу. У ВНЗ ввести додаткові курси, пов'язані з вивченням Інтернет; спільно із зацікавленими Інтернет-провайдером створити спеціальні учбові web-сайти з різних предметів (математики, фізики та ін.);

- ❖ створити організацію, яка б здійснювала реєстрацію доменних імен зони .ua;

- ❖ створити умови для впровадження електронної системи купівлі квитків, бронювання номерів в готелях, електронної комерції тощо.

6. 3 метою інтеграції України до світового інформаційного простору необхідно:

а) внести зміни та доповнення до чинного законодавства:

- ❖ узгодити основні положення законопроектів «Про кабельне, ефірно-кабельне телебачення і телеінформаційні мережі», «Про телекомунікації», «Про міжнародний обмін масовою інформацією», «Про національні інформаційні ресурси», «Про діяльність у сфері інформатизації» з принципами законодавства Європейського Союзу;

- ❖ ратифікувати Європейську Конвенцію про транскордонне телебачення;

б) вжити організаційних заходів:

- ❖ приєднатися до стандартів ISO в галузі новітніх інформаційних технологій;

- ❖ організувати мовлення каналу супутникового телебачення для трансляції на зарубіжні країни, забезпечити його державне фінансування; створити іномовні інформаційні ресурси про економічний, науковий, освітній, культурний, туристичний потенціал України;

- ❖ сприяти обміну ефірним часом у FM-діапазоні між радіостанціями світових столиць і України; розповсюдженню державних офіційних видань за кордоном; визначити підготовку новин для закордонних інформаційних агентств однією з пріоритетних функцій Укрінформу;

- ❖ розвивати співпрацю з Генеральним директором Європейської Комісії «Інформаційне суспільство»;

- ❖ взяти участь у конкурсі ЄС: проекти для програми IST (*Information Society Technologies*);

- ❖ з метою просування позитивного іміджу України у світовий інформаційний простір, запровадити цільові програми «Світові зірки України» (створення web-сайтів, закордонні поїздки відомих у світі українців, поширення матеріалів через ЗМІ тощо); залучити громадські організації, незалежних експертів до обговорення проблем інтеграції України до світового інформаційного простору, підготовки та проведення окремих заходів;

- ❖ створити інформаційні центри при посольствах України із залученням джерел спонсорського фінансування їх діяльності. Визначити одним із пріоритетів нової Державної програми співпраці з українською діаспорою залучення інформаційного, культурного потенціалу українців за кордоном;

- ❖ організувати систему професійної підготовки з інформаційних технологій для державних службовців, які представляють Україну за кордоном. Проводити перепідготовку на курсах PR співробітників посольств і закордонних представництв (радників з питань преси та інформації, прес-аташе, радників з питань культури та освіти). При Дипломатичній академії МЗС України організувати вищі курси міжнародних PR-технологів;

- ❖ створити умови для організації неурядового Фонду, який сприяв би формуванню позитивного міжнародного іміджу України. Його засновниками можуть бути крупні вітчизняні бізнесові структури, зацікавленні у просуванні своєї продукції на зовнішні ринки, впливові громадські організації та ЗМІ.

7. 3 метою збереження власної культурної ідентичності за умов посилення процесів глобалізації необхідно:

а) внести зміни та доповнення до чинного законодавства:

- ❖ внести зміни та доповнення до Закону України «Про друковані засоби масової інформації (преси) в Україні», якими встановити, що видання, які мають закордонні аналоги, повинні містити не менше 50% інформації українського походження;

б) вжити організаційних заходів:

- ❖ забезпечити виконання Державної програми розвитку національного книговидавництва та преси; передбачити державне фінансування реконструкції та розвитку поліграфічної бази;

- ❖ створити умови для підвищення конкурентоспроможності українських ЗМІ, якості їх технічної оснащеності, підвищення фінансової спроможності; підвищити рівень соціального захисту працівників ЗМІ;

- ❖ створити Національну систему інформаційних ресурсів, електронні каталоги центральних і регіональних бібліотек, архівів (до 2004р. їх основні фонди перевести в електронний вигляд) та забезпечити доступ до них через Інтернет; збільшити кількість інформаційно-пошукових систем, які б могли здійснювати повноцінний пошук українською мовою, мовно адаптованих програмних продуктів;

- ❖ посилити боротьбу з контрабандою іноземних друкованих видань та книг, аудіо-, відео-, кіно- та іншої інформаційної продукції.

8. 3 метою створення умов для ефективної діяльності системи забезпечення інформаційної безпеки необхідно:

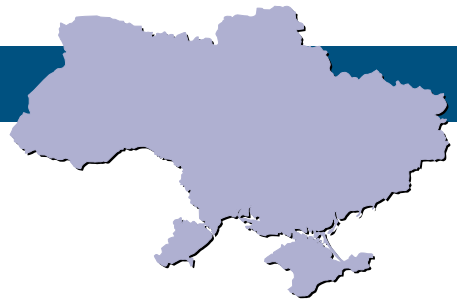
- ❖ посилити роль РНБО України як головного органу координації та контролю на міжвідомчому рівні у сфері інформаційної безпеки; питання інформаційної безпеки розглядати на засіданнях РНБО України не рідше одного разу на рік¹⁹⁸; у структурі Апарату РНБО України створити Управління проблем інформаційної безпеки, на яке покласти функції моніторингу загроз інформаційній безпеці України, підготовки заходів щодо їх запобігання та локалізації;

- ❖ перед прийняттям організаційних рішень проводити функціональне обстеження діючих органів державної влади. Відповідні укази глави держави повинні включати додатки, в яких визначаються повноваження, функції та схема взаємодії органів державної влади, що утворюються або реформуються;

- ❖ провести комплексне функціональне обстеження всіх державних органів, що утворюють систему забезпечення інформаційної безпеки України, з метою уникнення дублювання ними окремих функцій (ліквідації надмірних структур), забезпечення виконання повного переліку функцій, необхідних для забезпечення ефективної роботи цілісної системи. Подати Президентові України конкретні пропозиції щодо структурних змін у системі державних органів, а також зміни та доповнення до положень, що визначають засади їх діяльності;

- ❖ утворити в структурі обласних державних адміністрацій управління реалізації державної політики інформатизації. ■

¹⁹⁸ Наступне таке засідання спланувати і провести вже в II кварталі 2001р.

ІНФОРМАЦІЙНА БЕЗПЕКА УКРАЇНИ:

ПРОБЛЕМИ ТА ШЛЯХИ ЇХ ВИРІШЕННЯ

Готуючи аналітичну доповідь «Актуальні проблеми інформаційної безпеки України», ми звернулися до авторитетних українських політиків, урядовців та експертів викласти їх бачення основних підходів до визначення національних інтересів України в інформаційній сфері, загроз інформаційній безпеці, а також першочергових завдань щодо їх нейтралізації.

Експерти УЦЕПД запропонували учасникам заочного круглого столу відповісти на наступні питання:

1. У чому полягають національні інтереси України в інформаційній сфері?
2. Які загрози інформаційній безпеці на сьогодні є актуальними?
3. Яких заходів необхідно взяти для нейтралізації цих загроз?

Ми висловлюємо глибоку вдячність за ґрунтовні оцінки й конкретні пропозиції віце-прем'єр-міністру України Миколі ЖУЛИНСЬКОМУ, голові Комітету Верховної Ради з питань свободи слова та інформації Олександрові ЗІНЧЕНКУ, заступнику Секретаря Ради національної безпеки і оборони України - директору Національного інституту стратегічних досліджень Олександрові БЄЛОВУ, голові Державного комітету зв'язку та інформатизації України Олегу ШЕВЧУКУ, заступнику голови Служби безпеки України - керівнику Департаменту спеціальних телекомунікаційних систем та захисту інформації Григорію ЛАЗАРЄВУ, президенту компанії Lucky Net Артуру ГАБОВИЧУ.

Особливо хотіли б відзначити згоду керівників органів виконавчої та законодавчої влади висловити свої погляди на сторінках журналу. Це, на наш погляд, свідчить про те, що у владних структурах зростає розуміння важливості взаємодії з неурядовими організаціями. Така співпраця, з одного боку, сприяє розвитку громадянського суспільства в Україні, а з іншого — може бути використана для інформаційно-аналітичної підтримки законодавчої роботи Верховної Ради, діяльності органів виконавчої влади по забезпеченню інформаційної безпеки України.

На нашу думку, наведені нижче відповіді представляють значний інтерес, оскільки вони належать саме тим посадовим особам і фахівцям, які реально впливають на прийняття державних рішень щодо підготовки та реалізації заходів в інформаційній сфері України.

Оцінки й пропозиції учасників круглого столу були враховані при підготовці аналітичної доповіді УЦЕПД.

**Микола ЖУЛИНСЬКИЙ,
віце-прем'єр-міністр
України**

1. У чому полягають національні інтереси України в інформаційній сфері?

Сучасна інформаційна політика України здійснюється, як всі ми бачимо, в умовах протистояння у сфері ідеології та політики і недостатнього фінансово-технічного забезпечення державних позицій.

На суспільство, особливо останнім часом, чиниться масована інформаційна експансія, чому сприяють нестихаюча політична боротьба, а подекуди недосконалість нашого законодавства або ж невміння його застосовувати. А тим часом, інформаційна галузь (у широкому розумінні) належить до стратегічних інтересів будь-якої країни і тому потребує особливої уваги.

Ознакою сучасності є значне збільшення питомої ваги інформаційних технологій у зростанні ВВП, обсягів експорту, задоволенні нагальних потреб суспільства. Особливо це помітно на досвіді розвинутих країн та країн, що розвиваються. Тому, **якщо Україна не бажає стати країною «третього світу», вона має докласти максимум зусиль для розвитку власної інформаційної сфери.** Це — мета на перспективу, бо наздогнати розвинуті країни в наступні 20-30 років — завдання не з легких. Але, якщо сьогодні цим не турбуватися, то й через 20-30 років воно залишиться нерезультативним.

Україна прагне до інтеграції в європейську спільноту, а це означає, зокрема, й інтеграцію її до європейського інформаційного простору. Це — спосіб отримати широкий доступ до світових «інформаційних комор», зробити Україну привабливішою, прогнозованішою державою, впровадити демократичні стандарти життя українського суспільства. З іншого боку, Україна не зможе стати рівноправним членом європейської та світової спільноти, якщо їй не вдасться одночасно зберегти власні цінності, самоідентифікацію, суверенітет.

Не менш значущим «інформаційним інтересом» є задоволення потреб суспільства, держави, суб'єктів діяльності, пересічних громадян в отриманні, використанні та поши-

ренні інформації, захист їх прав і свобод. Без виконання цього завдання країна не може вважатися демократичною, ніколи не здобуде гідного місця в світовій спільноті. Без цього держава також не може розраховувати на дієву підтримку своєї політики з боку громадськості та, відповідно, — на випереджувальний розвиток економіки, освіти, зростання інтелектуального потенціалу нації.

2. Які загрози інформаційній безпеці України на сьогодні є актуальними?

Наявність загроз обумовлюється існуванням усередині України, в її міжнародному оточенні сил, інтереси яких, м'яко кажучи, не збігаються з національними інтересами України. Разом з тим, держава не завжди готова до появи таких нових явищ та тенденцій, як поширення сфер впливу Інтернету, е-комерція, конкурентна боротьба на ринках інформаційних послуг тощо. До головних чинників, що впливають на стан інформаційної безпеки України, я б відніс такі:

- ❖ руйнування інтелектуального потенціалу, неготовність існуючої системи освіти до підтримки процесів випереджувального розвитку України;
- ❖ неспроможність української еліти сформулювати зрозумілу та привабливу для суспільства національну ідею;
- ❖ низький загальний рівень розвитку інформаційної інфраструктури, що не виключає можливості експансії іноземних компаній на ринок інформаційних послуг України;
- ❖ неконтрольована діяльність окремих сил, ЗМІ та осіб, спрямована на руйнування моральних цінностей, свідомості української нації, підрив її морального та фізичного здоров'я;
- ❖ порушення прав і свобод громадян, суб'єктів діяльності щодо отримання, використання та розповсюдження інформації;
- ❖ втрата довіри до влади з боку значної частки населення внаслідок розповсюдження компроменту, застосування брудних політичних технологій, особливо під час виборних кампаній.

3. Яких заходів необхідно вжити для нейтралізації цих загроз?

Реалізація національних інтересів, вирішення нагальних проблем мають певний технологічний цикл, який складається з послідовності взаємопов'язаних дій. Тому про першочергові заходи має сенс вести мову, якщо існує бачення кінцевих цілей та загального переліку дій, що мають призвести до їх реалізації.

Загальний технологічний цикл охоплює такі етапи, як визначення цілей та формуван-

ня стратегій їх реалізації, кадрове забезпечення діяльності державних органів, організаційне, матеріальне та фінансове забезпечення заходів, контроль процесу та результатів їх виконання.

На мій погляд, зараз треба сконцентрувати зусилля на створенні сприятливого середовища, в якому держава, суспільство, суб'єкти діяльності мали б можливості для випереджувального розвитку. А це неможливо без удосконалення українського законодавства, доведення його до європейських стандартів; без підйому системи виховання та освіти, починаючи з дитячих садочків; без створення сприятливого інвестиційного клімату, притоку в Україну нових технологій; без створення в Україні ефективного інформаційного простору, цивілізованого ринку інформаційних послуг, підвищення конкурентоспроможності вітчизняних суб'єктів інформаційної діяльності. І, нарешті, — інформаційна політика держави ніколи не буде ефективною без визначення у головному — в тій національній ідеї, яка має бути стрижневою для формування національного інформаційного простору, для консолідації суспільства, для виховання підрастаючого покоління в дусі патріотизму та національних традицій. ■

Олександр ЗІНЧЕНКО,
голова Комітету Верховної
Ради з питань свободи
слова та інформації

1. У чому полягають національні інтереси України в інформаційній сфері?

Розвиток інформаційної сфери сьогодні активно впливає на всю життєдіяльність держави. Останнім часом ми можемо спостерігати, як у світі поширюються процеси глобалізації через впровадження новітніх інформаційних технологій, спрямованих на розбудову сучасного інформаційного суспільства. Тому вага інформаційної сфери все більше зростає — як в житті громадян, зокрема, в розвитку суспільства, так і в функціонуванні держави.

Перш за все, національні інтереси України в інформаційній сфері полягають у створенні законодавчого поля для розвитку національних електронних та неелектронних засобів масової інформації, розвитку інформаційної інфраструктури та її конкурентоздатності.

Такий підхід сприяв би реалізації конституційних прав і свобод громадян в отриманні та поширенні інформації, забезпеченню непорушності конституційного устрою, суверенітету і територіальної цілісності України, політичної, економічної і соціальної стабільності, забезпеченню законності і правопорядку, розвитку рівноправної і взаємовигідної міжнародної співпраці, інтеграції України в міжнародне інформаційне середовище.

2. Які загрози інформаційній безпеці України на сьогодні є актуальними?

На сьогоднішній день в Україні існують передумови для загроз у сфері інформаційної безпеки, які негативно можуть вплинути на розвиток демократичного суспільства в державі.

Серед політичних передумов, на жаль, слід зазначити наявність фактів стосовно дій деяких органів державної влади, що були спрямовані на обмеження конституційних прав громадян та свободи слова в Україні, на впровадження політичної цензури.

Введення цензури іноді практикується і з боку засновників засобів масової інформації. Стається так, що газети або телерадіоканали фактично бувають монополізовані і належать власникам, які підтримують політику тієї чи іншої політичної сили. Відомі також факти тиску органів державної влади на ЗМІ з метою зміни їх політичного курсу або маніпулювання масовою свідомістю.

Нецивілізованою є й «інформаційна закритість» деяких державних структур. Більшість органів державної влади України не представлені у вигляді власних Інтернет-сторінок у всесвітній комп'ютерній мережі.

Особливе занепокоєння викликає намагання ввести елементи політичної цензури в мережі Інтернет.

До фінансово-економічних передумов слід віднести складний фінансовий стан більшості українських ЗМІ, незадовільний і обмежений розвиток рекламного ринку, відносно високі ціни на друковані ЗМІ.

Найбільш рельєфними зовнішніми передумовами для виникнення загроз інформаційній безпеці є заходи з боку інших країн для проведення інформаційно-культурних експансій, спеціальні інформаційні операції інших держав, а також зростання відтоку за кордон вітчизняних спеціалістів у галузі сучасних інформаційних технологій.

3. Яких заходів необхідно вжити для нейтралізації цих загроз?

Що стосується Верховної Ради як законодавчого органу, то, на мій погляд, необхідно вжити наступних заходів:

- ❖ внести зміни до Закону України «Про державну підтримку ЗМІ та соціальний захист журналістів», якими передбачити пільгове оподаткування українських ЗМІ для створення умов їх фінансово-економічної незалежності;

- ❖ прийняти, з урахуванням набутого досвіду, нову редакцію Закону України «Про друковані засоби масової інформації (пресу) в Україні»;

- ❖ ухвалити Закон України «Про психологічний захист населення» для зменшення негативного впливу на психічне здоров'я людини;

- ❖ підготувати законопроект «Про захист інформації в інформаційно-телекомунікаційних системах», який би визначив засади захисту інформації, що є власністю держави, або інформації, захист якої гарантується державою;

- ❖ створити законодавче поле для забезпечення права громадян на отримання повної і достовірної інформації про діяльність органів державної влади, в т.ч. силових відомств (за виключенням відомостей, що становлять державну або військову таємницю);

- ❖ розробити законодавчі механізми щодо правового захисту суспільства від негативно-го впливу передач, кіно-, телефільмів, а також ресурсів українського сегменту мережі Інтернет, що пропагують насильство та порнографію.

Внесення зазначених змін і доповнень до чинної законодавчої бази сприятиме більш повному задоволенню інформаційних потреб громадян, держави і суспільства, а також локалізації загроз інформаційній безпеці України. ■

1. У чому полягають національні інтереси України в інформаційній сфері?

Інформаційна сфера за сучасних умов поступово набуває усіх ознак ключової сфери суспільно-політичного життя. Успіхи чи невдачі в цій сфері великою мірою визначають

загальну ефективність державної політики. Нехтування цією проблематикою може призвести до фактичної втрати суверенітету та незалежності, виключення України назавжди з числа розвинених держав. Зростання суспільної ролі інформації значною мірою відбивається й на визначенні національних інтересів сучасної країни. Нині серед основних національних інтересів України в інформаційній сфері можна визначити такі.

- ❖ Забезпечення конституційних прав громадян на свободу отримання, зберігання та поширення інформації.

- ❖ Забезпечення належного рівня інформаційної достатності для ухвалення ефективних рішень державними установами, комерційними фірмами, недержавними організаціями та фізичними особами України.

- ❖ Забезпечення розвитку сфери виробництва та споживання інформаційних товарів і послуг в Україні за умов випереджувального розвитку національних суб'єктів цієї сфери, незалежно від їх форми власності.

- ❖ Залучення України до процесів у світовому інформаційному просторі як потужного виробника інформаційних товарів і послуг та забезпечення належного рівня присутності України в ньому.

- ❖ Збереження власної культурної ідентичності за умов посилення процесів глобалізації.

2. Які загрози інформаційній безпеці України на сьогодні є актуальними?

Відповідно до визначених інтересів та загальних умов функціонування інформаційної сфери в Україні нині найактуальнішими загрозами національній безпеці в цій сфері є наступні.

- ❖ Невиваженість державної політики в інформаційній сфері та низька кваліфікація кадрів, слабкість позицій держави як суб'єкта інформаційного ринку.

- ❖ Відсутність або слабка розвиненість інформаційної інфраструктури, низький рівень впровадження сучасних інформаційних технологій, занепад власного виробництва та науково-технологічної бази в цій сфері.

- ❖ Спотвореність способів залучення України до процесів глобалізації в інформаційній сфері, невідповідний рівень інформаційної присутності України в світі.

- ❖ Інформаційна експансія з боку інших держав; розробка та використання проти України засобів інформаційної зброї зарубіжними державами, міжнародними й вітчизняними злочинними та підіривними організаціями.

- ❖ Недостатній професійний, інтелектуальний та творчий рівень українських виробників інформаційних продуктів і послуг, їх неконкурентоспроможність на світовому інформаційному ринку.

- ❖ Порушення встановлених режимів зберігання та розповсюдження інформації, зокрема, нехтування правами інтелектуальної власності та несанкціонований витік інформації, що становить державну або інші, встановлені законодавством, види таємниці.

- ❖ Нехтування законними правами громадян на отримання, розповсюдження та зберігання інформації.

3. Яких заходів необхідно вжити для нейтралізації цих загроз?

Серед найважливіших заходів з нейтралізації загроз в інформаційній сфері можна назвати наступні.

- ❖ Розробка та втілення єдиної інформаційної державної політики, підготовка Концепції формування в Україні інформаційного суспільства.

- ❖ Розвиток національної інформаційної інфраструктури, приватизація «Укртелекому» та подальша лібералізація українського ринку телекомунікацій за умов дотримання вимог національної безпеки.

- ❖ Вдосконалення нормативно-правової бази в інформаційній сфері, зокрема, шляхом ухвалення Інформаційного кодексу України.

- ❖ Посилення державного контролю за виконанням вимог чинного законодавства в інформаційній сфері.

- ❖ Формування єдиної системи державних зв'язків з громадськістю, посилення ролі держави як потужного виробника інформаційного продукту за рахунок ефективнішого використання наявних ресурсів.

- ❖ Розвиток вітчизняного сегменту всесвітньої інформаційної мережі Інтернет, зокрема — посилення присутності державних установ у мережі.

- ❖ Сприяння вітчизняному інформаційному виробництву через послаблення податкового пресу, зокрема, впровадження податкових пільг на книговидавництво.

- ❖ Врахування вимог щодо підвищення ефективності інформаційної роботи в органах державної влади під час реалізації адміністративної реформи.

- ❖ Здійснення заходів з підвищення кваліфікації державних службовців, інших спеціалістів у сфері роботи з інформацією.

Реалізація цих та інших заходів дозволить підвищити рівень інформаційної безпеки та захистити Україну від негативних наслідків нехтування інформаційною проблематикою. ■

Олег ШЕВЧУК,
голова Державного
комітету зв'язку та
інформатизації України

1. У чому полягають національні інтереси України в інформаційній сфері?

Першочерговим інтересом України, і не лише у сфері інформаційних технологій (ІТ), є збереження на світовій арені позицій як країни з високим інтелектуальним і технологічним потенціалом. Розробки наших фахівців протягом багатьох десятиріч є джерелом ідей та ноухау для наукоємних галузей промисловості не лише Європи, але й світу.

Настав час використати цей кадровий потенціал для зміцнення вітчизняної економіки, зокрема, в галузі інформаційних технологій. Беручи до уваги останні міжнародні акти у сфері інформатизації, до яких приєдналася Україна, а також загальну активізацію процесів побудови глобального інформаційного простору (зокрема транснаціональної і трансконтинентальної електронної комерції), слід констатувати, що наша держава безпосередньо зацікавлена у входженні до нового, інформаційного світу як рівноправний партнер.

До національних інтересів України входить також участь наших організацій у міжнародній стандартизаційній діяльності в галузі ІТ. Це питання не лише наукового чи політичного престижу. Участь у напрацюванні стандартів та специфікацій забезпечує вигідніші умови для міжнародної та внутрішньої конкуренції як у продажі, так і у виробництві вітчизняної продукції.

Крім того, в жодному випадку не слід випускати з уваги питання власне національної складової глобального інформаційного простору. Це й розробка мовно та культурно адаптованих програмних продуктів, і запровадження фільтрів інформаційного вмісту відповідно до національної стратегії, і найважливіше — просвітницькі та спеціальні освітянські заходи для забезпечення виконання в щонайповнішому обсязі принципу універсального обслуговування. Це — один із основоположних принципів інформаційного суспільства, визнаний усіма країнами, компаніями та організаціями — учасниками Глобального інформаційного простору.

Актуальність цього питання та першочергові завдання досить повно відображені в

Указі Президента України від 31 липня 2000р. №928 «Про заходи щодо розвитку національної складової глобальної інформаційної мережі Інтернет та забезпечення широкого доступу до цієї мережі в Україні». Значна увага в Указі приділяється питанням дотримання умов інформаційної екології та безпеки для всіх суб'єктів економічних та суспільних відносин.

Отже, як бачимо, спектр національних інтересів у сфері запровадження ІТ дуже широкий, він охоплює всі сторони життя і держави, і суспільства, і кожного громадянина.

2. Які загрози інформаційній безпеці України на сьогодні є актуальними?

Концепція інформаційної безпеки України є частиною загальної стратегії Уряду нашої держави стосовно впровадження ІТ та розвитку інформаційного суспільства. Зараз, відповідно до Указу Президента, фахівцями Державного комітету зв'язку та інформатизації розробляється Програма розвитку Інтернет в Україні. Вона зорієнтована на створення на базі Інтернет інформаційного та економічного середовища, що сприятиме відновленню ролі України як активного учасника європейських та світових процесів. Глобальна інформаційна мережа дійсно має достатній потенціал для того, аби з часом наша держава вийшла на провідні позиції за економічними, політичними, соціальними, правовими, технологічними, науковими та іншими показниками.

Однак, як показав аналіз розвитку країн з перехідною економікою, національний ринок Інтернету не може дати відчутних вкладень у ВВП, що їх можна було б порівняти з традиційними секторами економіки, у короткій термін. Звідси випливають серйозні суперечності між національним та міжнародними ринками Інтернету.

З одного боку, національний ринок Інтернету для країн з перехідною економікою може бути цікавим з економічної точки зору лише в тому випадку, якщо його розвиток стимулюватиме розвиток інших, традиційних секторів ринку. А з іншого — ізоляціонізм держав у галузі Інтернет таїть у собі серйозні стратегічні наслідки для їх економіки.

Визнаючи диспропорції в правовому й економічному розвитку різних країн, уряди США, ЄС та Японії ще в 1997р. опублікували спільний документ, котрий визначав критерії готовності країн до участі в процесі розвитку Інтернет і переходу до електронної комерції та інформаційного суспільства.

Цими критеріями є:

- ❖ основні принципи політики держави стосовно оподаткування, митних тарифів та

систем електронних платежів в умовах Інтернету й електронної комерції;

- ❖ позиція держави стосовно інтелектуальної власності, авторського права, патентів і торгових марок;

- ❖ склад національних інформаційних ресурсів, захист інформації, законний моніторинг і фільтрація;

- ❖ розвинена інформаційна інфраструктура;

- ❖ загальнодоступні універсальні інформаційні послуги та високопрофесійні трудові ресурси.

Специфіка Інтернет полягає в тому, що міжнародний і внутрішній економічний фактори в його функціонуванні є нерозривними. Тому питання інформаційної безпеки мають вирішуватися з урахуванням і тих, і інших. Адже саме вони, фактично, визначають і загальний зміст, і окремі деталі розвитку Інтернету в Україні. Більше того, невірне вирішення будь-якого з цих питань створюватиме потенційну загрозу не лише для безпеки інформаційної, але й для національної безпеки в цілому.

Зокрема, одним із факторів, які слід обов'язково враховувати, є національні особливості, пов'язані з роллю України в процесі розвитку промислового потенціалу колишнього Радянського Союзу. Висока концентрація промисловості в Україні підготувала ґрунт для мотивації населення до отримання й збереження високого рівня освіти й інтелектуального потенціалу. Цей фактор є чинним і сьогодні, він відбивається у прагненні молоді до досягнення ІТ, включаючи технології Інтернет.

Таким чином, економіку України сьогодні визначає не лише процес відновлення потенціалу промислового, але й фактор високого інтелектуального потенціалу. Вільна й безпечна робота цих потенціалів на майбутнє української економіки має бути захищена. Питання інформаційної, економічної і технічної безпеки, отже, є одним з пріоритетів інформаційної політики нашої держави.

Цей пріоритет вимагає уважного ставлення до пропонованих інновацій в галузі ІТ та бізнес-моделей. Адже метою є не лише уникнення безпосередньої небезпеки від наслідків необдуманого впровадження інновацій, але й захист інтересів національного розробника, виробника чи користувача. Особливо це слід враховувати при розробці стратегії переходу національної економіки до режиму електронної комерції. Адже за уніфікації стандартів обладнання, програмного забезпечення та протоколів передачі даних, якої вимагає включення до світових схем електронної комерції, особливо серйозною стає проблема захисту інтересів вітчизняних суб'єктів міжнародного електронного ринку.

3. Яких заходів необхідно вжити для нейтралізації цих загроз?

Як відомо, найкращий захист — це наступ. Чекати на появу кожної наступної проблеми, аби лише тоді шукати ефективний метод її подолання — вірний шлях до банкрутства як у бізнесі, так і в політиці. Вживання превентивних заходів діє значно надійніше. Стосовно інформаційних загроз таким заходом буде нормативно-правове забезпечення поля діяльності усіх суб'єктів інформаційного простору.

Тобто, слід заздалегідь обумовити, хто, яким чином і в яких межах може діяти, — а далі відкрити зелену вулицю для всіх, хто виявить ініціативу. Тоді, які б складні ситуації не траплялись, їх вирішення буде не штурмом невідомих висот за надзвичайних умов, а планомірними діями на завчасно окресленому плацдармі.

Крім того, стандартні, обумовлені заздалегідь схеми — це запорука простоти не лише вирішення проблем і боротьби з порушеннями та порушниками, але й простоти входу в гру, починання власної справи чи розширення існуючого бізнесу.

Україні в цій ситуації є на що спертися — міжнародні напрацювання існують і більшість успішно діють вже протягом певного часу. Зокрема, це стосується розробок щодо базових бізнес-моделей.

Як відомо, бізнес-моделі — це схеми ділової співпраці між різними суб'єктами ринку, закріплені в правовому полі. Зокрема, способи й форми організації національних бізнес-моделей та їх гармонізація з прототипами, розробленими в економіці розвинених країн, залежать від рішення наведених вище питань.

Сучасні бізнес-моделі в Інтернеті будуються за чотирма схемами:

- ❖ B2B чи «бізнес-бізнес» — корпоративні та міжкорпоративні ділові стосунки між недержавними суб'єктами ринку;
- ❖ B2G чи «бізнес-держава» — корпоративні стосунки між недержавними суб'єктами ринку та державними органами;
- ❖ C2B чи «споживачі-бізнес» — торгівля та банківське обслуговування;
- ❖ C2G чи «громадяни-держава» — інформаційна взаємодія громадян з органами державної влади.

Бізнес-моделі типу B2B, B2G та C2B складають предмет електронної комерції, а бізнес-моделі типу G2G, G2C і G2B — інформаційно-аналітичного забезпечення державних органів виконавчої влади, тому їх звичайно називають «електронний уряд» чи «e-gov».

На світовому ринку ІТ вже існують рішення, які реалізують в Інтернеті моделі типу B2B, B2G, C2B і C2G. Вони, як правило, включають: інформаційні ресурси, реалізовані у формі Web-порталів і пошукових механізмів; систему внутрішнього електронного документообігу для документального оформлення актів ділової інтерактивної взаємодії, систему цифрової ідентифікації (підпису), систему шифрування, систему захисту від несанкціонованого доступу та електронну пошту.

Рішення, що реалізують моделі типу G2G, як правило, крім компонентів, описаних вище, включають також: державний сегмент Інтернету, реалізований як Інтранет/Екстранет, систему фізичного відокремлення державного сегменту від усього національного сегменту Інтернету, систему державного електронного документообігу, систему цифрового підпису, систему законного моніторингу і фільтрації.

Для вирішення питань протидії інформаційним загрозам Україна має розв'язати дві проблеми: по-перше, створити й розпочати використання всіх компонентів розглянутих бізнес-моделей, а по-друге, розпочати вивчення напрямів можливого узгодження норм вітчизняного законодавства з правовим полем розвинених країн стосовно функціонування Інтернету та електронної комерції.

Загалом, маю зауважити одну дуже стару й просту істину, з якою, гадаю, погодяться всі: подолає той, хто йде. Ми всі маємо активно освоювати новий простір життєдіяльності людини, а цей шлях сам дасть нам розв'язання, — так само, як поставив завдання. Треба лише не здаватися і йти до мети. ■

1. У чому полягають національні інтереси України в інформаційній сфері?

Національні інтереси України в інформаційній сфері насамперед полягають у забезпеченні прав особи на інформацію, гарантій розвитку й найбільш повного використання національного інформаційного середовища в інтересах особи, суспільства і держави. Серед них суттєве місце займають питання інформаційної безпеки. Згідно зі ст.17 Конституції

України, забезпечення інформаційної безпеки стоїть на одному рівні з захистом суверенітету й територіальної цілісності України, забезпеченням її економічної безпеки як найважливішими функціями держави.

Такі складові інформаційного середовища України, як інформаційні ресурси, інформаційна інфраструктура та інформаційні технології, які в сукупності можна визначити як національний інформаційний потенціал, зараз значною мірою визначають рівень і темпи соціально-економічного, науково-технічного і культурного розвитку країни. В наш час «інформаційний потенціал» стає однією з найважливіших складових компонент потенціалу держави серед таких традиційних, як «економічний потенціал», «воєнний потенціал», «інтелектуальний потенціал».

Рівень розвитку та рівень безпеки інформаційного середовища, які є системоутворюючими факторами в усіх сферах національної безпеки, активно впливають на стан політичної, економічної, оборонної та інших складових національної безпеки України. По-перше, це пов'язано з прагненням кожної держави реалізувати та захистити власні національні інтереси, спрямовані на формування та накопичення національного інформаційного потенціалу в умовах глобалізації світових інформаційних процесів. По-друге, національний інформаційний потенціал необхідно не тільки розвивати та посилювати, але й захищати від широкого спектру існуючих та потенційних інформаційних загроз. По-третє, існує реальна потреба захисту всіх суб'єктів інформаційних стосунків від можливих негативних наслідків впровадження та використання інформаційних технологій.

2. Які загрози інформаційній безпеці України на сьогодні є актуальними?

Останні кілька років можна охарактеризувати як етап стихійної інформатизації України з переважним ухилом у бік використання базових засобів інформатизації зарубіжного походження. На додаток до економічних негараздів різко скоротилися надходження й доступність інформації від зовнішніх джерел, включаючи сучасну науково-технічну інформацію. Внутрішні джерела поповнення інформаційного ресурсу — наука і культура — потерпають від суттєвого скорочення бюджетних асигнувань; крім того на цей час Україна ще не виробила власну систему створення та використання національних інформаційних ресурсів.

Такий стан інформаційної сфери створює передумови для загроз інформаційній безпеці України.

До найбільш актуальних інформаційних загроз інформаційній безпеці держави з позицій сьогодення можуть бути віднесені наступні:

- ❖ руйнування національного інформаційного простору України або його використання в антидержавних інтересах;

- ❖ нав'язування особі, суспільству (шляхом інформаційних впливів на свідомість, підсвідомість, інформаційні ресурси та соціо-технічні системи) бажаних для іншої сторони рішень у життєво важливих сферах суспільної і державної діяльності;

- ❖ використання засобів масової інформації з позицій, що суперечать інтересам громадян, організацій і держави, маніпулювання інформацією (дезінформація, приховування або спотворення інформації);

- ❖ порушення встановленого порядку інформаційного обміну, несанкціонований доступ або необґрунтоване обмеження доступу до інформаційних ресурсів, протиправний збір і використання інформації;

- ❖ витік інформації, що містить державну та іншу передбачену законом таємницю, а також конфіденційну інформацію, яка є власністю держави;

- ❖ розв'язування інформаційного протиборства (розповсюдження комп'ютерних «вірусів», встановлення програмних і апаратних закладних пристроїв, впровадження радіоелектронних приладів перехоплення інформації в технічних засобах і приміщеннях, перехоплення і дешифрування інформації, нав'язування фальшивої інформації, радіоелектронний вплив на парольно-ключові системи, радіоелектронне придушення ліній зв'язку і систем керування та ін.).

Особлива увага до проблем забезпечення інформаційної безпеки держави зумовлюється розумінням тієї обставини, що реалізація загроз і нанесення шкоди інформаційним ресурсам можуть обернутися для країни важкими економічними наслідками (від втрати керованості до повного руйнування інформаційної інфраструктури), що, в свою чергу, може призвести до різкого зниження темпів соціально-економічного, науково-технічного і культурного розвитку суспільства, порушення функціонування системи державного управління, суттєво ускладнити прийняття найважливіших політичних та економічних рішень.

Таким чином, набуває актуальності завдання забезпечення інформаційної безпеки як невід'ємного елементу національної безпеки держави, а захист її інформаційних ресурсів стає одним із пріоритетних державних завдань.

3. Яких заходів необхідно вжити для нейтралізації цих загроз?

Аналіз стану інформаційної безпеки України показує, що до найбільш загальних проблем забезпечення інформаційної безпе-

ки відносяться проблеми підтримки необхідного обсягу та якості інформаційного ресурсу, розробки адекватної стратегії його використання і відповідних інформаційних технологій для підтримки безпеки.

Тому основними заходами для нейтралізації загроз інформаційній безпеці України можна назвати наступні:

- ❖ підвищення рівня безпеки інформаційних та телекомунікаційних систем, у першу чергу тих, що функціонують в інтересах органів державної влади, фінансово-кредитної і банківської сфер, а також систем і засобів інформатизації озброєння і військової техніки, систем управління військами і зброєю, екологічно небезпечними й економічно важливими виробництвами;

- ❖ формування нормативно-правової бази забезпечення загальнодержавної системи інформаційної безпеки, в т.ч. щодо порядку інформаційного обміну для органів державної влади і управління, створення реєстру національних інформаційних ресурсів, закріплення відповідальності посадових осіб, громадян за додержання вимог інформаційної безпеки.

При реалізації цих питань на перший план виступає завдання розробки Концепції інформаційної безпеки України, яка б визначала основні засади, принципи і підходи до реалізації державної політики у зазначеній сфері. А саме:

- ❖ розвиток науково-практичних основ інформаційної безпеки, що відповідають сучасним умовам політичного, економічного і соціального розвитку України, в т.ч. формування основних положень державної політики створення і використання національного інформаційного ресурсу;

- ❖ удосконалення та розробка методів і засобів оцінки ефективності систем захисту інформації;

- ❖ створення системи підготовки кадрів у сфері інформаційної безпеки;

- ❖ врегулювання відносин щодо використання глобальних мереж передачі даних, зокрема, Інтернет, насамперед для забезпечення безпеки державних інформаційних ресурсів;

- ❖ забезпечення державного контролю за станом інформаційної безпеки в інформаційно-телекомунікаційних системах, розробкою та використанням захищених інформаційних технологій;

- ❖ організація міжнародного співробітництва в галузі забезпечення інформаційної безпеки у напрямках гармонізації нормативно-правової бази і системи стандартизації, участі України в міжнародних правоохоронних організаціях, які ведуть боротьбу з міжнародною комп'ютерною злочинністю, інформаційним

тероризмом, забезпечення інформаційної безпеки транснаціонального інформаційного обміну, зокрема збереження і неспотворення інформації при передачі її національними телекомунікаційними мережами і каналами зв'язку.

Сьогодні практично всі завдання, пов'язані з реалізацією технічного аспекту проблеми забезпечення інформаційної безпеки держави вирішує Департамент спеціальних телекомунікаційних систем та захисту інформації Служби безпеки, якому, згідно з указами Президента України від 10 квітня 2000р. №582 та від 6 жовтня 2000р. №1120, доручено реалізацію державної політики в галузі захисту державних інформаційних ресурсів у мережах передачі даних, криптографічного та технічного захисту інформації.

Загалом, розвиток України як суверенної, демократичної, правової і економічно стабільної держави можливий тільки за умови забезпечення інформаційної безпеки всіх суб'єктів інформаційних стосунків країни. ■

Артур ГАБОВИЧ,

президент компанії Lucky Net

1. У чому полягають національні інтереси України в інформаційній сфері?

Основним змістом інформаційної сфери у світі є інформаційне обслуговування й інформаційно-правове забезпечення економічних відносин. Інформаційне обслуговування населення реалізується у формі інформаційних ресурсів, а економічні відносини — на основі бізнес-моделей електронної комерції.

З огляду на певні диспропорції в правовому й економічному розвитку окремих держав, розвинені країни в 1997р. визначили критерії паритетної участі в інформаційній сфері: гармонізована політика стосовно оподаткування, митних тарифів і систем електронних платежів в умовах Інтернет і електронної комерції; інтелектуальна власність, авторське право, патенти і торгові марки; зміст інформації, захист інформації, законний моніторинг і фільтрація; розвинена інформаційна інфраструктура й універсальні послуги; трудові ресурси.

Оскільки очевидно, що Україна зацікавлена в створенні умов для розвитку сучасного

інформаційного обслуговування населення й електронної комерції, то перелічені питання фактично визначають національні інтереси України в інформаційній сфері.

2. Які загрози інформаційній безпеці України на сьогодні є актуальними?

Інформаційна безпека України залежить від адекватності форм інформаційного обслуговування й забезпечення економічних відносин національним інтересам, а також від гармонізації правової системи України з правовими системами розвинених країн. Неадекватність вирішення будь-якого з перелічених вище питань складає потенційну загрозу не лише інформаційній, але й національній безпеці України.

Це очевидно, оскільки з огляду на глобальність мережі Інтернет, інформаційні й економічні відносини на її основі також набувають усіх ознак глобальності. Загальновідомим є твердження, що немає і не може бути національної електронної комерції, а лише глобальна електронна комерція. Цим пояснюються всі заклики до гармонізації правових систем національних держав, що бажають активно брати участь в електронній комерції інформаційного співтовариства, з правовими системами розвинених країн.

Однак, беручи до уваги цей принцип, необхідно водночас враховувати невідповідність національних економічних і правових умов розвитку України західним умовам. Ці умови західних країн склалися в результаті тривалого процесу формування ділових відносин на основі вільного ринку, приватного підприємництва та конкуренції, що утвердились у відповідних бізнес-моделях, і лише тому були закріплені в правовому полі.

Ефективність використання мережі Інтернет залежить від збільшення числа та різноманітності послуг, розширення доступу до них та правового забезпечення їх споживання. Ізоляціонізм у галузі Інтернет може спричинити масштабні економічні втрати.

3. Яких заходів необхідно вжити для нейтралізації цих загроз?

Необхідно розробити і в найстисліші терміни затвердити Концепцію розвитку Інтернет в Україні (відповідно до Указу Президента України №928 від 31 липня 2000р. «Про заходи щодо розвитку національної складової глобальної інформаційної мережі Інтернет та забезпечення широкого доступу до цієї мережі в Україні»). Крім того, Україні необхідно проаналізувати можливі зовнішньополітичні альянси, що будуть певною мірою гарантувати задоволення її амбіцій на світовому ринку, у т.ч. на ринку Інтернет.

Концепція повинна визначати наступне:

- ❖ методи регулювання та координації розвитку ринку Інтернет, у т.ч. розвиток конкуренції, інвестування та захисту прав споживачів;

- ❖ надання офіційного статусу системі електронного документообігу та цифрового підпису;

- ❖ розвиток науки й освіти в умовах Інтернет;

- ❖ правове регулювання питань національної безпеки в умовах Інтернет, у т.ч. питань інформаційного суверенітету й інформаційного простору України;

- ❖ використання Інтернет у державних органах виконавчої влади, у т.ч. фізичне відокремлення сегменту Інтернет, що використовується в інтересах держави, від загальнодоступного сегменту Інтернет; використання Інтернет у критичний період;

- ❖ спільна участь органів державної влади та об'єднань учасників ринку Інтернет у міжнародних організаціях, діяльність яких пов'язана з Інтернет та електронною комерцією.

Основним правовим завданням розвитку Інтернет в Україні в майбутньому слід вважати недопущення правових перешкод веденню глобальної електронної комерції.

Пріоритетом для України на державному, організаційному і технологічному рівнях найближчим часом повинна стати модернізація існуючої національної інформаційної інфраструктури. Проведенню модернізації передують детальна підготовка та визначення (на підставі аналізу світових тенденцій ринку інформаційних технологій) основних напрямів модернізації. Результати модернізації створюють основу для інтеграції до світової інформаційної інфраструктури (перш за все — до сектору ринку, пов'язаного з інформаційним обслуговуванням), для стимулювання розвитку всієї економіки України.

Однак держава сьогодні може забезпечити лише 20% інвестицій, необхідних для модернізації інформаційної інфраструктури та виконання передбаченої згаданим Указом Президента України Програми розвитку Інтернет в Україні. Отже, перед державою постають два завдання: створення привабливого інвестиційного клімату для закордонних інвесторів та створення сприятливих економічних умов для реінвестицій з боку національних суб'єктів ринку Інтернет.

Тому, для модернізації необхідна нова економічна політика — як стратегія і тактика заходів, погоджених між основними суб'єктами ринку Інтернет: державними організаціями, компаніями-провайдерами та комерційними підприємствами, що використовують Інтернет у своїй діяльності, з метою розвитку національної економіки. Основним змістом нової економічної політики має бути створення системи економічних пільг у галузі оподаткування, митних тарифів і спеціальних тарифів на електроенергію, а також скасування мита на високотехнологічні товари, імпортовані з розвинених країн. ■

ИНФОРМАЦИОННЫЙ СУВЕРЕНИТЕТ ИЛИ ИНФОРМАЦИОННАЯ БЕЗОПАСНОСТЬ?

Александр БАРАНОВ,
первый заместитель председателя Государственного
комитета связи и информатизации Украины,
руководитель Национальной программы информатизации

В последнее время у нас в стране, да и не только у нас, достаточно активно обсуждаются вопросы, связанные с информационной сферой — это касается и средств массовой информации, и систем связи, и глобальных информационных систем, типа Интернет, и многого другого. Сегодня существует настоятельная необходимость в совершенствовании законодательного регулирования отношений в информационной сфере. Не подвергая сомнению сам факт необходимости такого регулирования, хотелось бы высказать некоторые соображения по поводу обоснованности подхода, предложенного авторами законопроекта «Информационный суверенитет и информационная безопасность Украины».

Очень важно дать четкие концептуальные определения: национального информационного пространства Украины, информационного суверенитета, информационной безопасности Украины, информационной инфраструктуры. Именно определения, являясь системообразующим фактором (особенно в области законодательного регулирования), играют важную роль в понимании исходных посылок, лежащих в основе дальнейшего построения закона.

ИНФОРМАЦИОННОЕ ПРОСТРАНСТВО УКРАИНЫ

В литературе под национальным информационным пространством Украины иногда понимается некая «упорядоченная по размещению, инфраструктуре и взаимодействию, многокомпонентная система объектов и субъектов информационной деятельности». Так вот, если учесть, что информационная деятельность в целом заключается в сборе, хранении, обработке и распространении любой информации, то к субъектам следует отнести всю совокупность физических и юридических лиц, формальных и неформальных

общественных организаций, стихийно появляющихся и распадающихся групп людей и т.п. О какой упорядоченности может идти речь?!

Подобное «метафизическое» определение, кроме всего прочего, не позволит, например, учитывать информационное воздействие зарубежных источников информации, решать многие проблемы и аспекты трансграничного телевидения.

Хорошо известно, что подавляющее большинство информационных взаимоотношений вообще не подлежат правовому регулированию. Каждый из нас приведет массу подобных

примеров: от бытового общения до политических дискуссий. Но авторы законопроекта, распространяя информационный суверенитет на все национальное информационное пространство Украины, предлагают распространить государственное регулирование информационной деятельности и права доступа к информации на всех субъектов во всей Украине, — что не очень сочетается с демократическими преобразованиями, происходящими в стране. Можно было бы считать это некоторой опiskой, недоразумением, нашедшим отражение только в одной норме, но анализ всего документа свидетельствует об обратном.

Выскажу парадоксальную мысль — авторов такого определения нельзя винить в антидемократических настроениях. На самом деле они оказались заложниками своего подхода, в основу которого положено понятие «информационный суверенитет». А «строили» это понятие (а отсюда и весь законопроект) по аналогии с территориальным суверенитетом. Но во времена демократизации, широчайшего внедрения современных информационных технологий весьма проблематично говорить об информационном суверенитете в смысле территориального, т.е. — в смысле неприкасаемости границ, недопустимости притязаний на территорию и т.п.

Но что же делать? Ведь на самом деле существует целый комплекс информационных угроз, начиная от отсутствия четкой, яркой идентификации Украины в мировом информационном пространстве и заканчивая проблемами несанкционированного разглашения персональных данных наших граждан. А реализация этих угроз наносит ущерб и гражданам, и государству, и обществу в целом. Тогда об этом и надо говорить — об информационной безопасности граждан, общества и государства.

Именно отношения, связанные с обеспечением информационной безопасности, как предельно важные сегодня для общества и государства, и нуждаются в быстрой законодательной регламентации. Прежде всего, речь идет об обеспечении законодательной защиты прав и интересов всех субъектов информационных отношений. Грамотно формулируя комплекс угроз, обоснованно определяя приоритеты, можно с позиций обеспечения информационной безопасности гармонично решить обозначенные в предложенном законопроекте проблемы и избежать при этом излишней государственной регламентации.

В демократическом обществе должен господствовать один из концептуальных принципов — все субъекты информационной деятельности должны иметь право на получение полной, достоверной, своевременной

информации, за исключением четко определенных законом случаев. К таким случаям, как правило, относят те, которые связаны с личной жизнью граждан, общественной и национальной безопасностью. Это означает, что каждый гражданин нашей страны, каждый юридический субъект имеет право на получение в нужный для него момент времени полной и неискаженной *любой* информации. Сказанное относится ко всем возможным источникам информации: органам государственной власти, средствам массовой информации, библиотекам, архивам и т.п. И государство должно гарантировать реализацию этого права, а также предпринять для обеспечения этого права необходимые меры как законодательного, так и организационного характера.

Несколько слов об информационном пространстве. Когда мы говорим о водном или воздушном пространстве, то самым естественным образом имеем в виду некую среду, заполненную соответственно водой или воздухом. Используя эту аналогию, получим следующее определение: **информационное пространство — это среда, в которой осуществляется формирование, сбор, хранение и распространение информации. А информационное пространство Украины — это то, на которое распространяется её юрисдикция.**

Очевидны преимущества такого определения информационного пространства. Оно охватывает все виды субъектов, как ныне известные, так и те которые появятся в будущем, а также *любую* информацию в *любом* виде. Сегодня информационная сфера, как ни одна другая, развивается предельно динамично и, в основном, на началах самоорганизации. Технический прогресс катализирует появление все новых и новых организационных форм информационного взаимодействия. Поэтому такое определение информационного пространства не потребует перманентной

коррекции закона. Кроме того, оно позволяет естественным образом охватить как единое целое и информационные ресурсы, и информационную инфраструктуру, и даже такой природный ресурс, как частотный.

ИНФОРМАЦИОННАЯ БЕЗОПАСНОСТЬ

Итак, мы декларируем приоритет защиты права граждан, общества и государства в информационном пространстве Украины. И считаем, что оно может быть реализовано только тогда, когда будет обеспечена информационная безопасность каждого из названной триады. Тогда — что же такое «информационная безопасность»?

Информационная безопасность — это такое состояние защищенности жизненно важных интересов личности, общества и государства, при котором сводится к минимуму нанесение ущерба из-за неполноты, несвоевременности и недостоверности информации или отрицательного информационного влияния, из-за отрицательных последствий функционирования информационных технологий, а также из-за несанкционированного распространения информации.

Таким образом, если наносится ущерб в результате несовершенства информационных взаимоотношений, использования некачественной информации и т.п., то это свидетельствует о нарушении чьих-то прав и интересов, о снижении информационной безопасности.

Такое определение позволяет самым естественным образом рассматривать в качестве нерешенных проблем информационной безопасности следующее:

- ❖ несовершенство информационной политики и политики информационной безопасности государства;
- ❖ несовершенство нормативно-правовой базы в области информационных отношений и информационной безопасности;
- ❖ неразвитость информационной инфраструктуры государства;
- ❖ введение иностранными государствами ограничений по отношению к Украине на распространение информации и получение новых информационных технологий;
- ❖ противоправную деятельность должностных лиц, различных формирований и групп в сфере информационных интересов граждан и государства;
- ❖ несовершенство государственной системы обеспечения информационной безопасности;
- ❖ возможность возникновения нештатных, непредвиденных ситуаций в системах, процессах, базирующихся на использовании информационных технологий и т.п.

ИНФОРМАЦИОННАЯ ПОЛИТИКА И СМИ

Видимо, отсутствие четкой, научно обоснованной информационной политики в государстве (следствием чего является несовершенство нормативно-правовой базы) и привело к тому, почти критическому, состоянию средств массовой информации, которое мы сейчас наблюдаем.

Образовательный и культурный уровень населения в нашей стране очень высокий. Прямое свидетельство тому — самая высокая концентрация в Украине, из всех стран бывшего Союза, высокотехнологических производств, научно-исследовательских институтов и высших учебных заведений. При этом, анализ многих украинских СМИ показывает, что их содержание не соответствует потребностям наших граждан.

Невысокий профессиональный и художественный уровень, низкие информативные качества большого количества материалов приводят к нескольким негативным последствиям. Во-первых, не удовлетворяются информационные потребности наших граждан в результате деятельности отечественных средств массовой информации. Поэтому, во-вторых, в качестве источников информации используются более профессиональные средства массовой информации зарубежного происхождения. На фоне необходимости национального и государственного возрождения последний фактор является достаточно угрожающим.

Тональность и эмоциональная окраска большинства публикаций и передач приводят к мысли о том, что в силу тех или иных причин происходит резко негативное социально-психологическое ориентирование населения. Предельно трудно заниматься созидательной деятельностью, быть просто оптимистом в условиях ежедневного давления потока информации о том, что у нас все плохо, что мы — народ без национальной идеи, что у нас потеряны семейные и человеческие ценности, что мы последние или предпоследние в различных рейтингах и т.д. и т.п. Никто не говорит, что не надо писать о недостатках. Это необходимо делать. Но ведь если Ваш

ребенок упал и запачкал колено, то можно сказать — «вечно ты падаешь, на тебя не настаиваешь, невезучий ты». А ведь можно и по другому — «не ушибся?», хорошо, что не все штанишки испачкал, в следующий раз будь осторожен». Психологи скажут, что второй вариант для будущего ребенка предпочтительней. А ведь мы говорим о будущем народа Украины.

Следует ли запрещать негативную информацию? Однозначно нет. Необходимо создать такие условия, которые способствовали бы появлению высокохудожественных, правдивых, гуманистических публикаций и передач. И эти условия могут быть созданы, прежде всего, путем разработки соответствующих нормативно-правовых актов, за счет осуществления соответствующей политики государственными органами и общественными организациями.

Только таким путем можно решать и языковую проблему. Лишь появление большого количества теле-радиопередач, книг, статей на украинском языке, которые бы несли большой эстетический и нравственный заряд, имели большую информационную ценность, позволило бы мягко, без принуждения вернуть в родную языковую среду многих украинцев. Но и действие правовых условий также должно быть мягким, ненасильственным, заинтересовывающим.

В стране существует более пяти тысяч периодических изданий. Не имея полных статистических данных, сделаем простой расчет. Сегодня в среднем каждая семья покупает одну-две газеты или журнал. Большого не позволяет ни средняя заработная плата, ни средняя годовая стоимость издания. Следовательно, средний тираж газеты или журнала, исходя из населения нашей страны и количества периодических изданий — 3-4 тыс. экземпляров. Специалисты утверждают, что рентабельной газета может быть лишь при объеме тиража 100 тыс. Периодические издания с таким тиражом у нас есть, но их единицы. Вывод: большинство периодических изданий являются дотационными. А это значит, что нарушается один из главных принципов средств массовой информации, который гласит, что содержание СМИ должно определяться спросом читателя, а не желанием издателя. Поэтому некоторые газеты сейчас печатаются вне зависимости от того, отвечает ли их содержание интересам читателя или нет, есть на них читательский спрос или нет. Искусственно занижая цены, издатели внедряют газеты в читательскую среду, фактически навязывая обществу безвкусицу, «чернуху» и прочий некачественный информационный продукт. При этом, конечно, следует помнить и о рекламе как обратной стороне этого интереса.

Прозрачность финансирования СМИ, ограничение доли привлеченных средств от неосновной деятельности или сторонних организаций, возможно, смогли бы создать условия, о которых говорилось выше. Кроме того, необходимо создать условия для повышения качества подготовки кадров для средств массовой информации (что одинаково касается как технических, так и творческих специальностей). **Необходимо создавать корпоративные объединения не только для защиты прав и интересов журналистов, но и для их самоочищения от тех, кто нарушил моральные и этические нормы поведения журналиста,** которые, кстати, надо еще и достаточно четко обозначить с учетом особенностей ментальности нашего общества.

ИНФОРМАЦИОННАЯ ИНФРАСТРУКТУРА

Реализация права на доступ к информации из различных источников возможна только при развитой информационной инфраструктуре. Под ней следует понимать единство следующих систем: производства и доставки информационных продуктов к потребителю; производства средств производства информационных продуктов и их доставки; производства информационных технологий; накопления и хранения информационных продуктов, сервисного обслуживания элементов инфраструктуры и, наконец, подготовки кадров.

Что означает совершенствование информационной инфраструктуры? Возьмем, к примеру, один из элементов системы производства информационных продуктов — телевидение. Существует мнение, что наши телевизионные журналисты сплошь и рядом готовят заказные материалы в угоду тем или иным силам. Смею утверждать — все без исключения журналисты субъективны. Субъективны в силу условий своего воспитания, образования, мировоззрения и условий жизни. Сами условия нынешней жизни дают основания для подозрений в особой направленности этой субъективности, причем не только отдельных журналистов, а целых редакций и даже телеканалов.

Какой же выход? Выход в создании условий, которые: (а) исключали или, по крайней мере, резко ослабляли бы финансовую зависимость телередакций или телеканалов от конкретных лиц или организаций; (б) делали бы прозрачными финансовые схемы обеспечения деятельности телеорганизаций; (в) делали бы морально и материально невыгодным изготовление и распространение заведомо искаженной информации (речь идет о репутации).

Западные эксперты советуют нам переходить к реализации модели так называемого публично-правового телевидения как средства достижения финансовой независимости. Суть его сводится к тому, что канал, информирующий население, финансируется в основном за счет сбора абонентной платы с телезрителей. Да, наверное, это один из эффективных путей решения проблемы финансовой независимости телеканала, но давайте рассуждать. При современных требованиях к видеоряду, к информационной насыщенности материала, к оперативности его подачи сравним стоимость содержания телеканала в Украине с аналогичными затратами на Западе. Допустим, что на какие-то два одинаковых гипотетических канала в Украине и на Западе приходится одинаковое количество телезрителей. Вопрос — как соотносится средняя заработная плата у нас и там? Видимо, необходимость в дальнейших рассуждениях в отношении возможной судьбы в Украине публично-правового телевидения в настоящее время пока отпадает.

Можно услышать возражения — что Вы там говорите о финансовой зависимости? Ведь есть CNN! Владелец — один человек! Да, это так. Но это просто предельный случай третьего условия. Это репутация, возведенная в абсолют. Независимость и объективность — принципы деятельности этой телекомпании и всех ее сотрудников, и это основное содержание их репутации. Один из приемов достижения этой цели в CNN — это не столько авторский (журналистский) комментарий происходящего события (кстати, достаточно сухой, носящий документальный характер), сколько представление мнения различных людей, имеющих и не имеющих отношение к событию. Таким образом зрителю предоставляется информация и спектр мнений, а выводы делает он сам!

У нас на телевидении не многие «грешат» таким приемом. Как правило, он применяется при освещении парламентских событий.

Происходит быстрый опрос ряда депутатов, представляющих разные политические течения и формирования. Зритель имеет возможность динамично получить срез мнений, но не всегда успевает сформулировать свое. Зачастую журналист уже успевает это сделать за него. Почему это бывает чаще всего именно при освещении работы парламента? Видимо, все просто — все интересующие лица в момент подготовки материала собраны под одной крышей и их достаточно просто отснять. А с другой стороны, депутат — это публичный политик, он не сторонится камеры и с удовольствием высказывает свою точку зрения. Кстати, интересная деталь. В ходе дискуссии по проблемам телевидения с французскими специалистами, они наше слово «информация» воспринимали как «новости». Может быть, это был такой перевод, а может быть, в этом заложен больший смысл?

Как бы то ни было, а телевидение в Украине должно играть свою социальную роль и быть не средством манипулирования сознанием населения, а средством его информирования. Необходимо создать такие условия в стране, которые бы способствовали появлению реально независимого, объективного телевидения. Телевидения, которое не служило бы средством сведения счетов и средством формирования мнения населения. Кстати, было бы полезным, принять в парламенте закон под условным названием «Право сказать слово последним». Идея этого закона заключается в следующем. Если только в средстве массовой информации (печатном ли, электронном ли) будет идти речь о неблагоприятных, по мнению автора, поступках некой персоны, то этой персоне в обязательном порядке должна предлагаться возможность высказать свое мнение, которое должно помещаться рядом с критическим материалом или за ним. Наверное, подобный закон существенным образом сократил бы количество так называемых «обличительных» публикаций.

Для обеспечения права субъектов информационной деятельности на своевременное получение достоверной, полной информации необходимо создание в стране полнодоступной, полнофункциональной (с точки зрения современных потребительских качеств), надежно функционирующей системы связи. Отсутствие таковой сегодня приводит к тому, что многие из нас теряют время, нервы, наконец, деньги из-за того, что чего-то вовремя не узнали или что-то не успели сообщить. Не говоря уже о государстве. Иными словами, из-за несовершенства систем связи субъектам информационной деятельности постоянно наносится тот или иной ущерб. Следовательно, проблема создания современной системы связи в стране — это проблема информационной безопасности. Несомненно,

к информационной безопасности однозначно относятся и проблема живучести системы связи в государстве при условии применения разнородных зарубежных связей и телекоммуникационных технологий, и проблема оптимального построения сети связи в стране.

Система связи оказывается необходимым, но не достаточным условием для возможности реализации права граждан на информацию. Не ко всему информационному ресурсу, например, Центральной научной библиотеки им. Вернадского (и не только этой библиотеки) можно осуществить дистанционный доступ при помощи современных информационных технологий. С завистью узнаешь, что подавляющее большинство западных университетов, библиотек, других информационных источников дают возможность своим абонентам знакомиться со своими информационными ресурсами в электронном виде при помощи компьютерных сетей, в т.ч. глобальных, типа Интернет. У нас уже появляются организации, которые готовы предоставлять такую возможность, но это — капля в море. Необходима огромная, кропотливая работа по подготовке соответствующим образом информационных ресурсов институтов, учреждений, библиотек, музеев, архивов и т.п., чтобы осуществить возможность дистанционного доступа к ним при помощи современных информационных технологий.

Информационный ресурс в государстве должен иметь статус стратегического со всеми вытекающими отсюда последствиями для его выполнения и сохранения. Для этого требуется начать планомерное создание Национальной системы информационных ресурсов путем постепенного преобразования разнообразных информационных продуктов в вид, удобный для электронного использования, хранения и передачи. По сути дела, это должен быть распределенный банк данных и знаний по разным отраслям производства, науки, культуры, образования и т.д. Для того, чтобы иметь в будущем возможность ориентироваться в этом море информационных ресурсов, с самого начала надо организовать централизованную регистрацию места нахождения конкретных информационных продуктов.

ИНФОРМАЦИОННЫЕ ТЕХНОЛОГИИ

Не менее важным для повышения информационной безопасности является широчайшее внедрение современных информационных технологий. Сейчас нет ограничений на ввоз новейших технологий и компьютерной техники, нам доступны практически все последние достижения в этой области. Но практическое их внедрение способно создать некоторые коллизии.

Начавшееся обсуждение проблемы внедрения в нашей стране электронной коммерции имеет весьма актуальное значение не только с позиций информационной безопасности, но и с экономической. Особенно, с учетом имеющихся инициатив о беспешинности такой коммерции, выдвигающихся с целью стимулирования развития этого, безусловно, прогрессивного способа ведения бизнеса. Представим себе, что может произойти, если сегодня дать возможность электронной коммерции, в ее самой простой части — торговле, проникнуть на наш рынок.

В электронной коммерции продавец несет большие затраты: он вкладывает средства в разработку соответствующей информационной технологии, инфраструктуры и многое другое. Только так можно вовлечь в процесс электронной коммерции покупателя, с наименьшими с его, покупателя, стороны затратами и максимальными для него удобствами. Поскольку Запад начал внедрение электронной коммерции несколько лет назад, то там большое количество производителей и, конечно, еще большее количество торгующих организаций уже сейчас имеют возможность переходить на такую технологию. Для потребителя, покупателя достаточно иметь компьютер и возможность подсоединения к сети Интернет, что уже сейчас в Украине не представляет проблем.

Итак, «перерезали ленточку» и в Украине началась международная электронная коммерция. Все мы получаем возможность не выходя из дома «посетить» при помощи компьютерных сетей все известные большие супермаркеты, выбрать в них товар, оплатить его, указать, куда и когда его доставить, а затем ожидать звонка в дверь. И это нам практически ничего не будет стоить (конечно, имеется в виду не товар, а процесс покупки). Но это означает, что в условиях тотальной неготовности отечественных производителей товаров и услуг к применению современных информационных технологий введение электронной коммерции приведет к дополнительному оттоку капитала за рубеж, к падению объемов производства внутри страны.

Конечно, электронную коммерцию, как и сам процесс информатизации, не остановить. Напротив, ее введение необходимо максимально интенсифицировать — и за счет всемерного развития информационной инфраструктуры в государстве, и соответствующих информационных технологий, и обеспечения соответствующих правовых условий. Но, открывать «границы» можно только тогда, когда у нас в стране электронная коммерция будет достаточно развита.

ИНФОРМАЦИОННЫЕ ТЕХНОЛОГИИ И ИНФОРМАЦИОННАЯ БЕЗОПАСНОСТЬ

В современных условиях, когда на основе использования компьютерных сетей построены общегосударственные системы управления энергетикой, транспортом, банковской системой, предельно важным является вопрос безопасного функционирования этих информационных технологий. Подобные глобальные информационные технологии управления представляют собой сложнейший конгломерат программных, аппаратно-программных решений, компьютерной и телекоммуникационной техники. Эта техническая система живет своей обособленной «жизнью», функционирует в соответствии со сложнейшими «правилами поведения». Возможное нарушение этих правил может привести к самым непредсказуемым последствиям. Поэтому информационные технологии, которые используются при управлении общегосударственными процессами или опасными технологиями, должны отвечать требованию информационной безопасности, заключающемуся в том, что сами информационные технологии не могут иметь режимов функционирования, приводящих к ущербу окружающей среде или населению.

Проблема построения общегосударственных компьютерных сетей самым непосредственным образом связана с проблематикой информационной безопасности. Действительно, сегодня компьютерные сети — это уже не вопрос технологий, а вопрос обеспечения эффективности реализации важнейших функций государства. Сегодня невозможно планировать бюджет государства, не имея своевременно достоверной и полной информации о производителях и производстве, о продукции и ресурсах, о работающих и пенсионерах, и т.д. А такие данные невозможно иметь без современных информационно-аналитических компьютерных систем. В настоящее время практически все сферы деятельности в государстве (от обеспечения государственной безопасности и здравоохранения — до образования и культуры) нуждаются в построении таких систем. При этом, все эти информационно-аналитические компьютерные системы должны уметь «общаться» между собой, поддерживать работу друг друга; кроме того, они должны быть построены рационально, без излишнего дублирования информационных ресурсов и технологий.

В общегосударственных информационно-аналитических компьютерных системах наряду с обеспечением целостности информации, должна быть исключена ее несанкционированная утечка. Это означает необходимость решения целого ряда организационных и технических проблем защиты информации.

Важным при этом является интеграция усилий ряда государственных органов, полномочия которых распространяются на эту сферу информационной безопасности. Кстати, проблема защиты информации, даже в соответствии с действующим законодательством, не везде решена должным образом. Это касается: производства остро конкурентной техники и врачебной тайны, подготовки правительственных решений и тайны принятия судебных решений, банковской тайны и тайны совершения нотариальных действий. Практически не решены проблемы защиты персональных данных и уголовного преследования за компьютерные преступления.

Известен Указ Президента Украины, в котором перед соответствующими ведомствами были поставлены первоочередные и долгосрочные задачи. Анализ этих задач свидетельствует о количестве и сложности проблем, которые предстоит решать в сфере информационных отношений и информационной безопасности. При этом важно понять, что информационная безопасность не может быть достигнута за счет разового выполнения набора, пусть даже и очень широкого, каких-то, в свою очередь, — разовых, мероприятий. Это достаточно длительный процесс, требующий интеграции и координации усилий многих ведомств, научных кругов, общественности.

Таким образом, даже беглый экскурс по проблемам информационной безопасности позволяет сделать вывод о том, что при условии их правильного и полного решения будут защищены права и обеспечены интересы личности, государства и общества в информационной сфере. Будет обеспечен и информационный суверенитет Украины, если под ним понимать исключительное право государства на формирование и осуществление национальной информационной политики в соответствии с Конституцией и законодательством Украины, международным правом. ■

РОЗВИТОК ІНФОРМАЦІЙНОГО ПРОСТОРУ:

НОВІ МОЖЛИВОСТІ, НОВІ ЗАГРОЗИ

Ігор ГАВРИЛОВ,
перший заступник голови Комітету Верховної Ради
з питань свободи слова та інформації

Важливою рисою світового соціального прогресу є зростання значимості інформації в суспільних відносинах. Людство вступає в нову еру інформаційного суспільства. На цьому шляху відкриваються більш широкі можливості для розвитку, водночас — виникають нові виклики та загрози.

В Україні активно створюється національна нормативно-правова база регулювання інформаційної сфери. На нинішньому етапі виникла потреба більш чіткого юридичного визначення правових норм поведінки учасників інформаційних відносин та координації їх діяльності на державному рівні. В більш широкому контексті, треба вести мову про створення дієвої системи забезпечення інформаційної безпеки — як важливої складової національної безпеки України — для захисту інформаційного простору від загроз, у т.ч. запобігання та боротьби з правопорушеннями, що вчиняються з використанням сучасних інформаційних технологій.

РОЛЬ ДЕРЖАВИ НА НИНІШНЬОМУ ЕТАПІ

Вироблення єдиної концепції розвитку та захисту інформаційного простору України має політичну, нормативно-регулятивну, технологічну, організаційну та інші складові. З огляду на сучасний стан економіки та рівень технологічного розвитку України, на нашу думку, варто зробити особливий наголос на перших двох складових.

Політичні аспекти є визначальними, оскільки від вирішення (в межах тієї чи іншої політичної системи) ключових проблем регулювання інформаційного простору залежить і ефективність реалізації конкретних заходів, що пропонуються на наступних ієрархічних рівнях.

Важлива роль держави в регулюванні інформаційних відносин є незаперечною. По-перше, лише держава (в т.ч. представницькі органи) здатна вирішити важливі й багатоаспектні проблеми, що виникають в інформаційному середовищі. По-друге, лише держава як головний суб'єкт міжнародно-

правових відносин може вжити адекватних заходів для протидії зовнішнім руйнівним впливам на інформаційний простір. Нарешті, держава безпосередньо зацікавлена в розвитку інформаційних ресурсів, інформаційної інфраструктури та інформаційних технологій, оскільки від цього залежить ефективність діяльності влади.

В Україні відсутня загальнодержавна система збору та опрацювання інформації. Кожна гілка влади, окремі міністерства, галузі промисловості розробляють власні системи збору інформації, її зберігання, а також показники, за якими опрацьовується та поширюється інформація. Тому нерідко на основі даних з одних і тих же першоджерел ми отримуємо різні узагальнені оцінки, що ускладнює прийняття обґрунтованих рішень. Отже, необхідно створити єдину державну інформаційно-аналітичну службу, яка б координувала дії галузевих аналітичних служб, недержавних аналітичних центрів, регламентувала єдині форми аналітичної звітності, узгоджену систему показників, згідно з якими проводиться опрацювання інформації.

ІНФОРМАЦІЙНЕ ЗАКОНОДАВСТВО

Попри значну кількість нормативно-правових актів, прийнятих в Україні для регулювання інформаційних відносин, більшість з них не спрацьовують. Серед причин — відсутність досвіду вирішення цих проблем в Україні (в рамках колишнього СРСР), відмінний характер інформаційних відносин демократичного суспільства від суспільства тоталітарного, відсутність єдиної термінології, прийняття окремих законів, виходячи лише з прецедентів, невдале копіювання (без відповідної адаптації до умов України) нормативних актів розвинутих держав, відсутність ефективної системи контролю за виконанням прийнятих законів.

Щоб просуватися далі в галузі законотворчості і не породжувати «мертвих» законів, треба насамперед провести ревізію чинної правової бази, моніторинг дієвості окремих законів, привести законодавство у відповідність до реалій сьогодення, в т.ч. шляхом вилучення тих положень, що виявилися неефективними.

Вирішенню проблем правового регулювання суспільних інформаційних відносин сприяла б систематизація норм права в цій сфері¹ за наступними схемами:

- ❖ визначення ієрархічної системи та структури інформаційного законодавства на рівні правової доктрини;
- ❖ відокремлення в системі законодавства інформаційної галузі та розміщення її в Зводі законів України як окремого розділу «Інформаційне законодавство»;
- ❖ кодифікація, тобто розробка й прийняття Верховною Радою окремого Кодексу України про інформацію.

З огляду на задекларовану керівництвом України спрямованість на інтеграцію в європейські структури, більш прийнятним є розвиток інформаційного законодавства на основі кодифікації.

Важливою умовою розробки якісного інформаційного законодавства є **узгодження термінологічного апарату**. Попри значну кількість доробок у цій сфері, фахівці не дійшли одностайної думки стосовно окремих

ключових термінів². Важлива роль в узгодженні понятійного апарату та формуванні на його основі державних стандартів відводиться Держстандарту України, Центру науково-технічної інформації, науково-дослідним інститутам Національної академії наук України. Можливо, доцільним було б утворити Координаційну раду, до якої залучити представників зазначених організацій, а також провідних інформаційних компаній, яка б виробила єдину термінологію і довела її до рівня державного стандарту. Це значно полегшило б розробку якісних нормативно-правових актів.

ПРОБЛЕМИ ОСВІТИ ТА ПРАЦЕВЛАШТУВАННЯ

Необхідно зупинити вплив за кордон висококласних фахівців з інформаційних технологій, що готуються в Україні. Вирішення цієї проблеми можливе, якщо вдасться створити пристойні умови для їх працевлаштування в країні, а також вирішити ряд організаційних проблем. Дійсно, для залучення інтелектуального потенціалу в сферу інформаційних технологій лише нормативно-правових заходів недостатньо. Необхідні й інші стимули, насамперед, створення прийнятних соціально-економічних умов (житло, соціальна інфраструктура, гарантії працевлаштування, гідна зарплата тощо).

Навряд чи для України буде прийнятним досвід Індії, скористатись яким пропонують деякі політики та фахівці. Пояснюється це, перш за все, відмінним рівнем культурного розвитку двох держав — незважаючи на вплив фахівців за кордон, Україна залишається на значно вищому щаблі інтелектуально-культурного розвитку. Крім того, необхідно вирішувати соціальні проблеми, що виникають у випадку вибору «індійського шляху»³. До того ж, слід враховувати й певну цивілізаційну спорідненість України з державами євроатлантичної цивілізації.

Серед можливих заходів, що потребують детального опрацювання, можна відзначити: впровадження системи матеріальних відшкодувань, адекватних вартості навчання, у випадку бажання спеціаліста, підготовленого в Україні, виїхати за кордон; організацію служб працевлаштування за кордоном в

¹ Законодавство України в сфері інформаційних відносин формується переважно шляхом ухвалення окремих законів, нерідко досить фрагментарно. Водночас, значна частина правових норм, що стосуються інформаційної сфери, викладені в кодифікованому законодавстві, зокрема, в цивільному, адміністративному, трудовому, кримінальному (у відповідних кодексах). Отже, в Україні реалізована змішана доктрина права, що поєднує елементи англо-американської та європейської континентальної правових доктрин.

² Фахівці в сфері інформаційних технологій і представники приватного бізнесу наполягають на використанні термінології, виробленої провідними інформаційними компаніями світу, науковці ж намагаються виробити власний понятійний апарат або адаптувати існуючий англomовний, надавши йому адекватних українській мові смислу та звучання.

³ Спеціалісти, зайняті сьогодні в сфері інформаційних технологій Індії, — це люди віком 23-35 років, причому без будь-яких соціальних гарантій. Головним чином, вони заповнюють бази даних і формують англomовну текстову інформацію. Для провідних компаній такий спосіб формування цифрових масивів інформації обходиться значно дешевше, ніж шляхом використання технічних засобів. В умовах України, залучення значної кількості молодих людей до виконання подібних функцій неминуче призвело б до руйнування інтелектуального потенціалу держави в майбутньому.

інформаційних галузях з частковим відшкодуванням на користь держави; повернення до системи обов'язкового цільового розподілу випускників вищих навчальних закладів, з огляду на дефіцит спеціалістів інформаційної галузі в регіонах України.

Важливою передумовою формування інформаційного суспільства є **впровадження інформаційних технологій у систему освіти**. Примітно, що необхідні для цього кошти не є такими вже й значними. Вже сьогодні в Україні є достатньо державних і приватних структур, парк комп'ютерів в яких оновлюється майже щороку — комп'ютери менш потужних моделей можна було б передавати до навчальних закладів.

З огляду на інтенсивний розвиток інформаційних комп'ютерних мереж, зростання кількості користувачів і зниження їх вікового цензу, в системі вищої і навіть середньої освіти **доцільно впровадити уроки інформаційної етики**, на яких молодь мала б змогу ознайомитися з правилами поведінки в інформаційній мережі. Зумовлено це не лише потребою запобігання комп'ютерній злочинності, а й необхідністю елементарної виховної роботи.

ПРОВІДНА РОЛЬ ЗАСОБІВ МАСОВОЇ ІНФОРМАЦІЇ

Засоби масової інформації в Україні відіграють чи не найважливішу роль у формуванні суспільної свідомості, тому їм приділяється значна увага з боку як держави, так і комерційних структур. Однак, стан справ у сфері ЗМІ стає дедалі більш заплутаним і хаотичним.

Перш за все, йдеться про якість телерадіо-програм. З появою нових телерадіомовних організацій якість трансльованого матеріалу значно знижується. Екран переповнений матеріалами, що культивують жорстокість та насильство. Якість підготовки ведучих телерадіопрограм не витримує ніякої критики. Часто без озвучування передач залучаються особи без належної професійної підготовки, що не дозволяє їм не те що професійно вести передачу або публічні дебати в студії, але й просто граматично правильно будувати речення та формулювати думки.

Факти в новинах часто подаються неперевіреними і такими, що провокують внутрішній розкол суспільства, принижують національну гідність. Водночас, **телерадіокомпанії зазнають різних форм тиску з боку держави, якщо вони транслюють інформацію, яка не співпадає з офіційними поглядами влади**.

Реклама займає значну частку ефірного часу й практично не регламентується. До то-

го ж, надто інтенсивною демонстрація реклами є в найбільш популярні вечірні години. На національних телеканалах можна побачити рекламу як алкоголю, так і предметів особистої гігієни. Разом з тим, на екранах телебачення практично відсутні змістовні дитячі передачі, освітні програми. Можливо, нам варто вивчити досвід Великої Британії, де національні канали є насамперед просвітницькими, а тип рекламної продукції, тривалість та час її показу жорстко регламентовані (наприклад, рекламу предметів особистої гігієни заборонено показувати в час перегляду телепередач дітьми).

Важливою залишається проблема мови в інформаційному просторі України. За оцінками експертів, кількість передач, що транслюються російською мовою, перевищує 60%, тоді як у розвинутих країнах мінімальний відсоток передач, що транслюються національною мовою, закріплений законодавчо і не повинен бути нижчим вказаної межі. Така ситуація не сприяє консолідації українського суспільства і позначається на економічному розвитку держави. Нація, розділена за мовною ознакою, не спроможна досягти помітних економічних здобутків і може залишитися на периферії світової економічної системи.

ІНФОРМАЦІЯ І ПРАВА ЛЮДИНИ

Турбує і стан справ щодо дотримання прав людини в інформаційних відносинах, зокрема, державне гарантування прав на приватне життя. В умовах інтенсивного використання інформаційних технологій для збору інформації про особу та накопичення її в різноманітних банках даних, громадянин стає практично незахищеним від зловживань інформацією з боку чиновників або осіб, зайнятих збором даних.

Зважаючи на технологічні можливості, ніхто не гарантований від того, що інформація про нього не буде скомбінована, спотворена та використана з метою здійснення тиску, наприклад, для прийняття того чи іншого рішення. Будь-хто може стати жертвою неврівноваженої людини, яка має доступ до інформації, чи, скажімо, людини, яка бажає звести особисті рахунки. Сьогодні ми всі стаємо заручниками інформації та осіб, які причетні до цієї «елітної» сфери.

Надаючи інформації особливе значення й статус товару, ми вступаємо в еру відносин, цілковито протилежних до відносин, що існували впродовж тривалого історичного розвитку людства. **Треба створити надійні запобіжні механізми, щоб використання інформації не створювало загроз життєдіяльності громадян, держави і суспільства загалом.** ■

ЗАЩИТА ИНФОРМАЦИИ В ИНФОРМАЦИОННО- ТЕЛЕКОММУНИКАЦИОННЫХ СИСТЕМАХ¹

Григорий ЛАЗАРЕВ,
заместитель председателя
Службы безопасности Украины - руководитель
Департамента специальных телекоммуникационных
систем и защиты информации

Актуальность проблемы обеспечения безопасности информации в информационно-телекоммуникационных системах прежде всего обусловлена тем, что в настоящее время информационные ресурсы, информационная инфраструктура и информационные технологии в значительной степени определяют уровень и темпы социально-экономического, научно-технического и культурного развития страны.

Уровень развития и безопасность информационного пространства, которые являются системообразующими факторами во всех сферах национальной безопасности, активно влияют на состояние политической, экономической, оборонной и других составных национальной безопасности каждого государства.

В то же время, обеспечение информационной безопасности представляет собой важную самостоятельную сферу.

Во-первых, это связано со стремлением каждого государства реализовать и защитить собственные интересы в условиях глобализации мировых информационных процессов.

Во-вторых, национальное информационное пространство необходимо не только развивать, но и защищать от широкого спектра существующих угроз для информации.

В-третьих, существует реальная потребность защиты всех субъектов информационных отношений от возможных негативных последствий внедрения и использования информационных технологий.

Поэтому развитие любой страны как суверенного, демократического, правового и экономически стабильного государства возможно только при условии обеспечения информационной безопасности всех субъектов информационных отношений.

Что касается угроз информационной безопасности, то необходимо отметить, что даже подробнейший перечень способов их реализации всегда будет неполным. Развитие информационной инфраструктуры государства, создание и внедрение новых информационных технологий влекут за собой не столько устранение существующих угроз, сколько возникновение новых. Наиболее важными из них являются преднамеренные угрозы, источником которых могут быть объективные и субъективные расхождения духовных, интеллектуальных и материальных интересов субъектов информационных взаимоотношений, а также путей, форм и методов их удовлетворения, которые порождают конфликтные ситуации.

Такие ситуации могут возникать на всех уровнях общественной структуры государства и зачастую приводят к информационной борьбе противоборствующих сторон. При этом побеждает та сторона, которая в борьбе за достижение своих целей более эффективно использует информацию и каналы информационного влияния.

Как объективно существующий феномен, информационная борьба имеет свою цель, объекты, закономерности, способы и приемы. Их знание, учет и рациональное

¹ Статья была опубликована в журнале «Безопасность информации», 2000, №2. Публикуется с сокращениями.

использование являются залогом решения задач противоборствующих сторон.

Цель информационной борьбы может быть достигнута обеспечением преимущества в решении комплекса взаимосвязанных задач. А именно: целенаправленное влияние на общественное сознание, информационные ресурсы и информационные процессы в информационных и телекоммуникационных системах, а также защита от внешнего влияния общественного сознания, информационных ресурсов, информационных и телекоммуникационных систем.

При обострении конфликтов информационная борьба может перерасти в информационную войну. Информационная война ведется с помощью информационного оружия, показателями которого являются целеустремленность, избирательность, рассредоточенность, масштабность действия, скорость доставки, комплексность действия и влияния на **объекты нападения**, к которым относятся:

- ❖ система формирования общественного сознания (общественный характер, мировоззрение, политические взгляды, моральные ценности и пр.);
- ❖ индивидуальное сознание и подсознание граждан, которые могут подпадать под целенаправленное отрицательное влияние;
- ❖ права и свободы социальных субъектов страны в сфере производства, получения, обработки, сохранения, распространения и использования информации, защиты конфиденциальной информации и интеллектуальной собственности;
- ❖ информационные ресурсы и информационная инфраструктура, к которым относятся центры накопления, обработки и анализа информации, каналы информационного обмена и телекоммуникации, механизмы систем и сетей, в том числе систем и способов защиты информации.

К основным способам реализации угроз информационной безопасности относятся:

- ❖ манипулирование информацией (дезинформация, утаивание или искажение информации);
- ❖ нарушение установленного порядка информационного обмена, несанкционированный доступ или необоснованное ограничение доступа к информационным ресурсам, противоправный сбор и использование информации;
- ❖ разрушение информационного пространства страны или его использование в антигосударственных интересах;
- ❖ информационный терроризм, например, распространение компьютерных «вирусов», установление программных и аппарат-

ных закладных устройств, внедрение радиоэлектронных приборов перехвата информации в технических средствах и помещениях, незаконное использование информационных и телекоммуникационных систем и информационных ресурсов, навязывание фальшивой информации и пр.

Непосредственным результатом негативных информационных влияний является искажение информации, что приводит к деформации и/или разрушению информационной среды государства и его информационных ресурсов, невозможности функционирования важных государственных, производственных, финансовых, научных и общекультурных систем и, в конце концов, к потере национального информационного суверенитета.

Реализация угроз и нанесение вреда информационным ресурсам имеют тяжелые экономические последствия для страны — от потери управляемости до полного разрушения информационной инфраструктуры, что приводит к резкому снижению темпов социально-экономического, научно-технического и культурного развития общества.

Снижение качественных параметров информационных ресурсов усложняет принятие самых важных политических и экономических решений и при формировании государственной политики ведет к подрыву авторитета органов государственной власти в обществе и на международной арене, нарушению функционирования системы государственного управления и контроля техногенно-опасных объектов, систем управления войсками и т.п.

Недостаточный уровень защищенности информационных ресурсов страны приводит к тяжелым экономическим потерям за счет обесценивания и потери их товарной части — промышленных и информационных технологий, а также к нанесению значительного вреда национальной безопасности в целом вследствие возможных нарушений нормального функционирования систем связи, контроля и управления, утечки информации, содержащей государственную тайну, и т.п.

Преднамеренные или неумышленные ошибки при формировании и реализации стратегии создания и использования информационных ресурсов страны создают угрозу информационной безопасности личности как со стороны органов власти, так и со стороны посторонних лиц или группировок, нарушают баланс отношений между обществом и государством, а также между государствами, содействуя одному и тому же — возрастанию политической напряженности, созданию условий для возникновения социальных, национальных, религиозных и других конфликтов.

Нарушение или ограничение доступа граждан к информации общего пользования (библиотеки, информационные центры, базы

данных и т.д.), что справедливо считается национальным достоянием страны, приводит к замедлению темпов культурного и социального развития общества.

Таким образом, анализ проблем информационной безопасности показывает, что к наиболее общим относятся проблемы поддержания необходимого объема и качества информационных ресурсов, разработки стратегии их использования и соответствующих информационных технологий, создания адекватной информационной инфраструктуры, поддержки безопасности информации в информационных и телекоммуникационных системах и борьбы с негативными информационными влияниями на личность, общество и государство в целом.

Решение указанного комплекса предельно важных и актуальных для государства задач требует обеспечения скоординированного и динамичного развития систем криптографической и технической защиты информации.

В соответствии с Указами Президента Украины, Департамент специальных телекоммуникационных систем и защиты информации (ДСТКСИ) Службы безопасности Украины является органом государственного управления в сфере обеспечения защиты информационных ресурсов страны в сетях передачи данных и реализует государственную политику в области криптографической и технической защиты информации.

Департамент в своей деятельности руководствуется такими принципами, как законность, принципиальность, компетентность, открытость и ответственность, а также готовностью к сотрудничеству.

Степень важности заданий, поставленных перед Департаментом, требует четкого, взвешенного и сбалансированного функционирования систем криптографической и технической защиты информации в государстве.

Главными принципами формирования и функционирования систем защиты информации в Украине являются:

- ❖ соблюдение баланса интересов личности, общества и государства, их взаимная ответственность;
- ❖ единство подходов к обеспечению защиты информации, которые определяются угрозами безопасности информации и режимом доступа к ней;
- ❖ комплексность, полнота и непрерывность мероприятий по защите информации;
- ❖ максимальная открытость нормативно-правовых актов и нормативных документов.

Защите в обязательном порядке подлежит информация, которая составляет государственную и иную, предусмотренную законом

тайну; конфиденциальная информация, являющаяся собственностью государства, а также открытая информация, важная для государства.

Законодательную основу защиты информации в Украине составляют три базовых закона: «Об информации», «О государственной тайне», «О защите информации в автоматизированных системах».

Основными нормативно-правовыми актами являются: «Положение о криптографической защите информации в Украине» и «Положение о технической защите информации в Украине», утвержденные Указами Президента Украины, «Концепция технической защиты информации в Украине», утвержденная постановлением Кабинета Министров Украины, и другие документы, имеющие целевую направленность, регламентирующие деятельность конкретных субъектов системы технической защиты информации (ТЗИ) и устанавливающие порядок выполнения отдельных видов деятельности в этой сфере.

Департаментом в 1999г. завершены работы по разработке и внедрению базовых нормативных документов в сфере технической защиты информации (комплект из пяти документов по защите информации от несанкционированного доступа в компьютерных системах и комплект из шести документов по защите информации в программно-управляемых АТС), которые устанавливают в государстве единые стандартизированные требования к защищенным информационно-телекоммуникационным системам и составляют минимально необходимую нормативную базу для регламентации процессов их создания, а также дают объективную шкалу для оценки эффективности защиты информации. Документы такого уровня имеют на сегодняшний день лишь США, Россия, Канада, страны Европейского Сообщества, Австралия, а после утверждения указанных документов — и Украина.

Эти нормативные документы уже прошли опытную эксплуатацию используются во время работ по внедрению мероприятий по созданию защищенных коммутационных систем для сетей правительственной и конфиденциальной связи.

С начала 2000г. в Украине развернуты работы по созданию системы государственной экспертизы средств и систем защиты информации в соответствии с действующим Положением о государственной экспертизе в сфере технической защиты информации. Департаментом уже организованы первые работы по проведению таких экспертиз.

Сейчас в Украине начато собственное производство защищенных средств вычислительной техники, активных средств защиты информации, устройств защиты информации

в телефонных линиях и других. Основными производителями этой техники являются предприятия, география размещения которых охватывает практически все регионы Украины.

Сделан также определенный шаг к созданию в Украине отечественной защищенной цифровой коммутационной системы. Заключаются работы по экспертизе программно-управляемой АТС «Фарлеп-1500» (производитель — Телефонная компания «Фарлеп-2000», г.Одесса), начаты работы по созданию системы защиты цифровой АТС «СТМ-256х» (производитель — научно-производственное предприятие «Сигма», г.Днепропетровск).

В 1999г. завершен первый этап формирования системы сертификации средств технической защиты информации. Создан орган сертификации средств обеспечения ТЗИ и аккредитованы две испытательные лаборатории. Начаты сертификационные испытания средств защиты и выданы первые сертификаты.

Сегодня в Украине, как и во всем мире, идет процесс активного внедрения современных систем телекоммуникаций. По данным печати, в общем объеме европейского рынка информационных технологий и услуг они опередили компьютерные технологии (приблизительно 53% и 47% соответственно). Наиболее характерным примером развития и внедрения таких технологий является коммутационное оборудование цифровых АТС.

На рынке Украины предлагается широкий спектр коммутационного оборудования ведущих фирм Германии, Франции, США, Канады, Израиля, Швеции и др.

Однако их внедрение должно осуществляться в строгом соответствии с требованиями нормативных документов по технической и криптографической защите информации, в связи с чем в настоящее время Департаментом развернуты соответствующие работы.

Определенные результаты достигнуты в таком важном виде деятельности, как криптографическая защита информации, порядок осуществления которой регламентирован Указами Президента Украины.

В настоящее время Департаментом создана и функционирует система лицензирования предпринимательской деятельности в сфере криптографической защиты информации. Совместным приказом Госстандарта и Службы безопасности Украины создан орган сертификации средств комплексной защиты информации (КЗИ), а также соответствующая измерительная лаборатория.

Активно создается нормативно-правовая база системы КЗИ в Украине в сфере защиты информации, составляющей государственную тайну.

Кроме того, введен в действие пакет нормативно-правовых актов, регламентирующих деятельность, связанную с криптографической защитой информации, а именно:

- ❖ временная инструкция о порядке поставки и использования ключей к средствам криптографической защиты информации;

- ❖ инструкция о порядке обеспечения режима безопасности, который должен создаваться на предприятиях, в учреждениях и организациях, обеспечивающих предпринимательскую деятельность в области криптографической защиты конфиденциальной информации, принадлежащей государству;

- ❖ положение о порядке разработки, изготовления и эксплуатации средств криптографической защиты информации.

Деятельность системы подготовки кадров в сфере ТЗИ началась в 1996г. Сегодня по специальности «Информационная безопасность» получены лицензии Минобразования и готовятся специалисты в четырех вузах Украины: Национальной горной академии (г.Днепропетровск), Национальном кораблестроительном университете (г.Николаев), Национальном техническом университете Украины (НТУУ «КПИ»), Национальном авиационном университете (НАУ), а также на специальном факультете Киевского военного института управления и связи. Подали заявки и готовы к открытию специальностей или специализаций еще несколько вузов. Кроме того, на базе НТУУ «КПИ» и НАУ работают специальные курсы повышения квалификации специалистов в области защиты информации с ограниченным доступом.

Отдельно следует сказать также о работе, проводимой с участием Департамента, по созданию всеукраинской общественной организации «Криптографическая академия Украины», одной из задач которой будет объединение усилий представителей академической науки и ведущих специалистов в сфере криптографической и технической защиты информации.

Подводя итоги, необходимо еще раз отметить, что создание и внедрение защищенных информационных технологий является неотъемлемым условием развития современной экономики и общества. В условиях глубокой структурной и технологической реформы в области информатизации активизация процессов использования современных защищенных информационных технологий во всех сферах управленческой и производственной деятельности в Украине требует не только концентрации национального научно-технического потенциала, но и широкого международного сотрудничества. ■

ЗМІ І ВЛАДА В УКРАЇНІ: ЯК ПОДОЛАТИ КОРУПЦІЮ?

Микола МЕЛЬНИК,
член-кореспондент Міжнародної
Слов'янської академії наук

Василь ПОСТУЛЬГА,
аг'юнкт Національної академії
внутрішніх справ України

Однією з необхідних соціальних передумов побудови правової демократичної держави є досягнення підконтрольності державної влади суспільству. Це досягається, зокрема, шляхом максимально повного інформування громадян про діяльність владних структур.

Інформаційна відкритість влади забезпечується багатьма складовими, серед яких засоби масової інформації посідають чи не найголовніше місце. Висвітлюючи різні аспекти діяльності влади, вони виступають, зокрема, антикорупційним чинником, — адже саме приховування фактів корупції створює сприятливу атмосферу для посадових зловживань, тоді як їх висвітлення зменшує можливості поширення корумпованих стосунків у суспільстві. Але виконувати функції протидії корупції здатні лише незалежні ЗМІ.

Якщо ж внаслідок тих чи інших обставин ЗМІ потрапляють під контроль владних структур або політичних угруповань, то вони можуть перетворитися на додатковий чинник корупції. Залучення ЗМІ до виправдання в очах громадськості корумпованих посадовців спотворює громадську думку, зумовлює тиск на правоохоронні органи, а відтак — загрожує національній безпеці країни в частині захисту прав і свобод громадянина і суспільства. Тому забезпечення прозорості влади та незалежності ЗМІ мають розглядатися як важливі проблеми національної безпеки.

Аналіз ситуації, що склалася в Україні, змушує констатувати, що відносини між ЗМІ і владою ще далекі від стандартів демократичних держав.

По-перше, владні структури України не є достатньою мірою відкритими з точки зору доступу до інформації про їх діяльність та діяльність окремих посадових осіб, що провокує поширення корупції.

По-друге, в Україні немає сприятливих економічних умов для розвитку незалежних ЗМІ, що зумовлює можливість встановлення контролю над ЗМІ з боку державних структур, певних політичних сил, фінансово-промислових угруповань, окремих осіб.

По-третє, потребує вдосконалення законодавство, що регулює діяльність ЗМІ, а особливо — практика його застосування, яка в ряді випадків засвідчила, що суди часто використовуються для тиску на опозиційні ЗМІ або їх фактичного знищення через фінансові санкції¹. Ситуація правової незахищеності ЗМІ є особливо небезпечною для свободи слова — ЗМІ потрапляють у залежність від конкретних осіб, кланів тощо тоді, коли в країні відсутня сильна судова влада.

¹ Ще в квітні 1997р. Верховна Рада України констатувала, що «судова практика не стала надійним інструментом гарантування свободи слова, захисту діяльності засобів масової інформації і професійної творчої діяльності журналістів». Див.: Постанова Верховної Ради України «Про рекомендації учасників парламентських слухань «Свобода слова в Україні: стан, проблеми, перспективи». — Відомості Верховної Ради України, 1997, №22, ст.162. Саме через необґрунтовані рішення судів у справах про позови до ЗМІ і виникла законодавча пропозиція обмежити розмір грошової компенсації моральної шкоди, спричиненої оприлюдненням у ЗМІ недостовірної інформації.

РІВЕНЬ ВІДКРИТОСТІ ВЛАДИ

Процес отримання об'єктивної інформації стосовно тих чи інших посадових зловживань є першою складовою інформування громадськості щодо корупції в державі. Інша складова — поширення цієї інформації. Обидві складові мають важливе значення не лише в антикорупційному, але й у більш широкому політичному аспекті, оскільки володіння всією повнотою об'єктивної інформації та її поширення — це можливість впливу на владу і корекції її дій². Саме тому створення ефективного механізму доступу громадян і, насамперед, журналістів, до інформації про діяльність органів державної влади та посадових осіб є важливим фактором протидії корупції.

В Україні існує певна законодавча база, що регулює отримання журналістами та громадянами відповідної інформації. Однак, належною мірою доступ до всієї повноти інформації вона не забезпечує.

Інформація, яку органи державної влади та їх посадові особи доводять до відома населення, здебільшого носить дозований характер і переважно спрямована на створення у свідомості громадян позитивного іміджу влади.

В результаті, владні структури в Україні сприймаються населенням як вкрай закриті. За даними соціологічних досліджень, проведених УЦЕПД у січні-лютому 2000р., вважають, що прозорість майже не притаманна або зовсім не притаманна Верховній Раді — 23,3% респондентів, Уряду — 19,3%, Президенту України — 16,1%, апарату Президента — 18,9%, місцевим органам влади — 22,4% опитаних. А на прозорість як якість, найбільшою мірою притаманну владним структурам, вказали: Верховній Раді — 4,2% респондентів, Уряду — 4,1%, Президенту України — 5,3%, апарату Президента — 3,9%, місцевим органам влади — 3,9% респондентів.

Практика закритості владних структур, непрозорості їх дій для громадськості не відповідає стандартам демократичної держави. Вона унеможливує повноцінне функціонування демократичних інституцій, позбавляє можливості громадян належним чином реалізувати конституційні права і свободи, правильно оцінювати діяльність державних органів, певних посадових осіб та політичних сил, які користуються владою у державі, а зрештою — впливати на формування і функціонування владних структур. **Закритість влади створює надзвичайно сприятливе середовище для її корумпування.**

Відсутність законодавчого врегулювання — це не єдина перешкода в отриманні працівни-

ками ЗМІ об'єктивної й повної інформації щодо корупції. Інша надзвичайно важлива проблема — ігнорування чиновниками існуючих правових норм³ щодо надання відповідної інформації громадянам, у т.ч. журналістам.

Зловживання чиновників в інформаційній сфері виявляються у відмові фізичним або юридичним особам в інформації, надання якої передбачене законом, в умисному затриманні її або в наданні недостовірної чи неповної інформації. До речі, саме ці зловживання віднесені Законом України «Про боротьбу з корупцією» до корупційних правопорушень.

В Україні спостерігається небезпечна тенденція до зростання кількості випадків незаконної відмови чиновників різних рівнів в інформуванні тих чи інших фізичних або юридичних осіб. За офіційними даними МВС України, в 1997р. було зафіксовано 381 випадок ненадання фізичним або юридичним особам інформації, надання якої передбачене законом, умисне затримання її, надання недостовірної чи неповної інформації (що складало 6% усіх порушень Закону України «Про боротьбу з корупцією»), у 1998р. таких фактів було виявлено вже 483 (6,9%), а в 1999р. — 1105 (19,2%). Ця тенденція свідчить про посилення закритості влади в Україні, намагання посадових осіб приховати корупційні процеси, що поширюються у владних структурах.

РІВЕНЬ НЕЗАЛЕЖНОСТІ ТА ОБ'ЄКТИВНОСТІ ЗМІ

Належним чином виконати свою функцію в антикорупційній діяльності можуть лише незалежні ЗМІ. Це аксіома. Наскільки ЗМІ є незалежними, рівно настільки вони здатні ефективно виконувати функції спостерігачів за діяльністю і поведінкою посадових осіб, постійно слідкувати за владою на предмет виявлення фактів корупції⁴.

На виконання ЗМІ та журналістами їх професійного обов'язку надавати громадськості суспільно важливу правдиву інформацію, природно, впливають економічні, соціальні, політичні та інші чинники. Фактично, преса та електронні засоби інформації є комерційними підприємствами, що мають на меті отримання прибутку. У своїй більшості українські ЗМІ є збитковими. Тому вони постійно потребують, по-перше, фінансової підтримки з боку їх власників, а по-друге, допомоги з боку держави. Ця обставина особливим чином впливає на об'єктивність ЗМІ, а отже — на їх роль в антикорупційній діяльності.

Залежні ЗМІ із засобу контролю народу над владою перетворюються у засіб контролю влади над народом або у засіб контролю кон-

² Гнаткевич Ю. Проблема відкритості органів влади та посадових осіб місцевого самоврядування. — Програма сприяння парламентові України, 1998, лютий, с.1.

³ Зокрема, статті 32-37 Закону України «Про інформацію».

⁴ Привалов Ю., Сапелкин Ю. Цена коррупции. — Зеркало недели, 27 ноября 1999г., с.6.

кретних осіб чи груп осіб (у т.ч. так званих кланів) над владою і народом. Перша ситуація має місце тоді, коли ЗМІ повністю підконтрольні певному органу державної влади, який визначає не лише напрями діяльності ЗМІ, а й зміст оприлюднюваних ними матеріалів. Друга — коли ЗМІ перебуває у фактичній власності або є підконтрольним певній особі (групі осіб) і використовується для задоволення особистих (корпоративних) інтересів.

Багатьма політиками, громадськими діячами, провідними журналістами відзначається той факт, що в Україні не створено системи незалежних ЗМІ. Виступаючи на одній із зустрічей з представниками вітчизняних ЗМІ і торкаючись ролі ЗМІ в українському суспільстві, Президент Л.Кучма зазначив: «У нас немає незалежної преси. Всі комусь служать»⁵. На думку першого заступника головного редактора впливового тижневика «Зеркало недели» Ю.Мостового та редактора відділу політики цього видання С.Рахманіна, в Україні «немає засобів масової інформації, які можуть масштабно й об'єктивно інформувати населення про події»⁶.

За цих умов, і положення вітчизняного законодавства про принципи інформаційних відносин (об'єктивність, повнота, точність і достовірність інформації⁷), і їх тлумачення («при доборі фактів, їх викладі і оцінці, опрацюванні і поширенні інформації журналіст має виходити з інтересів суспільства»⁸) залишаються порожніми деклараціями.

Протягом останніх років провідні журналісти України неодноразово оприлюднювали заяви, в яких висловлювали занепокоєння фактами «скуповування на корню» фінансово-політичними угрупованнями газет, теле- і радіостанцій, а також ситуацією, за якої видавці або власники ЗМІ дозволяють оприлюднювати лише вигідну для них інформацію, замовчуючи факти, що суперечать інтересам фінансово-політичних лобі. Особливо яскраво ці процеси проявляються під час виборчих кампаній (для прикладу досить згадати останні вибори київського міського голови). Сьогодні ж становище зі свободою ЗМІ, соціальною та правовою захищеністю журналістів ще більше ускладнилось, про що, зокрема, свідчить ситуація, що склалася навколо зникнення журналіста Г.Гонгадзе.

Фінансова та інша залежність провідних ЗМІ призводить до того, що проголошена владою боротьба з корупцією може фактично

звестись до з'ясування стосунків між кланами, взаємних звинувачень ворогуючих між собою олігархів. Як нещодавно зазначив Президент Л.Кучма, «лідери та ідеологи криміналізованої економіки активізували спроби маніпулювати громадською думкою, деформувати свідомість людей. Останнім часом ситуація в інформаційному просторі дедалі більше нагадує розбірки між злочинними угрупованнями»⁹. За такої ситуації ЗМІ, природно, зорієнтовані на відстоювання інтересів своїх господарів, а принцип об'єктивності відходить на другий план. **Об'єктивна інформація поширюється лише тоді, коли вона є вигідною особам, які контролюють той чи інший ЗМІ.**

У справі протидії корупції залежність ЗМІ може поставити все з ніг на голову: шляхом цілеспрямованої обробки громадської свідомості ЗМІ можуть створити корупціонерам імідж активних борців з корупцією, а ті, хто реально протистоїть корупції, викриває факти посадових зловживань і вживає до винних осіб передбачені законом заходи, навпаки, можуть бути через ЗМІ звинувачені у неправомірних діях.

В принципі, як зазначив голова Міжнародної асоціації ветеранів спеціальних підрозділів по боротьбі з організованою злочинністю «Центр» О.Давиденко, ЗМІ можуть створити ситуацію, за якої будь-яка особа, причетна до влади, буде сприйматися населенням як корупціонер¹⁰. Але можна досягти й протилежного результату, коли корупціонер буде сприйматися громадськістю як законслухняна посадова особа.

ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ДІЯЛЬНОСТІ ЗМІ

Держава поки що не забезпечила належних умов реалізації гарантованої Конституцією України свободи слова та інформаційної діяльності. Це виявляється у фактах відкритого ігнорування і порушення законів, зокрема, з боку державної виконавчої влади; існуванні цензури, що спрямовується не на захист основоположних державних інтересів, а на захист інтересів та іміджу окремих політичних сил та політиків; застосуванні так званого адміністративного ресурсу до ЗМІ, які гостро критикують владу чи її окремих представників, оприлюднюють матеріали про факти корупції, у т.ч. з боку високопоставлених чиновників (у цьому зв'язку варто згадати про ситуацію, в якій опинились ряд друкованих ЗМІ, зокрема,

⁵ Телеканал УТ-1, 7 вересня 1996р.

⁶ Мостовая Ю., Рахманін С. «Герб свободи — знак вопроса». — Зеркало недели, 2-8 декабря 2000г., с.2.

⁷ Стаття 5 Закону України «Про інформацію», стаття 26 Закону України «Про друковані засоби масової інформації (преси) в Україні», стаття 2 Закону України «Про телебачення і радіомовлення».

⁸ Москаленко А., Губерський Л., Іванов В. Основи масово-інформаційної діяльності. — Київ, 1999, с.271.

⁹ Кучма Л. Із злочинністю треба боротись нещадно і системно. Виступ на засіданні Координаційного комітету по боротьбі з корупцією та організованою злочинністю 9 жовтня 2000р. — Урядовий кур'єр, 12 жовтня 2000р., с.4.

¹⁰ Телеканал СТБ, 7 листопада 2000р.

газети «Сільські вісті», «Свобода», «Інформаційний бюлетень» (м. Кременчук) та ін.).

Останнім часом деякі політики, а також представники громадськості зробили ряд досить симптоматичних заяв про те, що імідж України як однієї з найбільш корумпованих держав в очах світової громадськості формується штучно, у т.ч. — із залученням вітчизняних та зарубіжних ЗМІ¹¹. Водночас поширюється думка про те, що одним із важливих заходів забезпечення політичної та економічної стабільності суспільства, реалізації демократичних принципів Конституції України є «запобігання поширенню недостовірної, перекрученої, перебільшеної та провокаційної інформації засобами масової інформації, яка стосується розмірів розповсюдження організованої злочинності, корупції та результатів діяльності у справі боротьби з ними всіх державних та правоохоронних органів»¹².

Такі заходи мають певний сенс лише в тому випадку, якщо вони не будуть спрямовані на «затикання рота» ЗМІ в їх антикорупційній діяльності. Якщо ж в основу згаданого «запобігання» покладатимуться симпатії чи антипатії конкретних чиновників, політиків, фінансових структур, то такі заходи будуть порушувати європейські стандарти інформаційної діяльності. Як зазначається в одному з рішень Європейського суду з прав людини, свобода виявлення поглядів стосується не лише таких інформації та поглядів, що сприймаються прихильно або вважаються нейтральними, але й таких, що ображають, шокують або дратують державу чи певний прошарок суспільства¹³.

КОРУПЦІЯ В УКРАЇНІ: АНОМАЛІЯ ЧИ НОРМА?

Повідомлення ЗМІ про факти корупції мають важливе соціально-психологічне значення. Викриваючи протиправну діяльність чиновників, ЗМІ створюють у суспільстві атмосферу нетерпимості стосовно як самого явища корупції, так і конкретних посадових осіб, помічених у корупційних діяннях.

Світова практика свідчить про те, що в багатьох випадках посадовці, у т.ч. найвищого державного рангу, були викриті у корупції і притягнуті до юридичної або політичної відповідальності (позбулися своїх посад) лише завдяки оприлюдненню ЗМІ відомостей про їх неправомірні діяння та журналістським розслідуванням, які лягали в основу розслідувань компетентних державних органів. Встановлення і оприлюднення журналістами фактів зловживання владою державними

чиновниками у багатьох випадках стає початком кінця їх політичної кар'єри.

Але сприйняття населенням України повідомлень ЗМІ про факти корупції все більше відрізняється від звичного у світі. Більше того, сьогодні воно суттєво відрізняється від сприйняття інформації про корупційні прояви 5–10 років тому. Якщо раніше (у 1990–1995рр.) такі повідомлення, особливо стосовно зловживань високопосадових осіб, викликали широкий громадський резонанс і обурення населення, то зараз вони сприймаються досить байдуже. Така зміна ставлення обумовлена кількома обставинами.

Існує відомий вислів Гегеля: «Чим більшим стає предмет, тим більшу тінь він відкидає». «Тінь» корупції в Україні збільшується з кожним роком. Масштабне поширення корупції все більше витісняє правові, етичні відносини між людьми, а сама корупція із соціальної аномалії поступово перетворюється в правило і виступає звичним способом вирішення життєвих проблем, стає нормою функціонування влади і життя значної частини членів суспільства. Відбувся злам у суспільній психології — люди у своїй поведінці з самого початку психологічно налаштовані на протиправні способи вирішення питань. Дослідження свідчать, що значна частина громадян України не оцінює корупцію негативно і вважає за можливе за допомогою дачі хабарів, використання службових можливостей родичів, друзів, знайомих, які перебувають на державній службі, вирішувати особисті питання. За деякими соціологічними опитуваннями, близько 30% жителів України хоч раз у житті давали хабара для досягнення тієї чи іншої мети¹⁴.

Проведенням соціологічною службою УЦЕПД дослідженням встановлено досить тривожний у політичному, кримінологічному та психологічному аспектах факт: **абсолютна більшість громадян України вважають, що вірусом хабарництва вражені майже всі державні чиновники та службовці** — таке переконання висловили 89,3% опитаних¹⁵. І лише 2,4% опитаних впевнені, що ніхто з українських державних службовців не бере хабарів. При цьому твердження про поширеність хабарництва не є голосливими, вони ґрунтуються на поінформованості респондентів про конкретні корупційні діяння. Так, 60,5% опитаних заявили, що знають про конкретні ситуації, коли для того, щоб добитися реалізації законних прав знайомі їм люди змушені були давати хабарі посадовим особам; 47,5% опитаних знають про випадки, що траплялися з їх

¹¹ Див.: Урядовий кур'єр. «Припинити лукаві ігрища без правил». Звернення Героїв України до Верховної Ради, Кабінету Міністрів, політичних партій, громадських організацій, усіх громадян України. — 27 жовтня 2000р., с.2.

¹² Див., наприклад: Кондратьєв Я., Романюк Б., Глушков В. Стратегія і тактика боротьби з організованою злочинністю та корупцією. — Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика), 2000, №2, с.62–63.

¹³ Див.: Дженис М., Кей Р., Бредлі Е. Европейское право в области прав человека. Практика и комментарии. — Москва, 1997, с.187.

¹⁴ Див.: Сагула Т. По данным социологов, около 30 процентов жителей Украины хоть раз в жизни давали взятку. — Факты, 16 августа 2000г., с.5.

¹⁵ При цьому 11,5% з них вважають, що хабарі беруть майже всі службовці, 49,1% — багато хто, 28,7% — деякі з них. Див.: Шангина Л. Народ золотой середины? Эскиз социально-психологического автопортрета. — Зеркало недели, 4 марта 2000г., с.3.

знайомими, коли останні шляхом дачі хабара добивалися рішення, що суперечить закону.

Оцінюючи різні інститути влади, значна частка респондентів вказали на корумпованість цих інститутів як на рису, притаманну їм найбільшою мірою. Вважають, що корумпованість найбільшою мірою притаманна Верховній Раді — 36,7% опитаних, Урядові — 28,4%, Президентові України — 19,1%, апарату Президента — 23,5%, місцевим органам влади — 31,8%. Натомість тих, хто висловив протилежну позицію значно менше. На те, що корумпованість не притаманна, або зовсім не притаманна Верховній Раді вказали 5,3% респондентів, Урядові — 5,2%, Президентові України — 12,5%, апарату Президента — 6,5%, місцевим органам влади — 6,4% опитаних.

Разом з тим, інформація про зловживання чиновників у значної частини населення все більше викликає лише роздратування. Почасти це зумовлюється несвоечасним або неповним інформуванням громадян про факти корупції, але головним чином — відсутністю належного правового реагування з боку влади на такого роду повідомлення.

У багатьох випадках оприлюднення ЗМІ інформації про факти корупції не має жодних юридичних наслідків для корупціонерів: вони продовжують обіймати свої посади, а нерідко й отримують підвищення по службі, правоохоронні органи проявляють до них повну байдужість, хоча відповідно до закону (ст.94 Кримінально-процесуального кодексу) повідомлення, опубліковані в пресі, є приводом до порушення кримінальної справи.

В ситуації протиправної бездіяльності владних структур, оприлюднення інформації про факти корупції через ЗМІ є єдиним реальним заходом протидії поширенню цього соціального зла. І така ситуація в Україні зберігається вже впродовж багатьох років. Ще в 1993р. постійна Комісія Київської міської ради, встановивши системний характер зловживань у владних структурах, була змушена оприлюднювати в ЗМІ документально підтверджені факти корупції високопоставлених посадових осіб, зазначивши при цьому, що немає «інших реальних можливостей протистояти сваволі чиновників»¹⁶. Така практика продовжується й сьогодні. Як приклад, можна навести публікацію в газеті «Голос України» рішення парламентського Комітету з питань боротьби з організованою злочинністю і корупцією від 4 жовтня 2000р. щодо ситуації з корупцією у Луганській області¹⁷.

Отже, в Україні сьогодні існують суттєві перешкоди у висвітленні засобами масової інформації проявів корупції. Насамперед, це

перепони при отриманні інформації, пов'язаної з діяльністю посадових осіб державних органів, недостатність нормативного врегулювання цієї сфери. Не менш важливими є економічні та організаційні фактори, що спричиняють залежність ЗМІ, і, як наслідок, перешкоджають об'єктивності подання інформації, сприяють заангажованості ЗМІ, породжують так зване журналістське кілерство.

ПРОПОЗИЦІЇ

Рівень незалежності ЗМІ суттєвим чином впливає на рівень корупції в Україні. Тому українська влада, яка визнала, що корупція реально загрожує національній безпеці та конституційному ладу України¹⁸, має негайно вжити відповідних заходів для забезпечення незалежності ЗМІ.

На наш погляд, влада має радикально змінити своє ставлення до ЗМІ, виходячи з тієї ролі, яку вони відіграють у суспільних процесах, у т.ч. в антикорупційній діяльності. ЗМІ — це свого роду індикатор суспільства, його дзеркало. Вони демонструють владі реальний стан справ у суспільстві, у т.ч. в державних структурах, виявляють недоліки влади і таким чином надають їй можливість позбавитися вад. У такому сенсі ЗМІ можуть розглядатися як своєрідна опозиція владі. Але така опозиція в демократичному суспільстві є не лише бажаною, а життєво необхідною для влади, її існування, оскільки відсутність плюралізму поглядів та оцінок зумовлює негативні процеси у владних структурах, у т.ч. — пов'язані з корупцією, призводить до розкладу такої влади і врешті-решт — до її загибелі.

Отже, існує нагальна необхідність у законодавчому визначенні правил, які б забезпечили більшу прозорість органів державної влади та вищих посадових осіб України. Цьому може сприяти прийняття Закону України «Про інформаційну відкритість органів державної влади та вищих посадових осіб України», проект якого внесений на розгляд парламенту народним депутатом України С.Головатим на початку 1999р. Водночас, проблема потребує не лише законодавчого розв'язання, але й — головним чином — забезпечення функціонування в Україні дійсно незалежного і неупередженого суду.

Забезпечивши відкритість державних структур та умови для встановлення дійсної незалежності ЗМІ, влада вирішила б три надзвичайно важливих для себе і суспільства завдання: (1) повернула б довіру громадян до себе; (2) створила б несприятливі передумови для корумпування суспільства; (3) забезпечила б повною мірою реалізацію конституційних прав громадян в інформаційній сфері. ■

¹⁶ Подольський О. На київському фронті економічної війни партії влади Л.Кравчука проти народу України. — Хрещатик, 28 квітня 1993р., с.3.

¹⁷ Голос України, 28 жовтня 2000р., с.5.

¹⁸ Постанова Верховної Ради України від 18 жовтня 1997р. №640/97 «Про стан боротьби із злочинністю та забезпечення законності в державі». — Відомості Верховної Ради України, 1998, №6-7, ст.25.